

Ekonomi ve İlişkili Çalışmalar Dergisi

Journal of Economics and Related Studies

Volume: 5

April 2023

Issue: 2

Research Articles

A Study on Smart Agriculture (Agriculture 4.0) from an Economic Perspective

İktisadi Perspektiften Akıllı Tarım (Tarım 4.0) Üzerine Bir İnceleme
Gökçen Aydınbaş

Outlook of The Turkish Economy: An Overview of The Covid-19 Pandemic and Post

Türkiye Ekonomisinin Görünümü: Covid-19 Salgın ve Sonrasına Bir Bakış
Cansel Oskay

The Reflection of Feminism in Turkey: The Organizational and Political Dimensions, and Women in Working Life

Feminizm'in Türkiye'deki Yansıması: Örgütsel, Politik Boyutlarıyla ve Çalışma Hayatında Kadın
Çağdaş Zarplı & Yeliz Akdeniz

Human Resources Practices in Metropolitan Municipalities in Context of Performance Indicators

Performans Göstergeleri Bağlamında Büyükşehir Belediyelerinde İnsan Kaynakları Uygulamaları
Ramazan Tiyek & Erkan Bilge

Editors:

Selami Sezgin
Anadolu University, Turkey

Fatih Deyneli
Pamukkale University, Turkey

Mehmet Şengür
Eskisehir Osmangazi University, Turkey

Managing Editors

Rukiye Şamcı Karadeniz
Siirt University, Turkey

Editorial Board

Keith Hartley
University of York, UK

Seyfi Yıldız
Kırıkkale University, Turkey

Manas Chatterji
Binghamton University State University of New York, USA

Hilmi Çoban
Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey

Jülide Yıldırım Öcal
TED University Ankara, Turkey

Christos Kollias
University of Thessaly, Greece

Ahmet Ak
Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey

Jusup Pirimbaev
Kyrgyz-Turkish Manas University Bishkek, Kyrgyzstan

Semra Altıngöz Zarplı
Bilecik Şeyh Edebali University, Turkey

Editors

Selami Sezgin - Anadolu University, Turkey

Fatih Deyneli - Pamukkale University, Turkey

Mehmet Şengür - Eskisehir Osmangazi University, Turkey

Managing Editor

Rukiye Şamcı Karadeniz- Siirt University, Turkey

Language Editor

Başak Sezgin Kiroğlu - Anadolu University, Turkey

Editorial Board

Keith Hartley - University of York, United Kingdom

Seyfi Yıldız - Kırıkkale University, Turkey

Manas Chatterji - Binghamton University State University of New York, USA

Hilmi Çoban - Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey

Jülide Yıldırım Öcal - TED University Ankara, Turkey

Christos Kollias - University of Thessaly, Greece

Ahmet Ak - Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey

Jusup Pirimbaev - Kyrgyz-Turkish Manas University Bishkek, Kyrgyzstan

Semra Altıngöz Zarplı - Bilecik Şeyh Edebali University, Turkey

Aims and Scopes

The Journal of Economics and Related Studies is a peer-reviewed journal that analyzes problems in all areas of the economy and related fields of economy. The Journal focuses on the publication of both theoretical and empirical publications in the field of economics and the related studies. BİLTÜRK Journal of Economics and Related Studies include but are not limited to the following subjects. Financial Economics, International Economics, Microeconomics, Welfare Economics, Economics of Education, Economic History, Economics of Law, Defense Economics, Industrial Organization, International Trade, Labor Economics, Money, Banking, Public Finance, Political Economy, Islamic Economics, Tourism Economics.

e-ISSN 2667-5927

Contents

Research Articles

- A Study on Smart Agriculture (Agriculture 4.0) from an Economic Perspective*** **63-86**
İktisadi Perspektiften Akıllı Tarım (Tarım 4.0) Üzerine Bir İnceleme
Gökçen Aydınbaş
- Outlook of The Turkish Economy: An Overview of The Covid-19 Pandemic and Post*** **87-109**
Türkiye Ekonomisinin Görünümü: Covid-19 Salgın ve Sonrasına Bir Bakış
Cansel Oskay
- The Reflection of Feminism in Turkey: The Organizational and Political Dimensions, and Women in Working Life*** **110-138**
Feminizm'in Türkiye'deki Yansıması: Örgütsel, Politik Boyutlarıyla ve Çalışma Hayatında Kadın
Çağdaş Zarplı & Yeliz Akdeniz
- Human Resources Practices in Metropolitan Municipalities in Context of Performance Indicators*** **139-153**
Performans Göstergeleri Bağlamında Büyükşehir Belediyelerinde İnsan Kaynakları Uygulamaları
Ramazan Tiyek & Erkan Bilge

Abstracting & Indexing

Index Copernicus, CiteFactor, Road, Google Scholar, idealonline, Journal Factor, DRJI, Scientific Indexing Services, International Scientific Indexing, Eurasian Scientific Journal Index, infobase index, COSMOS IF, ResearchBib, Rootindexing, J-Gate, Asos Indeks.

A Study on Smart Agriculture (Agriculture 4.0) from an Economic Perspective

Gökçen Aydınbaş^a

^aAnadolu University, Türkiye gkcn.ay53-61@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0001-9435-5387>

A Study on Smart Agriculture (Agriculture 4.0) from an Economic Perspective

ARTICLE INFO

Research Article

2023, Vol. 5(2), 63-86

e-ISSN 2667-5927

Article History:

Received: 13.12.2022

Revised: 04.02.2023

Accepted: 22.02.2023

Available Online: 20.04.2023

JEL Code: F43, J21, Q16

Keywords: smart agriculture, agriculture 4.0, employment, global competitiveness, economic growth

Anahtar Kelimeler: akıllı tarım, tarım 4.0, istihdam, küresel rekabet gücü, iktisadi büyüme

Abstract

Nowadays, the development of agricultural technologies and digitalized agricultural practices increase productivity and quality in agriculture. Together with the developing agricultural technologies, Agriculture 4.0 has serious contributions to the world economy. This study aims to deal with the concept of Agriculture 4.0 (smart agriculture) with an economic approach. In the current digital age, the high cost of application of input and technology to agriculture and the continuous increase in energy requirements necessitate the determination of various road maps to increase the production of agricultural products. At this point, the analysis of digitalization in agriculture with an economic approach reveals the importance and original aspect of the study. For the countries selected within the scope of the study, Global Competitiveness Index, Total Population, Agricultural Lands (Total Area, %), Agriculture, Forestry and Fisheries, Value Added (GDP, %), Agricultural Employment (Total Employment, %), Agricultural Raw Material Export (Export of Goods, %), Agricultural Machinery, Tractors, Agriculture, Forestry and Fisheries R&D Expenditures were used. In the study, the relevant data were investigated through tables and figures. As a result, it has been stated that the Agriculture 4.0 process reduces work efficiency and costs on the one hand, and increases qualified employment, global competitiveness, and income in the countries that implement it, on the other hand.

İktisadi Perspektiften Akıllı Tarım (Tarım 4.0) Üzerine Bir İnceleme

Öz

Günümüzde tarım teknolojilerinin geliştirilmesi, dijitalleşen tarım uygulamaları, tarımda verimliliği ve kaliteyi artırmaktadır. Gelişen tarım teknolojileriyle birlikte Tarım 4.0'ın dünya ekonomisine ciddi katkıları bulunmaktadır. Bu çalışmada, Tarım 4.0 (akıllı tarım) kavramının iktisadi yaklaşımla ele alması amaçlanmıştır. İçinde bulunulan dijital çağda, girdi ile tarıma teknolojinin uygulama maliyetindeki yükseklik, enerji gereksinimindeki sürekli artış da tarım ürünleri üretiminin artırılması adına çeşitli yol haritalarının belirlenmesini zorunlu kılmaktadır. Tam bu noktada, tarımda dijitalleşmenin iktisadi bir yaklaşımla incelenmesi, çalışmanın önemini ve orijinal yönünü ortaya koymaktadır. Çalışma kapsamında seçilen ülkeler için Küresel Rekabet Endeksi, Toplam Nüfus, Tarım Alanları (Toplam Alan, %), Tarım, Ormanlık ve Balıkçılık, Katma Değer (GSYH, %), Tarımsal İstihdam (Toplam İstihdam, %), Tarımsal Hammaddede İhracatı (Mal İhracatı, %), Tarım Makineleri, Traktörler, Tarım, Ormanlık ve Balıkçılık Ar-Ge Harcamalarına ilişkin veriler kullanılmıştır. Çalışmada ilgili veriler, tablolar ve şekiller aracılığıyla incelenmiştir. Sonuç olarak Tarım 4.0 sürecinin bir taraftan iş verimini ve maliyetleri azaltırken, öte taraftan uygulayan ülkelerde nitelikli istihdamı, küresel rekabet gücünü ve iktisadi büyümeyi arttırdığı belirtilmiştir.

To cite this document: Aydınbaş, G. (2023). A Study on Smart Agriculture (Agriculture 4.0) from an Economic Perspective. BILTURK, The Journal of Economics and Related Studies, 5(2), 63-86. doi: 10.471103/bilturk.1218500.

1. Giriş

Yaşamın her alanı teknolojik yeniliklere sahne olmaktadır. Dijitalleşme sürecinde tarım alanında ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler, yeni nesil tarım, akıllı tarım, Tarım 4.0 olarak literatürde yerini almıştır. Yeni nesil teknolojilerden destek alan Tarım 4.0 ile dijitalleşen tarım uygulamaları, yapay zekâ destekli makineler, çiftçilerin tarladaki gözü olan dronlar, kablosuz bağlantılı tarım araçları, susuz ve/veya topraksız tarım, çiftlik yönetimi yazılımları gibi tarımda yeni teknolojiler çiftçilerin hayatlarını kolaylaştırmakla birlikte ülke ekonomisine katkıda bulunmaktadır.

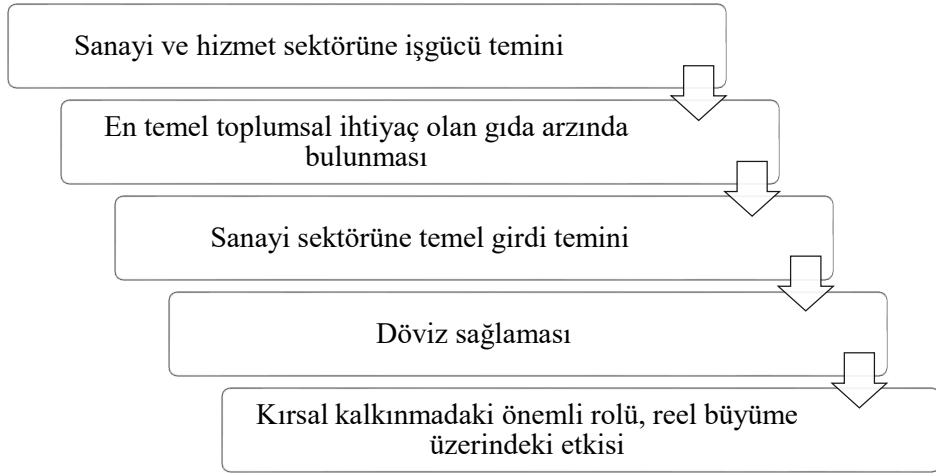
Bu çalışmada, Tarım 4.0 (Akıllı tarım) kavramının iktisadi yaklaşımla ele alması amaçlanmıştır. İçinde bulunulan dijital çağda, girdi ile tarımsal üretimde teknolojinin uygulama maliyetindeki yükseklik, enerji gereksinimindeki sürekli artış da tarım ürünleri üretiminin arttırılması adına çeşitli yol haritalarının belirlenmesini zorunlu kılmaktadır. Çalışmanın önemini ve orijinal tarafı da, tarımda dijitalleşmenin iktisadi bir yaklaşımla incelenmesi noktasında ortaya çıkmaktadır. Çalışmada seçilen ülkeler (İsviçre, Amerika, Singapur, Almanya, İsveç, İngiltere, Japonya, Lüksemburg, Türkiye) için Küresel Rekabet Endeksi, Toplam Nüfus, Tarım Alanları (Toplam Alan, %), Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık, Katma Değer (GSYH, %), Tarımsal İstihdam (Toplam İstihdam, %), Tarımsal Hammadde İhracatı (Mal İhracatı, %), Tarım Makineleri, Traktörler, Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Ar-Ge Harcamalarına ilişkin veriler kullanılmıştır. Bu veriler, Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum “WEF”) ve Dünya Bankası (World Bank “WB”) sitelerinden temin edilmiştir. Bu çalışma, nitel bir analiz içermekte, dolayısıyla da çalışmanın sınırlılığı gereği bu kapsamda ekonometrik bir analiz yöntemi kullanılmamaktadır. Çalışmada öncelikle tarım sektörü kavramsal açıdan ele alınmıştır. Ardından tarımda evrimsel gelişim sürecine değinilerek Tarım 1.0’dan Tarım 4.0’a nasıl geçildiği anlatılmıştır. Daha sonra dünyada Tarım 4.0 (Akıllı tarım) uygulamaları ve iktisadi katkılarına yönelik teorik bulgulara değerlendirilmiştir. Sonuç kısmında ise konuya ilişkin genel açıklamalar yapılarak çeşitli politika önerilerinde bulunulmuştur.

2. Kavramsal Çerçeveden Tarım Sektörü, Gelişimi ve İktisadi Katkıları

İnsanoğlunun varoluşundan beri tarım, yaşamın en temel kaynağını teşkil etmektedir. Tarım en genel ifadeyle gıda, hammadde, lif, yem, yakıt ve benzeri ihtiyaçları gidermek açısından insan geçiminde hayati bir faaliyettir (Araújo vd., 2021). Bir başka yaklaşımda tarım, bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretimi, kalite ve verimlerinin artırılması, ilgili ürünlerin uygun şartlarda muhafazası, işlenerek değerlendirilmesi, pazarlanması kapsamında incelenen bir bilim dalıdır (Anonim, 2018).

Ülke ekonomisinin temelini teşkil eden tarım sektörü; besin maddelerinin üretilip işlenerek çeşitlendirilmesiyle insanoğlunun bu maddelere olan gereksinimlerinin karşılanması noktasında toplum sağlığı ve kalkınmasına ciddi anlamda katkıda bulunmaktadır (Erdoğan ve Aydınbaş, 2021). Böylece tarım sektörü, gıda talebini karşılamakla birlikte pek çok alana ve dünyadaki her toplumun gelişimine etki ederek sosyal yaşantılarında refah düzeyini yükseltmektedir. Bu bakımdan çeşitli ekonomik, sosyal faaliyet, uygulama alanlarına sahip olan tarım sektörü toplumun bütün kesimleriyle etkileşim içerisinde. Özetle, toplum beslenmesi, nüfus, sanayi, işgücü, GSYH ve dış ticaret olmak üzere ülke ekonomisinde tarımsal üretimin katkılarında şahit olmak mümkündür (Uzundumlu, 2012). Şekil 1’de tarımın ekonomik katkılarına yer verilmiştir.

Şekil 1: Tarımın ekonomik katkıları

Kaynak: Kılavuz ve Erdem, 2019

Şekil 1’den de anlaşıldığı üzere tarım sektörünün ülkelerin, toplumların gelişmişlik seviyelerinden sosyal yaşantılarına kadar uzanan bir etki alanı bulunmaktadır. Tarım sektörünün ekonomiye katkısının yeterli seviyede olması, öncelikle sürdürülebilir olmasına bağlıdır. Bütün dünya için sürdürülebilir bir tarımsal üretim son derece büyük önem taşımaktadır. Nitekim kalkınma ve büyüme sürecinde tarım ve sanayi sektörü arasında sıkı bir ilişki vardır (Kirmikil ve Ertaş, 2020). Tarım sektörüne ilişkin meslekler Şekil 2’de ele alınmıştır. Tarım sektörünün sağladığı iş kollarından bazılarını ise Şekil 3’te yer verilmiştir.

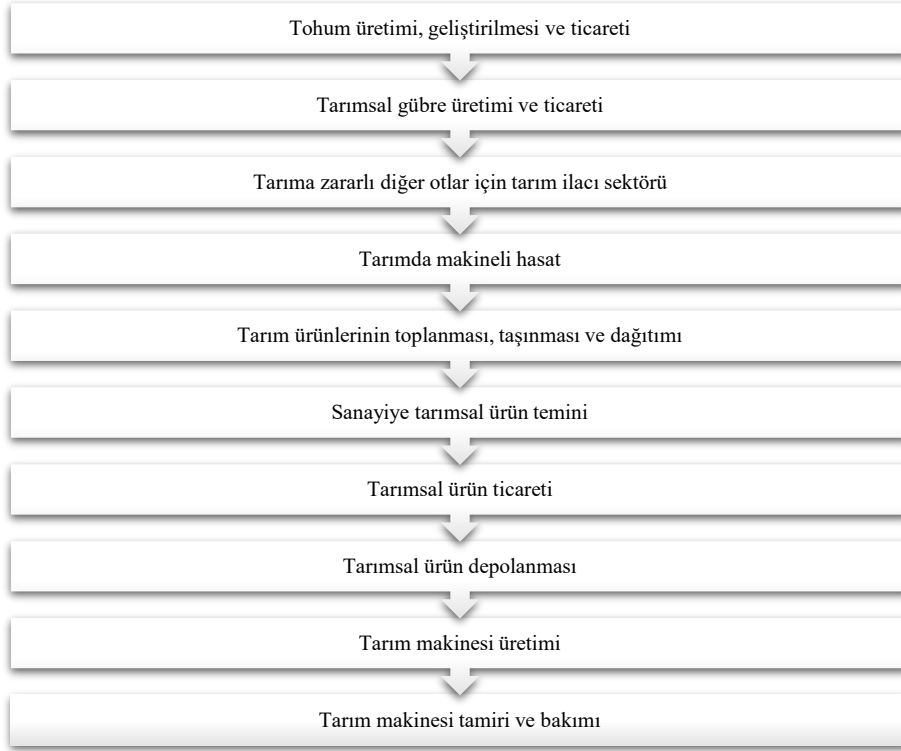
Şekil 2: Tarım sektörü meslekleri

Kaynak: Yılmaz, 2020

Geçmişte ekonominin merkezinde yer alan tarım insanların büyük bir bölümünü ilgilendiren bir uğraş iken, azınlıkta olan bir bölüm ise tarım ve hayvancılık ürünlerinin ticaretini gerçekleştirmekteydi. Tarımda makineleşmenin artması neticesinde ise daha az iş gücüyle daha fazla tarımın gerçekleştirilme olanağı doğmuştur. Bu şekilde de tarımsal üretim artmıştır. Bu uğraşların dışında kalan insanlar da kentlere göç edip fabrikalarda işçi olarak çalışmaya başlamıştır. Tarımsal üretimdeki artışlarla birlikte fabrikalarda üretilen hammadde de artmıştır. Kentlerin gitgide daha da kalabalık hale gelmesi ise hizmet sektöründe “turizm” gibi alanları güçlendirmiştir. Nitekim tarımda makineleşmeyi, tüm toplumları sosyal anlamda değiştiren bir faktör olarak kabul etmek mümkündür. Günümüzde ise tarım ve hayvancılık kapsamındaki meslekler, elde edilen kazancın azalması nedeniyle geçmişte olduğu kadar arzu edilmemektedir. İnsanlar, artık tarlalarını ve kazanç alanlarını terk ederek büyük kentlere göç etmeyi tercih etmekte ve kâr marjı daha yüksek işlere yönelmektedir. Dolayısıyla zamanla tarımsal üretim azalmaktadır. Ancak gelinen son noktada, teknolojinin sağlayabileceği olanaklarla tarımı yeniden canlandırarak tarıma ilişkin meslekleri tercih edilebilir hale getirmek amaçlanmaktadır. Bu nedenle modern toplumlarda yeniliklerin, tarımsal gelişmede ön koşul olarak kabul edileceği aşikârdır. Özellikle de kırsal alanlar için tarımsal üretim ve ekonomik verimliliğin artırılması açısından teknolojik yeniliklere entegrasyon son derece elzemdir. Bu bakımdan yeni tarımsal üretim yöntemlerinin uygulanması, ürünlerin sanayi, ticaret ve doğrudan tüketimlerini farklılaştırabilecektir (Boon ve Edle, 2018; Calik ve Bardudeen, 2016). Ayrıca değişen teknolojik şartlar sayesinde tarımsal alanda pek çok sorunun üstesinden gelinmesi mümkün hale gelmektedir (Şenol, 2021).

Şekil 3: Tarım sektörünün sağladığı bazı iş kolları

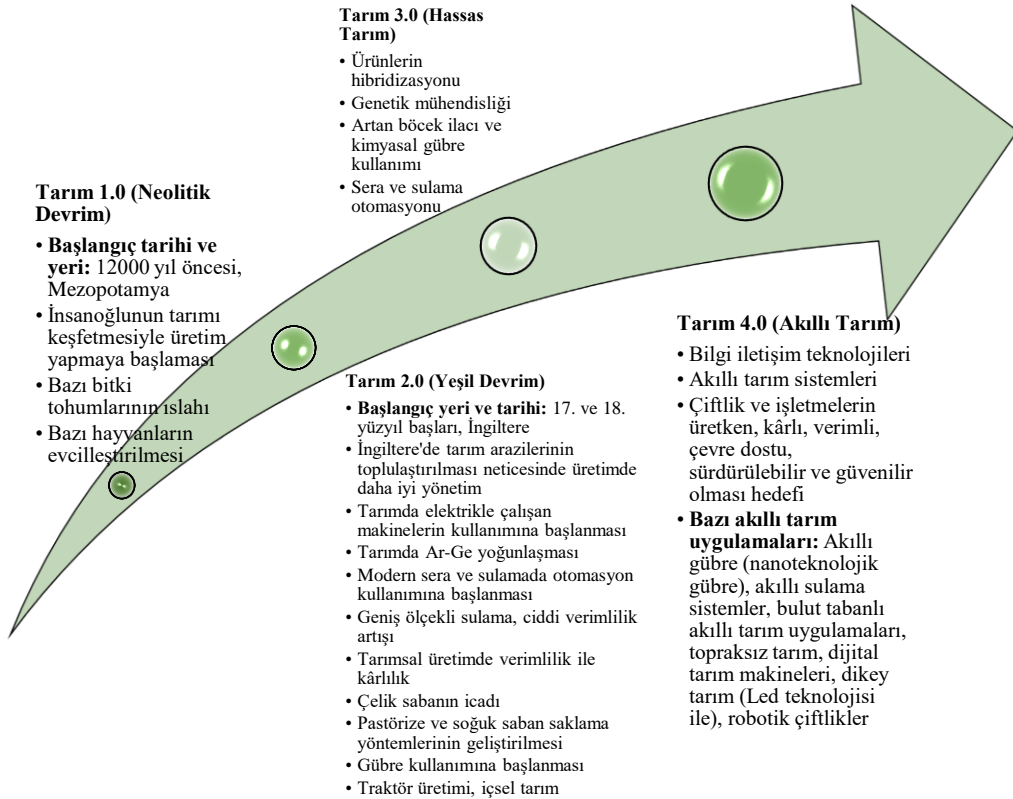
Kaynak: Yılmaz, 2020

2.1. Tarımda Evrimsel Gelişim Süreci

İlk kez Almanya’da 2011 yılı sonrasında Endüstri 4.0 olarak adlandırılan bilişim teknolojileri ve sanayinin beraber çalışacağı, entegre bilgisayar sistemleri vasıtasıyla üretimde maksimum verimliliğin uygulanacağı ve yapay zekânın öne çıkacağı bir sürece girilmiştir. Tarım sektöründe de Endüstri 4.0 ile paralel şekilde gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Bu bakımdan dünya tarımı, sürekli bir gelişim içerisindedir ki, tarım endüstrisi için devrim yeni bir olgu değildir (Gökkür, 2019; Aldağ vd., 2018). Tarım 1.0 olarak adlandırılan ilk dönüşümün yaşandığı dönem aralığındaki en temel özellik, verimliliğin düşük, emeğin ise baskın olduğu üretim biçimine sahip olunmasıdır. İlgili dönemde toplumun üçte birinin çok sayıda küçük çiftliklerde aktif bir şekilde çalışması ve temel tarım ürünlerinin üretimine katılması neticesinde gıda ihtiyacı yeterli biçimde karşılanmıştır. 1950’lerin sonlarında sentetik pestisitler, gübreler ve daha etkili makinelerin üretim maliyetlerini düşürmesiyle “Yeşil Devrim” olarak tanımlanan Tarım 2.0 dönemine geçilmiştir. Ucuz girdiler ve yeni uygulamaları, verimlilik odaklı üretim özelliğiyle bu süreçte verimlilik artışı yaşanmıştır. 1990’lı yıllarda telemetrik ve Global Positioning System (GPS)

teknolojilerindeki gelişmeler ile tarımsal verimlilik ve yeterlilik anlamında ciddi bir adım atılmıştır (Ciasnocha, 2018). Bu dönem, Hassas Tarım (Precision Farming) olarak da anılan Tarım 3.0'a tekabül etmektedir. Bu tarım döneminde GPS teknolojisiyle manuel yönlendirme, hasat makinelerine uygulanan Değişken Oranlı Uygulamalar (VRA-Variable Rate Application) sistemiyle özellikle gübreleme işlemi sürecinin izlenmesi ve takibi gibi önemli teknolojiler gündeme gelmiştir (Ercan vd., 2019). 2010'lu yıllara gelindiğinde ise, Endüstri 4.0 ile sanayide yaşanan devrimle paralel olarak "Tarım 4.0" sürecine başlanmıştır. Tarım 4.0, Dijital Tarım, E-Tarım, Akıllı Tarım (Smart Farming) olarak da adlandırılan tarımsal üretiminin dijitalleşmesi sürecine dayanmaktadır. Tarım 4.0, tarım sektöründe bilgi iletişim teknolojilerinin kullanılmasıyla tarımsal üretimde verimlilik ve etkinliğin artırılması olarak tanımlanmaktadır. Tarımda teknolojik dönüşüm (Tarım 1.0'dan Tarım 4.0'a giden yol) Şekil 4'te ele alınmıştır:

Şekil 4: Tarımda Teknolojik Dönüşüm: Tarım 1.0'dan Tarım 4.0'a Yolculuk

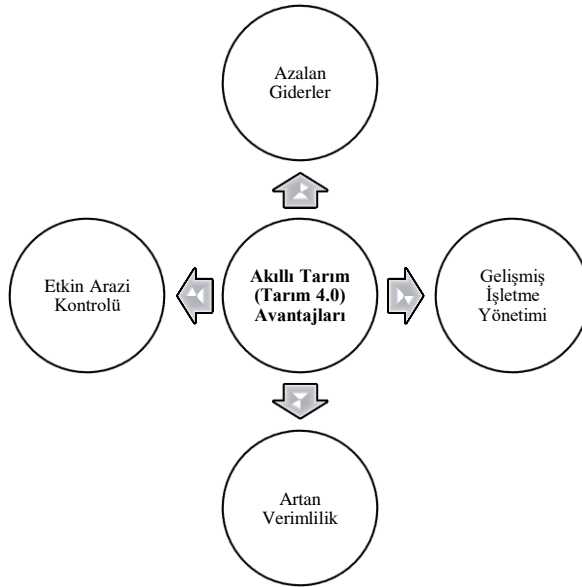
Kaynak: Kılavuz ve Erdem, 2019; İzmir Ticaret Odası (İTB), 2019; Çolak vd., 2016

Şekil 4'ten de anlaşıldığı üzere “Tarım 1.0” döneminde hayvan gücü ve mekanizasyonun beraber kullanımı, “Tarım 2.0” döneminde tarımda motorlar ve traktör kullanımına başlanması, “Tarım 3.0” döneminde yönlendirme sistemleri ile hassas tarım uygulamalarına geçiş, “Tarım 4.0” döneminde ise bağlı tarım uygulamaları mümkün olmuştur (Kılavuz ve Erdem, 2019). Tarım 4.0 genellikle algılayıcılar, bulut tabanlı bilgi ve iletişim teknolojileri, mikro işlemciler, otonom karar sistemleri, sensörler gibi pek çok teknolojiyi kapsayan akıllı teknolojilerin tarım sektöründe uygulanmasını esas almaktadır (Aldağ vd., 2018). Tarım 4.0, dikey çiftlikler, dronlar, yapay zekâ, robotik, internet ve güneş enerjisinden oluşan bir sistemdir (Gökkür, 2019).

2.2. Akıllı Tarım (Tarım 4.0) ve İktisadi Katkıları

Sürdürülebilirlik ilkesi gereği, ekolojik koşullar altında çevre ile etkileşimli olarak üretimin yapılması neticesinde verimliliğin artırılması mümkün olmaktadır (De Luca vd., 2018). Dolayısıyla tarım sektörünün daha sürdürülebilir, çevreci, verimli, bilgi, yenilik ve teknolojiye dayalı akıllı bir şekilde büyümesi için yeni yaklaşımlara gereksinim duyulmaktadır. Bir başka deyişle tarımsal yenilikler ve destekler, sürdürülebilir bir kalkınmanın yanı sıra sosyal ve çevresel kaliteye katkıda bulunmaktadır (Şenol, 2021). Bu durumda diğer sektörlerde olduğu gibi tarım sektöründe de teknoloji kullanımının gerekliliğine dikkat çekilmiştir (Kirmikil ve Ertaş, 2020).

Şekil 5: Akıllı Tarım (Tarım 4.0) Avantajları

Kaynak: Türker, 2019

Gelinen son noktada ise daha verimli, üretken, sürdürülebilir bir tarımsal üretim için akıllı tarım “*Tarım 4.0*” kavramı ortaya çıkmıştır (Duman ve Özsoy, 2019). Tarım 4.0 ile ucuz ve kolay toprak analizi, insansız traktörler, yeşil enerji kullanımıyla ürünlerin kalitesinin artırılması amaçlanmaktadır. Bu bakımdan, doğanın heterojenliğinin yönetilmesiyle yapılan üretim, bilgi tabanlı tarımsal üretim olarak Tarım 4.0 ya da akıllı tarım sistemleri, modern teknolojiyi tarımsal ürünlerin verim ve kalitesini artırmada kullanılmaktadır (Ercan vd., 2019). Nitekim Tarım 4.0, sürdürülebilir gıda ürünlerinin üretimine ilişkin ciddi bir potansiyele sahip tarım stratejilerindedir. Bu süreçte, bilgi iletişim teknolojilerinin kullanılması tarım sistemlerinde gereklilik haline gelmiştir (Aldağ vd., 2018). Akıllı Tarım (Tarım 4.0) avantajları Şekil 5’te ele alınmıştır.

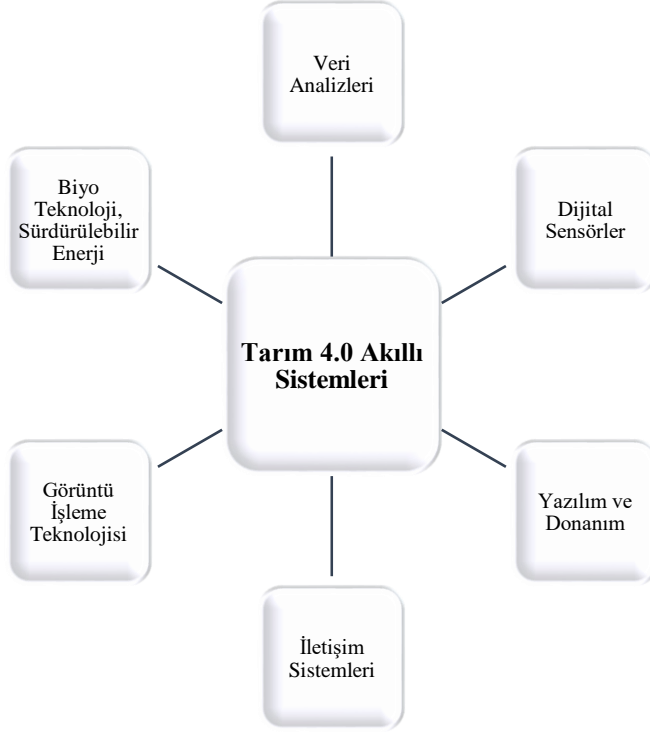
İnsanlığın tarımla başlayan üretim serüveni, sanayi devrimleri ile paralel olarak sanayiye ve hizmetlere geçmiştir. Bir başka deyişle, her dönemde gerçekleşen ekonomik, sosyal ve teknolojik ilerlemeler, üretim ve yatırım faaliyetlerini tarım sektöründen sanayi ve hizmet sektörüne kaydırmış olup tarımsal üretimi düşürmüştür (Kaya, 2019). Geleneksel tarımın artan nüfus gereksinimlerinin karşılanmasındaki yetersizlik, tarımsal üretimden kaynaklı çevre kirliliğinde artış, tarımsal sürdürülebilirliğin gerekliliği, gıda güvenilirliği ve benzeri sebepler tarımsal üretimde yeni yaklaşımları ortaya çıkarmıştır. Tam bu noktada, gelişen akıllı teknolojilerin tarımsal üretimde kullanımı gündeme gelmiştir. Bir başka deyişle, hayatın her alanında olduğu gibi bu yeni teknolojiler tarım sektöründeki yerini de alarak hızla ilerlemektedir. Sonuç olarak artan nüfus ile birlikte oluşan talep karşısında tarımsal üretimin gelişme hızını ve verimini artırmada tarımsal teknoloji vazgeçilmez bir araçtır (Ercan vd., 2019). Bu bağlamda teknolojinin sunduğu olanak sayesinde otonom hareket edebilen tarımsal robotlar, tarımsal üretimde verimlilik ve ürün kalitesini arttırmaktadır. Üretim maliyetleri ve pek çok ağır tarımsal işteki işgücünün azaltılması neticesinde çiftçi refahının yükselmesi mümkün olmaktadır (Özgüven vd., 2016). Sonuç olarak Tarım 4.0’ın iktisadi katkıları, emek gücü ve üretim girdi maliyetlerini minimize edilmesiyle kaliteli ve yüksek miktarda ürün üretme ve söz konusu üretim karşılığında çiftliklerden elde edilen gelirlerin arttırılmasıdır.

2.3. Akıllı Dünyada ve Türkiye’de Akıllı Tarım (Tarım 4.0) Uygulamaları

Tüm dünyada akıllı tarım teknolojileri açısından özellikle bilgi ve sermayenin önemi büyüktür. Gelişmiş ülkelerin birçoğu, çeşitli tarımsal tabanlı faaliyetleri yürütmek adına akıllı teknolojileri birleştirici nitelikte tarım işletmelerine sahiptir. Bu teknolojiler sayesinde elde edilen temel bilgilerden bazıları; “*toprak haritalama, gübre uygulama, hava durumu verileri ve münavebe yönetim sistemleri*”nde kullanılan makinelerdir (Van de Kerkhof, vd., 2015). Gelişmiş ülkelerdeki akıllı tarım uygulamaları ve sistemlerini kullanarak gelişmekte olan ülkelerin daha fazla ürünü daha az maliyetle elde etmeleri mümkün olmaktadır (Kirmikil ve Ertaş, 2020). Örneğin Amerika’da çiftçilerin % 80’i akıllı tarım teknolojilerini kullanırken, bu oran Avrupa’da yaklaşık olarak % 24 seviyesindedir. Amerikan pazarındaki güçlü büyümenin temel nedeni de, bu ülkedeki çiftçiler tarafından teknolojilerin

benimsenme oranının yüksek olmasıdır (https://arastirma.tarimorman.gov.tr/koyunculuk/Menu/76/Tarim-4-0). Şekil 6'da Tarım 4.0 akıllı sistemlerine yer verilmiştir:

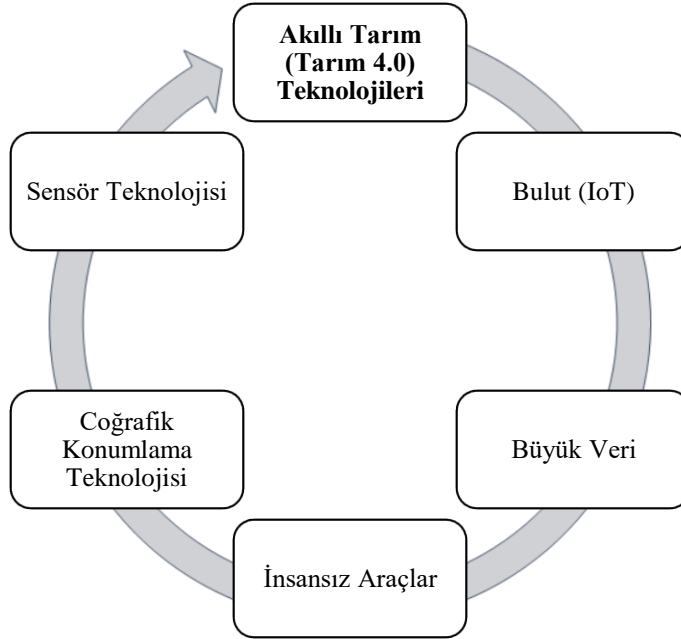
Şekil 6: Tarım 4.0 Akıllı Sistemleri

Kaynak: İTB, 2019, <https://itb.org.tr/Duyuru/371-turk-tarimin-global-entegrasyonu-ve-tarim-40>

Akıllı tarım sistemleriyle çiftçilerin gübre, su, zirai ilaçları asgari miktarlarda kullanılması sağlanmaktadır. Bununla birlikte de ölçek ekonomilerinin güçlendirilmesiyle bir taraftan elde edilen kazanç artmakta, öte taraftan daha az hasara neden olmaktadır. Şekil 7'de Tarım 4.0 teknolojilerine yer verilmiştir:

Şekil 7: Akıllı Tarım (Tarım 4.0) Teknolojileri

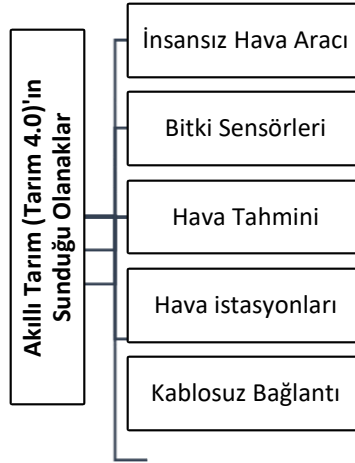

Kaynak: Türker, 2019

Tarım 4.0'da, çiftlikler ve şirketler sensör, cihaz, makineler ve benzeri ileri, gelişmiş teknolojilerin kullanılmasıyla işletilecektir (Aldağ vd., 2018). Tarım 4.0 kapsamında; akıllı çiftlik uygulamaları, dron teknolojisi, değişken oranlı gübreleme sistemleri, otomatik hayvan sağım-besleme sistemleri, sera iklimlendirme otomasyonları, sulama otomasyonları, tarım robotları, zararlılar için tahmin ve erken uyarı sistemleri karşımıza çıkmaktadır (Pakdemirli vd., 2021). Tarım 4.0 sürecinde tarım makinelerinin tümü, sensörlerle (algılayıcılar) donatılmakta ve Internet-of-Things (Nesnelerin İnterneti "IoT") vasıtasıyla sürekli birbirleriyle iletişim kurmaya başlamıştır. 5G teknolojisinin yaygınlaşması neticesinde de daha kaliteli ve ekonomik nitelik kazanması mümkün olmaktadır. Bu bağlamda Tarım 4.0'a geçişte, bulut bilişim (Cloud Computing), yapay zekâ (Artificial Intelligence-"AI") ve robotik sistemler dikkat çekmektedir (Rose ve Chilvers, 2018). Mobil uygulamalar, geliştirilen yazılımlar sayesinde çiftliklerde cihaz kullanımı günden güne artmaktadır. İnsan hatasından, doğa koşullarından, öngörülemez dış faktörlerden kaynaklı oluşan verim düşüklüğü, bu cihazlar aracılığıyla kontrol altına alınmaktadır (Kılavuz ve Erdem, 2019).

Akıllı tarım (Tarım 4.0)'ın sunduğu olanaklar Şekil 8'de incelenmiştir. Akıllı tarım, iklim değişikliğinin zorluklarını hesaba katarak daha sürdürülebilir bir tarımı olanaklı kılmaktadır. Nitekim akıllı tarımın, tarımsal yüksek teknolojiyi artırarak sürdürülebilir mahsul üretiminin başarısını teşvik etmesi beklenmektedir (Kuo, 2015).

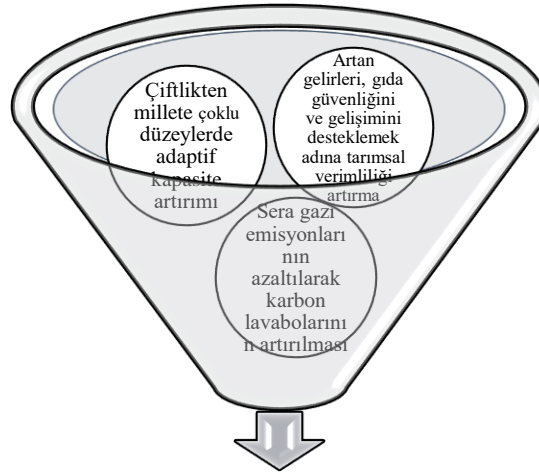
Şekil 8: Akıllı Tarım (Tarım 4.0)'in Sunduğu Olanaklar

Kaynak: Türker, 2019

Akıllı tarım sistemleri, uygulamaları üzerine gerçekleştirilen yatırımların sayısı gitgide artmaktadır. Bu bağlamda dünyada 20 milyardan fazla kablosuz bağlantılı tarım aracı bulunduğu belirtilmektedir (<https://fast.yasar.edu.tr/hakkimizda/>). Şekil 9'da akıllı tarımın temel hedeflerine yer verilmiştir.

Şekil 9: Akıllı Tarımın Temel Hedefleri

Akıllı Tarımın Temel Hedefleri

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Koyunculuk Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, 2020 <https://Arastirma.Tarimorman.Gov.Tr/Koyunculuk/Menu/76/Tarim-4-0>

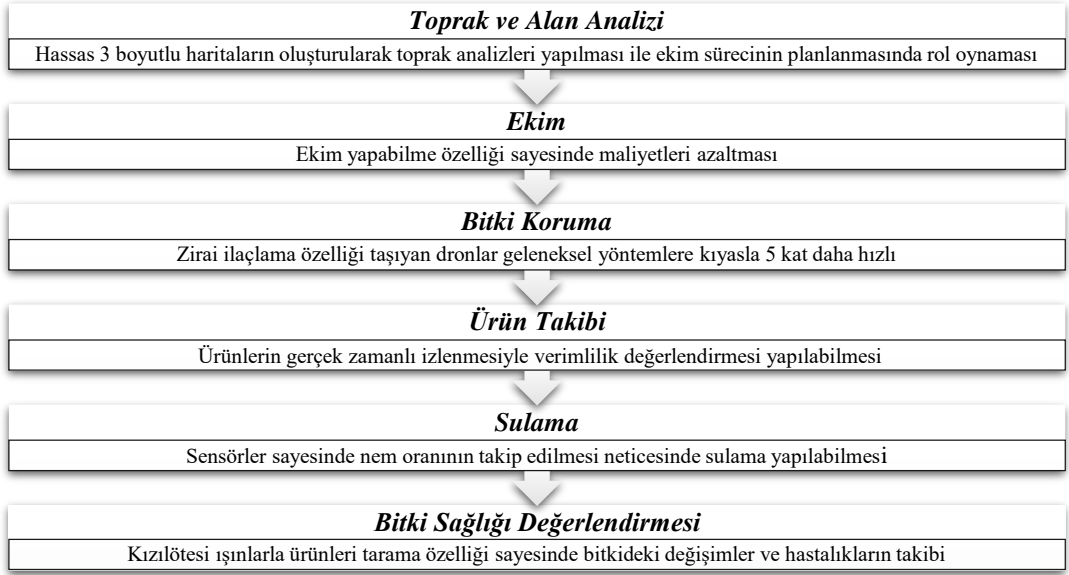
Tablo 1: Akıllı Tarımda Robotik ve Yapay Zekâ

Akıllı Tarımda Robotik ve Yapay Zekâ	
Ecorobotix	Oldukça hafif ve bir GPS navigasyon sistemine sahip bu robot, güneş enerjisiyle çalışmaktadır. Bitkiler arasında büyüyen yabancı otları bularak ortadan kaldırmak için kamera sistemleri kullanılmaktadır. Bu özellikleriyle ilgili robotun, tarımda kimyasal ilaç olarak herbisit kullanımını %90 oranında azaltması beklenmektedir.
Naio Technologies	Bu şirketin robotları, daha sağlıklı, bol ve çevre dostu ürün yetiştirmede en son teknolojiyi kullanarak tarım sektörüne katkıda bulunma amacıyla tasarlanmıştır.
Energid Narenciye Toplama Robotu	Bu robot her kolunda her 2-3 saniyede bir meyve seçebilmekte ve tek bir seferde 50-100 arasında meyveyi toplama kapasitesine sahip olmaktadır. Bu miktarın hızlandırılması robotun kapasitesinin artırılmasıyla mümkündür.
Agrobot E Serisi	AI sistemiyle çalışan, kablosuz iletişime bu robot, olgunlaşmış olgunlaşmadığını tespit ederek çilekleri toplayabilmektedir. Bunu yaparken de bitkiye herhangi bir zarar vermemektedir.
Blue River Marul Robotu	Bu robotik makine, bir taraftan marul alanlarını görüntüleyip incelemekte, öte taraftan da çevresindeki otların büyümesini önleyip bakımını sağlamaktadır.
Agribotix	Bu robot, bir dron gibi çalışarak maliyetleri minimum düzeye getirmektedir. Robota entegre edilen dahili kameralar ve kızılötesi sensörler sayesinde cihaz havadayken bitkilerin sağlığını analiz edebilmektedir. Nitekim söz konusu robot, tarım yapılan arazi üzerinde uçarak çiftçiye tarla hakkında veriler sunmaktadır.
Vision Robotics	Piyasadaki en iyi robot ürünlerine sahip bir şirket olarak Vision Robotics, AI sistemiyle çalışan robotlar üretmektedir.
RoBoPlant	Sistem olarak tam ve yarı otomatik makinelere sahip RoBoPlant, AI sistemi sayesinde fide dikimini optimal şekilde gerçekleştirmektedir. Bu sistem, fidelerin birbirlerine göre konumlarını ayarlayarak sağlıklı ve birbirlerini etkilemeyecek bir şekilde büyümelerini sağlamaktadır.
PrecisionHawk	Bu uçak, çiftçinin kontrolünü gerektiren her şeyi gözlemleyebilme özelliğine sahiptir. Söz konusu uçak, AI tarafından kontrol edilen, multispektral, hiperspektral ve lidar teknolojisi ile eşleştirilmiştir.
SeeTree	SeeTree, yapay zekâ (AI) ve dron kullanarak çiftçilere hastalık, sulama ve verim dâhil olmak üzere mahsuller hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır.

Kaynak: Çabuker, 2022, <https://www.endustri40.com/>

Tarımda dron kullanımının avantajlarına Şekil 10'da yer verilmiştir. Dijitalleşme ile beraber akıllı araçlar ile veri toplanmakta ve analiz edilmektedir. Bulut bağlantılı, kameralı mini insansız araçlar (dronlar) ile bütün çitlik, tarla görüntülenmekte ve zamanında müdahale edilmektedir. Dronlar, yabancı otları belirleyen ek dalga boylarına sahip ışıklı cihazlar, mahsullerin kalitesini ölçen sensörler her geçen gün daha çok çiftçinin hayatına kolaylık katmaktadır (Kılavuz ve Erdem, 2019).

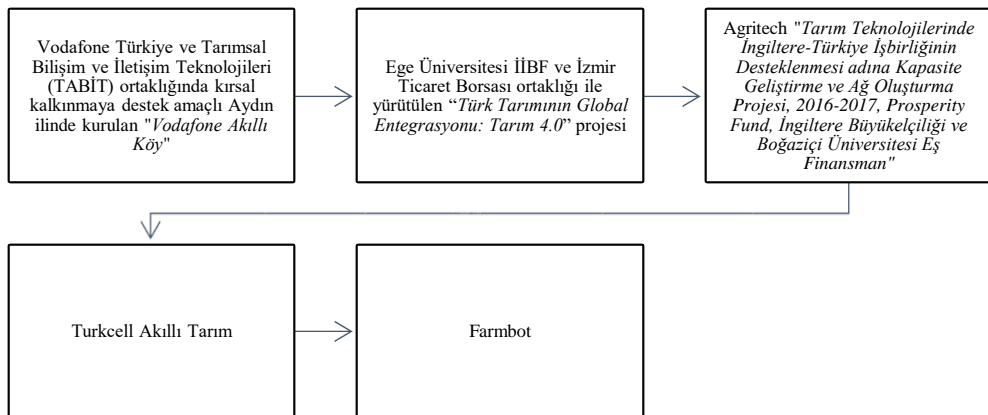
Şekil 10: Tarımda Dron Kullanımı

Kaynak: Hektaş, 2022, <https://hektas.com.tr/modern-tarimin-en-yeni-uyesi-drone/>

Türkiye özeline bakıldığında akıllı tarıma ilişkin örneklerden bazılarında da Şekil 11’de yer verilmiştir. Türkiye özelinde tarımdaki teknolojik dönüşümün, üreticilerin (çiftçiler), özel sektör (imalatçılar, teknoloji tedarikçileri), birlik ve kooperatifler ile kamu ve üniversitelerden oluşan bir sektörün paydaşlarının tümünün işbirliğiyle gerçekleştirilmesi mümkün olmaktadır (Kaya, 2019).

Şekil 11. Türkiye’de Tarım 4.0 Çalışmaları

Kaynak: Kaya, 2019

3. İktisadi Perspektiften Tarım 4.0'a (Akıllı Tarım) İlişkin Teorik Bulgular

Finansal Tarımsal üretim iktisadi kalkınma açısından önemli rol oynamaktadır. Bu bakımdan tarımsal üretim ve gıda güvenliğinin temini ancak bilgi iletişim teknolojileri ile güçlendirilmesiyle mümkün olmaktadır (Pakdemirli vd., 2021). Tarım 4.0 uygulamaları, bir taraftan verimliliği artırarak maliyetleri düşürürken, öte taraftan da ülkeler arası küresel rekabet endeksini arttırmaktadır. Günümüzde küresel rekabet endeksi sıralamasında önde olan ülkelerden bazıları, geçmişte tarım sektöründeki gelişime katkıda bulunmuş olup elde ettikleri birikimleri sayesinde dijitalleşme süreçlerine de hız katmıştır (Kirmikil ve Ertaş, 2020). Bu kısımda İsviçre, Amerika, Singapur, Almanya, İsveç, İngiltere, Japonya, Lüksemburg ve Türkiye gibi dijitalleşme, Endüstri 4.0 üzerine çeşitli planları, stratejileri olan ülkelerin Tarım 4.0 ile ilişkili şekilde görülebilecek değişkenler bazında veriler karşılaştırılarak tablo ve şekiller aracılığıyla incelenmiştir. Tablo 2'de seçilmiş ülkelerde küresel rekabet endeksi değerleri karşılaştırılmıştır.

Tablo 2: Seçilmiş Ülkelerde Küresel Rekabet Endeksi (2017-2018, 2016-20017)

Ülke	Küresel Rekabet Endeksi (2017-2018, 2016-20017: Karşılaştırmalı)	
	2016-2017	2017-2018
İsviçre	5.81	5.86
Amerika	5.70	5.85
Singapur	5.72	5.71
Almanya	5.57	5.65
İsveç	5.53	5.52
İngiltere	5.49	5.51
Japonya	5.48	5.49
Lüksemburg	5.20	5.23
Türkiye	4.39	4.42

Kaynak: Dünya Ekonomik Forumu, 2017, <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>

Tablo 2'den takip edildiği üzere, seçilmiş ülkeler arasında küresel rekabet endeksi değerleri açısından en yüksek ilk üç ülke sırasıyla; İsviçre, Amerika ve Singapur'dur. Dünya üzerindeki nüfus artışıyla birlikte 2050 yılına doğru, dünya nüfusunun 9,7 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir (UNFPA, 2022). Bu artış neticesinde ise insanların tarımsal ihtiyaç ve taleplerinin karşılanması problemini yaşayacağı aşikârdır. Bir başka deyişle Tarım 4.0'ın gelişimi, dünya nüfusunun ihtiyaçlarını gidermek maksatlı yeterli gıda üretiminde ortaya çıkan zorluklara dayanmaktadır (Jones ve Pimdee, 2017). Özellikle de genç çiftçiler bu ihtiyaçları hızlı bir şekilde karşılamak adına akıllı tarım sistemlerine, uygulamalarına yönelmektedir. Dünyada akıllı tarımın küresel pazar boyutunun 2017 yılında yaklaşık 9,58 milyar civarında olduğu belirtilmektedir (Duman ve Özsoy, 2019).

Tablo 3: Seçilmiş Ülkelerde Toplam Nüfus Miktarı

Ülke	Toplam Nüfus Miktarı			
	Yıl			
	2011	2017	2019	2020
İsviçre	7912398	8451840	8575280	8697723
Amerika	311583481	325122128	328329953	331893745
Singapur	5183688	5612253	5703569	5453566
Almanya	80274983	82657002	83092962	83129285
İsveç	9449213	10057698	10278887	10415811
İngiltere	63258810	66058859	66836327	67326569
Japonya	127833000	126972000	126633000	125681593
Lüksemburg	518347	596336	620001	639070
Türkiye	73443254	81116451	83429607	85042736

Kaynak: Dünya Bankası, 2021, <https://databank.worldbank.org/>

Tarımsal ürünlerin ülke nüfusu için temel gereksinimleri oluşturduğu bilinmektedir. Tarım 4.0'ın da bu ürünlerdeki verimliliği artırıcı bir etki yaratacağı aşikârdır. Bu durumda insanların, toplumların daha iyi beslenmeleri sağlanabileceği ve yaşam sürelerini olumlu yönde etkileyeceği beklenmektedir. Dolayısıyla Tarım 4.0 ile gelen yeni teknolojilerin nüfus üzerinde etkisi olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda Tablo 3'te seçilmiş ülkelerde toplam nüfus miktarlarına yer verilmiştir. Bu tablodan da görüldüğü üzere nüfus miktarı en yüksek olan ilk iki ülke sırasıyla; Amerika ve Japonya'dır.

Tablo 4: Tarım Alanları (Toplam Alan, %)

Ülke	Tarım Alanları (Toplam Alan, %)			
	Yıl			
	2011	2017	2019	2020
İsviçre	38.7589837	38.28823391	38.14036734	38.06591148
Amerika	44.27875838	44.36336735	44.36336735	44.36336735
Singapur	1.036931818	0.926966292	0.921787709	0.919220056
Almanya	47.96591692	47.76311647	47.70027763	47.49706632
İsveç	7.519767899	7.393300602	7.377611261	7.379478334
İngiltere	70.94614145	72.19506675	72.4229988	71.34004919
Japonya	12.51303155	12.1920439	12.06310014	11.99451303
Lüksemburg	50.98933369	50.94582942	51.11440846	51.32571491
Türkiye	49.69530814	49.32759898	49.00536621	49.06513519

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 4'te tarım alanları (toplam alan, %) değerleri incelenmiştir. Bu tablodan da anlaşıldığı üzere, oransal olarak tarım alanları en yüksek olan ülke İngiltere'dir. Bu tablodan seçilmiş ülkelerin geneline bakıldığında (Türkiye'de dâhil), tarım arazilerinde azalma olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Tarım, Ormanlık ve Balıkçılık Katma Değer (GSYH, %)

Ülke	Tarım, Ormanlık ve Balıkçılık, Katma Değer (GSYH, %)		
	Yıl		
	2011	2017	2018
İsviçre	0.697310796	0.655865323	0.650216782
Amerika	1.216487537	0.941850621	0.864583084
Singapur	0.034664521	0.029698413	0.028407104
Almanya	0.910022424	0.826170449	0.6646685
İsveç	1.670482483	1.443538229	1.392683065
İngiltere	0.640324283	0.653773024	0.631393683
Japonya	1.075418923	1.212040944	1.239368298
Lüksemburg	0.252350037	0.244584933	0.227202327
Türkiye	8.173956268	6.038629797	5.775791911

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 5'te seçilmiş ülkeler arasından tarım, ormanlık ve balıkçılık katma değeri (GSYH, %) en yüksek ülke "Türkiye"dir. Nitekim Türkiye'de tarım, istihdama, ihracata ve milli gelire katkısı noktasında son derece önemli bir sektör olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 6: Tarımsal İstihdam (Toplam İstihdam, %)

Ülke	Tarımsal İstihdam (Toplam İstihdam, %)		
	Yıl		
	2011	2017	2019
İsviçre	3.50999999	3.109999895	2.589999914
Amerika	1.450000048	1.429999948	1.360000014
Singapur	0.109999999	0.059999999	0.029999999
Almanya	1.649999976	1.279999971	1.210000038
İsveç	1.990000001	1.830000043	1.690000057
İngiltere	1.220000029	1.159999967	1.049999952
Japonya	3.970000029	3.440000057	3.380000114
Lüksemburg	1.230000019	1.389999986	0.680000007
Türkiye	24.15999985	19.37999916	18.11000061

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 6'da seçilmiş ülkeler arasından tarımsal istihdam (toplam istihdam, %) değeri en yüksek olan ülke "Türkiye"dir. Her ne kadar tarımsal istihdam, Türkiye'deki istihdamın temel itici gücü olsa da zaman ilerledikçe istihdamın ağırlığı hizmet sektörüne kaymaktadır. Bu bakımdan da Türkiye'de son yıllarda tarımsal istihdam önemli ölçüde azaldığı ve azalma eğiliminin devam ettiğini belirtmek mümkündür.

Tablo 7: Tarımsal Hammadde İhracatı (Mal İhracatı, %)

Ülke	Tarımsal Hammadde İhracatı (Mal İhracatı, %)		
	Yıl		
	2011	2017	2019
İsviçre	0.277314668	0.148877255	0.141037383
Amerika	2.756890173	2.287600632	2.014909588
Singapur	0.31135876	0.566703446	0.504720571
Almanya	0.911496061	0.734510666	0.738933176
İsveç	3.603258944	3.741820533	3.827290682
İngiltere	0.703236032	0.544383239	0.452674412
Japonya	0.766584578	0.72810887	0.628891435
Lüksemburg	3.626330613	2.28800739	1.366542533
Türkiye	0.548776145	0.432940177	0.492281555

Kaynak: Dünya Bankası

Günümüzde üretimde hem tarım hem de sanayi sektörü büyük önem arz etmektedir. Tarımda kullanılanlar da dâhil birçok araç gerecin, sanayi üretimi olduğu bilinmektedir. Bu ürünlerin üretilmesinde sanayiye giren hammaddeye gereksinim duyulmaktadır. Başlıca hammadde kaynaklarına bakıldığında ise tarım, ormancılık ve madencilik ile karşılanmaktadır. Dolayısıyla bir fabrikaya giren temel madde, doğadan madenler aracılığıyla temin edilmekte veya tarımsal alanlardan fabrikalara aktarılmaktadır. Tablo 7’de tarımsal hammadde ihracatı (mal ihracatı, %) değerleri incelenmiştir.

Tarım 4.0’da yaşanan gelişmeler, tarımsal ürün ve ihracatı için son derece önemli bir süreci başlatmaktadır. Tablo 7’ye göre, seçilmiş ülkeler arasında tarımsal hammadde ihracatının toplam mal ihracatındaki payı en yüksek ülke, 2011 yılında “Lüksemburg” iken, 2019 yılında “İsveç”tir.

Tarım alanlarında makineleşme, kademeli bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu durum da her toplumda makineleşme zamanını farklılaştırmıştır. Günümüzde hâlâ bazı yerleşim yerlerinde yalnızca insan gücüne dayalı tarım yapılmaktadır. Tarımda makineleşmenin artması daha az iş gücüyle daha fazla tarım yapma olanağını sunmakta, tarımsal üretimi arttırmaktadır. Tarımsal üretimin artmasıyla fabrikalara üretilen hammadde de artmaya başlamıştır. Nitekim tarımda makineleşme bütün toplumlara yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal açıdan da değiştiren bir unsur haline gelmiştir. Tablo 8’de 2000-2007 yılları karşılaştırmalı bir şekilde seçilen ülkelerde tarım makineleri, traktörler rakamsal olarak incelenmiştir.

Tablo 8: Tarım Makineleri, Traktörler

Ülke	Yıl	
	2000	2007
İsviçre	109600	106200
Amerika	4503625	4389812
Almanya	989487.5	-
İsveç	165000	-
Japonya	2027674	-
Lüksemburg	7165	6421
Türkiye	941835	1039120

Kaynak: Dünya Bankası

Tablo 8’den de görüldüğü gibi, tarım makineleri, traktörler açısından rakamsal olarak seçilen ülkeler arasından öne çıkan ülke “Amerika”dır.

Tarım 4.0 uygulamalarıyla birlikte dünya genelinde öncelikle bu alandaki destekler, teşvikler ve Ar-Ge çalışmaları hız kazanmıştır. Tablo 9’da ticari teşebbüsler bazında Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Ar-Ge harcamalarına yer verilmiştir.

Tablo 9: Ticari Teşebbüsler Bazında Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Ar-Ge Harcamaları

Ülke	Yıl	
	2011	2015
İngiltere	0.07	0.07
Japonya	0.02	0.02
Türkiye	0.27	0.24

Ticari Teşebbüslerde Tarım, Ormancılık ve Balıkçılığa Ayrılan AR-GE Harcamaları, Milyon \$

İngiltere	17	20
Japonya	27	19
Türkiye	13	19

Kaynak: OECD, 2020, <https://stats.oecd.org/>

Tarım 4.0 yeni teknolojilerinin, genel olarak tarım ve tarım kapsamına alınan bazı faaliyetlerdeki Ar-Ge harcamalarını etkilemesi beklenmektedir. Bu bağlamda Tarım, Ormancılık ve Balıkçılıkta Ar-Ge harcamaları payına bakıldığında, ilgili yıllarda Türkiye’nin İngiltere ve Japonya’dan daha yüksek ülke olduğu görülmektedir.

Gelişmiş ülkeler öncelikli olmak üzere tüm dünya devletleri, gıda güvenliği ve tarım sektöründe kendine yeterlilik adına tarımda verimliliği artırma gayreti içerisinde. Gelişen teknolojiyle beraber yaşanan dijitalleşme, Endüstri 4.0 süreci de tarımda mekanizasyon kullanımı artırıcı yönde bir etki yaratmıştır. Ayrıca teknolojinin

gelişmesi tarımsal üretim materyallerinin verimlilik düzeyinin artırılmasında da önemli rol oynamaktadır (Bayramoğlu, 2010).

Tablo 10: Tarımsal Verimlilik-Kişi başına Tarımsal Ürün Kullanımı (kg/1000 Int.\$)

Ülkeler	Tarımsal Verimlilik-Kişi başına Tarımsal Ürün Kullanımı (kg/1000 Int.\$)		
	2017	2011	2020
İsviçre	12.62	11.31	11.15
Amerika	31.17	36.81	30.73
Almanya	28.75	32.26	25.05
İsveç	41.57	38.9	44.98
İngiltere	36.54	37.92	35.79
Japonya	14.39	15.2	13.9
Lüksemburg	47.92	58.55	42.52
Türkiye	1.9	1.79	1.65

Kaynak: FAO, 2022, <https://www.fao.org/faostat/en/#search/Agricultural%20development>

Tablo 10’da tarımsal verimlilik-kişi başına tarımsal ürün kullanımı (kg/1000 int.\$) değerlerine yer verilmiştir. Bu değerlerde en yüksek ülkenin İsveç, en düşük ülkenin ise Türkiye olduğu görülmektedir.

Türkiye’deki tarım arazilerindeki azalma yanında hızlı nüfus artışı, gıda arz güvenliği sorunu ortaya çıkarmaktadır. Tablo 10’da görüldüğü üzere Türkiye’nin tarımsal verimliliğinin düşük olması, Tarım 4.0 uygulamaları ile giderilebilmekte ve gıda arz güvenliği soruna pozitif katkı sağlayabilmektedir.

4. Sonuç

İnsanoğlu, dünya nüfusundaki hızlı artışın temel ihtiyaç sorununu yaratması neticesinde gıda ve beslenme açısından sürdürülebilirlik için çözüm yolları ararken, hızla artan kentleşme de, tarım alanlarının ve tarımsal işgücünün azalmasına neden olmuştur. Sürdürülebilirlik ve ekonomi açısından tarımın katkılarını olumlu yönde etkileyen temel faktörlere bakıldığında; arazi toplulaştırılması, çiftçiler için uygun finansman temini, siyasetçilerce belirlenen bölgesel bazlı ürün destekleri, yeni bitki türleri denenmesinin teşviki, yeni teknolojik aletlerin kullanımında teşvik ve tarım alanlarının korunmaya alınması gibi yenilikler ve destekler ile karşılaşmaktadır. Ayrıca girdi ile tarıma teknolojinin uygulama maliyetindeki yükseklik, enerji gereksinimindeki sürekli artış da tarım ürünleri üretiminin arttırılması adına çeşitli yol haritalarının belirlenmesini zorunlu kılmaktadır.

Tarımda dijital dönüşüm sürecinde öncelikle Tarım 1.0, makine kullanımı olmaksızın emeğin yoğun bir şekilde kullanımına dayanmaktadır. Tarım 2.0, 1950’li yıllarda başlamış olup tarımda makine kullanımının yaygınlaştığı, birim alandan sağlanan verimde artış yaşandığı bir dönem olmuştur. Tarım 3.0’da yüksek verimlilik ve optimizasyon, minimum maliyetle maksimum verimlilik amaçlanmıştır. Bu

dönemde tarımda teknoloji kullanımının artmaya başlamıştır. Tarım 4.0 ise tarımda modern dijital teknolojilerin kullanımına odaklanılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, iktisadi perspektiften Tarım 4.0'ı (akıllı tarım) incelemektir. Bu çalışmada, Tarım 4.0 (akıllı tarım) kavramının iktisadi yaklaşımla ele alması amaçlanmıştır. İçinde bulunulan dijital çağda, girdi ile tarıma teknolojinin uygulama maliyetindeki yükseklik, enerji gereksinimindeki sürekli artış da tarım ürünleri üretiminin arttırılması adına çeşitli yol haritalarının belirlenmesini zorunlu kılmaktadır. Çalışmanın önemini ve orijinal tarafı da, tarımda dijitalleşmenin iktisadi bir yaklaşımla incelenmesi noktasında ortaya çıkmaktadır. Çalışmada seçilen ülkeler (İsviçre, Amerika, Singapur, Almanya, İsveç, İngiltere, Japonya, Lüksemburg, Türkiye) için Küresel Rekabet Endeksi (2017-2018, 2016-20017: Karşılaştırmalı), Toplam Nüfus, Tarım Alanları (Toplam Alan, %), Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık, Katma Değer (GSYH, %), Tarımsal İstihdam (Toplam İstihdam, %), Tarımsal Hammadde İhracatı (Mal İhracatı, %), Tarım Makineleri, Traktörler, Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Ar-Ge Harcamalarına ilişkin veriler kullanılmıştır. Bu veriler, Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum "WEF") ve Dünya Bankası (World Bank "WB") sitelerinden temin edilmiştir. Çalışmada Tarım 4.0 sürecinin bir taraftan iş verimini ve maliyetleri azaltırken, öte taraftan uygulayan ülkelerde nitelikli istihdamı, küresel rekabet gücünü ve geliri arttırdığı kanıtlanmıştır. Sonuç olarak Türkiye'deki tarım arazilerindeki azalma yanında hızlı nüfus artışı, gıda arz güvenliği sorunu ortaya çıkarmaktadır. Türkiye'nin tarımsal verimliliğinin düşük olması, Tarım 4.0 uygulamaları ile giderilebilmekte ve gıda arz güvenliği soruna pozitif katkı sağlayabilmektedir. Tarım 4.0 uygulaması, Türkiye için hayati öneme sahiptir. Bu bakımdan verilebilecek politika önerileri aşağıda sıralanmaktadır:

Endüstriyel tarım uygulamalarıyla tarım sektöründeki dönüşümün son derece büyük bir düzeyde gerçekleşmesi kuvvetle muhtemeldir. Akıllı tarım, Tarım 4.0 ile çiftçilerin, dış girdilere bağımlılığı düşmektedir. Bu şekilde de tarımda maliyetler düşürmekte ve daha ekonomik bir üretim süreci gerçekleşmektedir. Ayrıca Tarım 4.0 iklim değişikliklerine yönelik sorunları da hesaba katarak tarıma daha sürdürülebilir bir nitelik kazandırmaktadır. Tarımın gelenekselden dijitale dönüşümü hem ekonomik avantaj sağlayacak hem de çevre üzerindeki tarım kaynaklı olumsuz yükleri minimum düzeye getirecektir. Dünya genelinde önemini gitgide kaybeden tarım sektörünün, Tarım 4.0 uygulamalarıyla birlikte yeniden canlandırılması mümkün olacaktır. Bir ülkede öncelikle Tarım 4.0'ın gerçekleştirilmesi açısından gerekli olan teknolojik ve bilişim altyapı yetersizliği giderilmelidir. Bunun yanı sıra artık dijitalleşen tarımda kalifiye, donanımlı insan kaynaklarına gereksinim duyulmaktadır. Dolayısıyla Tarım 4.0 hususunda çiftçileri, üretici birlikleri bilgilendirmek ve farkındalık oluşturmak amacıyla gerekli eğitim, seminer, konferanslar düzenlenmelidir. Özellikle de Türkiye'de tarımla ilgilenen bireylerin yaş ortalamalarının yüksek olduğu bilinmektedir. Bu bakımdan teknolojiye dayalı veriler tarımla ilgilenen genç nüfusa benimsetilmeli ve böylece genç nüfus akıllı tarım sayesinde tarım sektörüne kazandırılmalıdır. Tarımsal verimliliğine katkı sağlayacak Tarım 4.0 uygulamaları her alandan mezun öğrencilere iş sahası yaratacak potansiyelindedir. Bu nedenle Tarım 4.0 uygulamaları ile çiftçilik

öğrencilere daha cazip prestijli bir alan haline getirilebilecektir. Bu bakımdan Tarım 4.0; verimlilik, gıda arz güvenliği, istihdam yanında sosyo-pskoloji açısından da önemlidir. Dolayısıyla Tarım 4.0'a ilişkin olarak kamu ve özel sektörün işbirliği teşvik edilmeli, dijitalleşme yolunda işbirliği yapan her iki sektör için de etkin ve hızlı bir harita belirlenmelidir. Ülke genelinde gerekli birimlerde akıllı tarım teknolojilerine yönelik danışmanlık hizmetleri verilmelidir. Tarım 4.0 kapsamında kısa ve orta vadeli destek programları açıklanmalıdır.

Kaynaklar

Aldağ, C. M., Eker, B. ve Akdoğan Eker, A. (2018). Tarım Makinaları İmalatında Yapay ZekâUygulamaları.

https://www.researchgate.net/publication/329442922_Artificial_Intelligence_Applications_in_Agricultural_Machinery_Manufacturing_Tarim_Makinalari_Imalatin_da_Yapay_Zekâ_Uygulamalari.

Anonim (2018). *Sürdürülebilir Tarım İlkeleri İyi Uygulamalar Rehberi*. SKD Türkiye, Ömür Matbaacılık, 64S.

Araújo S. O., Peres R. S., Barata J., Lidon F. ve Ramalho J. C. (2021). "Characterising the Agriculture 4.0 Landscape-Emerging Trends, Challenges and Opportunities". *Agronomy*, 11(667), 1-37. <https://doi.org/10.3390/agronomy11040667>.

Aydınbaş, G. (2022). *Endüstri 4.0 Devriminin İktisadi Büyüme ve Kalkınma Olgusuna Etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Bayramoğlu, Z. (2010). "Tarımsal Verimlilik ve Önemi". *Selçuk Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 24 (3), 52-61.

Boon, W. ve Edle, J. (2018). "Demand, Challenges and Innovation. Making Sense of New Trends in Innovation Policy". *Science and Public Policy*, 1-13. doi: 10.1093/scipol/scy014.

Calik, E. ve Bardudeen, F. (2016). "A Measurement Scale to Evaluate Sustainable Innovation Performance in Manufacturing Organizations". *Procedia CIRP* 40, 449-454. Elsevier B.V. doi: 10.1016/j.procir.2016.01.091.

Ciasnocha, M. (2018). Agriculture 4.0? Insights on the Next Revolution. <https://www.centerforindustrialdev.com/single-post/2018/03/05/Agriculture-40-Insights-on-the-Next-Revolution>.

Çabuker, A. C. (2022). Tarımı Bütünüyle Değiştirecek Olan 9 Robot. https://www.endustri40.com/tarimi-butunuyle-degistirecek-olan-9-robot/?fbclid=IwAR0ouakVYRrVUbaA849EdvbojZJI9vGS37EA_Ir_FaQV3COTHKOFxUKBK0UE (12/12/2022).

Çolak, A., Acar, A. İ. ve Orel, O. (2016). *Tarım ve Endüstri 4.0*. 30. Tarımsal Mekanizasyon ve Enerji Kongresi, 1-3 Eylül, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

De Luca, A. I., Falcone, G., Stillitano, T., Iofrida, N., Strano, A. ve Gulisano, G. (2018). "Evaluation of Sustainable Innovations in Olive Growing Systems: A Life Cycle Sustainability Assessment Case Study in Southern Italy." *Journal of Cleaner Production*, 171, 1187-1202.

Duman, B. ve Özsoy, K. (2019). Endüstri 4.0 Perspektifinde Akıllı Tarım. 4th International Congress On 3D Printing (Additive Manufacturing) Technologies And Digital Industry, 540-555.

Dünya Bankası (2021). <https://databank.worldbank.org/> (12/12/2022).

Dünya Ekonomik Forumu (2017). The Global Competitiveness Report 2017–2018, <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2017-2018>

Ercan, Ş., Öztep, R., Güler, D. ve Saner, G. (2019). “Tarım 4.0 ve Türkiye’de Uygulanabilirliğinin Değerlendirilmesi”. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 25(2), 259-265.

Erdinç, Z. ve Aydınbaş, G. (2021). “Tarımsal Katma Değer Belirleyicilerinin Panel Veri Analizi”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 213-232. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbd>.

FAO(2022).

<https://www.fao.org/faostat/en/#search/Agricultural%20development>

Gökkür S. (2019). “Endüstri 4.0 ve Tarım 4.0 ile Sürdürülebilir Gelecek”. *Apelasyon*, ISSN:2149-4908, Mayıs 2019, Sayı 66. <http://apelasyon.com/Yazi/1004-endustri-40-ve-tarim-40-ilesurdurulebilir-gelecek>. (12/12/2022).

Hektaş (2022). *Modern Tarımın En Yeni Üyesi: Drone*. <https://hektas.com.tr/modern-tarimin-en-yeni-uyesi-drone/>

İTB (2019). Türk Tarımının Global Entegrasyonu ve Tarım 4.0. İzmir Ticaret Borsası. <https://itb.org.tr/Duyuru/371-turk-tarimin-global-entegrasyonu-ve-tarim-40>. (12/12/2022).

Jones, C. ve Pimdee, P. (2017). “Innovative ideas: Thailand 4.0 and the fourth industrial revolution”. *Asian International Journal of Social Sciences*, 17(1), 4-35. doi:10.29139/aijss.20170101.

Kaya, M. (2019). “Ağrı’nın Kalkınması için Akıllı Tarım (Tarım 4.0) Önerisi”. *Akademik Bakış Dergisi*, (75), 130-156.

Kılavuz, E. ve Erdem, İ. (2019). “Dünyada Tarım 4.0 Uygulamaları ve Türk Tarımının Dönüşümü”. *Social Sciences*, 14(4), 133-157.

Kirmikil, M. ve Ertaş, B. (2020). Tarım 4.0 ile Sürdürülebilir Bir Gelecek. International Icontech Symposium on Innovative Surveys in Positive Sciences.

Kuo, Y. H. (2015). Keynote Speech I Production 4.0 from the Perspective of Intelligent Computing. Conference on Technologies and Applications of Artificial Intelligence (TAAI), 11.2015, 25-25, doi:10.1109/TAAI.2015.7407046.

OECD (2020). [https://stats.oecd.org/\(12/12/2022\)](https://stats.oecd.org/(12/12/2022)).

Özguven, M. M., Tan, M., Közkurt, C., Yardım, M. H., Özsoy, M. ve Sabancı, E. (2016). “Çok Amaçlı Tarım Robotunun Geliştirilmesi”. *GOÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 33 (Ek sayı), 108-116.

Pakdemirli, B., Birişik, N. Aslan İ. ve Sönmez, B., Gezici, M. (2021). “Türk Tarımında Dijital Teknolojilerin Kullanımı ve Tarım-Gıda Zincirinde Tarım 4.0”. *Toprak Su Dergisi*, 10(1), 78-87.

Rose, D. C. ve Chilvers, J. (2018). "Agriculture 4.0: Broadening Responsible Innovation in an Era of Smart Farming". *Front. Sustain. Food Syst.* 2, 87.

Şenol, C. (2021). "İnovasyon, Destek, Sürdürülebilirlik: Türkiye Ekonomisi ve Tarım". *International Journal of Geography and Geography Education*, (44), 475-488. DOI: 10.32003/igge.926785.

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Koyunculuk Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü (2020). <https://Arastirma.Tarimorman.Gov.Tr/Koyunculuk/Menu/76/Tarim-4-0>. (12/12/2022).

Türker, U. (2019). Tarımda Dijitalleşme. Program Değerlendirme Toplantıları, Antalya. <https://docplayer.biz.tr/216822925-Tarimda-dijitallesme-ufuk-turker-ankara-universitesi-tarim-makinalari-ve-teknolojileri-muhendisligi-bolumu.html> (12/12/2022).

UNFPA (2022). <https://turkiye.unfpa.org/tr/dunya-nufus-gunu-2022-bb>. (12/12/2022).

Uzundumlu, A. S. (2012). "Tarım Sektörünün Ülke Ekonomisindeki Yeri ve Önemi". *Alinteri Ziraat Bilimler Dergisi*, 22(1), 34-44, ISSN:1307-3311.

Van de Kerkhof, B., Van Persie, M., Noorbergen, H., Schouten, L. ve Ghauharalı, R. (2015). "Spatio-temporal Analysis of Remote Sensing and Field Measurements for Smart Farming". *Procedia Environmental Sciences*, 27, 21-25. <https://doi.org/10.1016/J.PRO-ENV.2015.07.111>.

Yaşar Üniversitesi Tarım Bilimleri Teknoloji Fakültesi (2022). Tarım Bilimleri ve Teknolojileri Fakültesi, <https://fast.yasar.edu.tr/hakkimizda/>. (12/12/2022).

Yılmaz, M. (2020). Tarım Sektörü ile İlgili Meslekler, <https://tercihrehberin.com/tarim-ile-ilgili-meslekler/> (12/12/2022).

Outlook of The Turkish Economy: An Overview of The Covid-19 Pandemic and Post

Cansel Oskay^a

^aMersin University, Turkiye canseloskay@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-3740-6090>

ARTICLE INFO

Research Article

2023, Vol. 5(2), 87-109

e-ISSN 2667-5927

Article History:

Received: 20.02.2023

Revised: 21.03.2023

Accepted: 21.03.2023

Available Online: 20.04.2023

JEL Code: E00, E20, O20

Keywords: Covid-19 pandemic, economic crisis, global economy, Turkiye economy

Anahtar Kelimeler: Covid-19 salgını, ekonomik kriz, dünya ekonomisi, Türkiye ekonomisi

Outlook of The Turkish Economy: An Overview of The Covid-19 Pandemic and Post Abstract

In a global context, the Covid-19 pandemic has led to an increase in the number of cases and deaths in a very short time. Many restrictions and measures had to be taken by the public in all countries, albeit in different dimensions, to control the pandemic. While the number of cases and deaths decreased with these practices, the pandemic crisis turned into a global economic crisis as a result of the pressures on economic activities. Worldwide, there has been a contraction in the country's economies, loss of employment and an increase in unemployment, and a decrease in the global trade volume. At the same time, capital mobility has decreased with the effect of increasing uncertainty and liquidity problem has emerged in financial markets. Developing countries, which are largely foreign-dependent in economic growth and development, do not have a reserve currency, and have existing economic problems, have been more affected by the pandemic and the negative effects of the pandemic than developed countries. The Turkish economy, which is among the developing countries, has also been adversely affected by the Covid-19 pandemic. For this purpose, the study focuses on the Turkish economy and the economic outlook during and after the Covid-19 pandemic is evaluated with basic macroeconomic indicators. As a result, in the study covering the period of 2017-2022 on the Turkish economy, it is seen that the Covid-19 pandemic increased the deterioration in the existing macroeconomic indicators and despite the economic recovery in the post-pandemic period, the developments in both domestic and global dimensions negatively affected the economic outlook and dragged the country to a high vulnerability.

Türkiye Ekonomisinin Görünümü: Covid-19 Salgın ve Sonrasına Bir Bakış Öz

Küresel kapsamda Covid-19 salgını, çok kısa sürede vaka ve ölüm sayısının artmasına yol açmıştır. Salgını kontrol altına almaya yönelik, farklı boyutlarda da olsa, bütün ülkelerde kamu tarafından birçok kısıtlama ve tedbirlerin alınması gerekmiştir. Bu uygulamalarla vaka ve ölüm sayısı azalma gösterirken, ekonomik faaliyetler üzerinde oluşan baskılar sonucunda salgın krizi küresel bir ekonomik krize dönüşmüştür. Dünya genelinde ülke ekonomilerinde daralma, istihdam kaybı ve işsizlikte artış, küresel ticaret hacminde azalma görülmüştür. Aynı zamanda artan belirsizliğin de etkisiyle sermaye hareketliliği azalmış ve finansal piyasalarda likidite sorunu baş göstermiştir. Salgın ve salgının yarattığı olumsuz etkilerden, ekonomik büyüme ve kalkınmada büyük ölçüde dışa bağımlı, rezerv para birimine sahip olmayan ve mevcut ekonomik sorunları olan gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere göre daha fazla etkilenmişlerdir. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye ekonomisi de Covid-19 salgınından olumsuz etkilenmiştir. Bu amaçla çalışma, Türkiye ekonomisine odaklanmakta olup Covid-19 salgın dönemi ve sonrası ekonomik görünüm temel makroekonomik göstergelerle değerlendirilmektedir. Türkiye ekonomisinin 2017-2022 dönemini kapsayan çalışmada sonuç olarak, Covid-19 salgınının mevcut makroekonomik göstergelerdeki bozulmayı arttırdığı ve salgın sonrası dönemde ekonomik toparlanmaya karşın, hem yurtiçi hem küresel boyutta yaşanan gelişmelerin ekonomik görünümü olumsuz etkilediği ve ülkeyi kırılganlığı yüksek bir konumuna sürüklediği görülmektedir.

To cite this document: Oskay, C. (2023). Outlook of The Turkish Economy: An Overview of The Covid-19 Pandemic and Post. BILTURK, The Journal of Economics and Related Studies, 5(2), 87-109. doi: 10.47103/bilturk.1253686.

1. Giriş

Covid-19 salgını ilk olarak 2019 yılı sonlarında Çin’de başlayarak çok kısa sürede tüm dünyaya yayılmasıyla, birçok ülkede insan sağlığı ve ekonomik faaliyetleri içine alan çok boyutlu etkilere sahip küresel bir kriz haline dönüşmüştür. Salgın sadece sağlık alanında değil ekonomik anlamda da bulaşıcı olmuş, emek, sermaye, mal ve hizmet hareketleri ile birbirine bağlı olan küresel ekonomiyi daha önce görülmemiş ölçüde olumsuz etkilemiştir (Strange, 2020, s. 456). Ülkelerin birbirine bu denli bağlı olması ile salgının iki ay gibi kısa bir sürede tüm dünyaya yayılması küreselleşmenin olumsuz yanını göstermiştir (Noy vd., 2020, s. 8-9). Yong’a göre (2020), bazı kesimler tarafından 1929 büyük buhran ile 2008 küresel mali krizinin bir karışımı olan Covid-19 salgını, küreselleşmenin temel bir gerçeklik haline gelmesinden bu yana yaşanan ilk büyük dünya krizi olup küresel ekonomiye etkisi emsalsizdir. Salgın küresel ekonomide en az üç şok dalgası yaratmıştır. Bu şoklardan birincisi, Çin’de başlayan salgının küresel tedarik zincirlerini bozarak arz şokuna yol açmasıdır. Daha sonra Avrupa ve Amerika Birleşik Devleti (ABD) gibi gelişmiş ülkelere sıçramasıyla ikinci dalga oluşmuş, küresel borsa çöküşü hızlanmış ve küresel tedarik zincirleri talep açısından da bozulmuştur. Gelişmekte olan ülkelere sıçraması ise üçüncü dalga olarak görülmektedir. Gerçekten de, zengin ya da fakir, büyük ya da küçük hiçbir ülke salgının yıkıcı gücünden kaçmayı başaramamıştır. Dünyada hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler, hızla bulaşarak insan yaşamını tehdit eden virüsü kontrol altına almak amacıyla, sınırlarını kapatmak ve insan hareketliliğini kısıtlayan büyük ölçekli tedbirler almak zorunda kalmışlardır. Alınan bu tedbirler ile birlikte sağlık krizi ekonomik bir krize dönüşmüş ve ekonomik faaliyetlerde daha önce görülmemiş boyutta daralmalara yol açmıştır (Rungcharoenkitkul, 2021, s. 1). Dünyada geçmişte yaşanan 1929 büyük buhran, ikinci dünya savaşı, 2008 küresel mali kriz gibi birbirinden farklı çok sayıda krizlerin hepsi ekonomik faaliyetlerde ciddi daralmalara yol açmış ancak hiçbirinde arz ve talep şoku eş zamanlı olarak yaşanmamış ve ülkeler kapanarak insan hareketliliğini kısıtlamak zorunda kalmamışlardır (Buğra vd., 2020, s. 139). Ülkelerin sınırlarını kapatarak uluslararası seyahat kısıtlamaları ve sokağa çıkma yasakları getirmeleri, birçok işyerinin üretim faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmaları, hem arzı hem de iç ve dış talebi azaltarak, ülkelerin daha önce görülmemiş boyutta bir ekonomik durgunluk yaşamalarına neden olmuştur (World Bank, 2020, s. 133). Covid-19 salgının başlamasıyla birlikte ortaya çıkan ekonomik tablo aslında salgını yavaşlatmak için alınan önlemlerin bir yansımasıdır. Salgını kontrol altına alma sürecinde yaşanan belirsizlik ve söz konusu bu sürecin uzaması, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde insanların tüketim, firmaların yatırım yapma isteklerini azaltmıştır.

Covid-19 salgın sürecinden, büyüme ve kalkınma için büyük ölçüde dış ticarete ve doğrudan yabancı sermaye girişlerine ihtiyaçları olan dışa bağımlılığı yüksek gelişmekte olan ülkelerin daha çok etkilenmesi söz konusudur. Çünkü gelişmekte olan ülkeler, Covid-19 salgını ve salgının yarattığı sağlık krizi, negatif arz ve talep şokları, emtia fiyat şokları, finansal şoklar ve döviz kuru krizleri gibi ağır ekonomik maliyetlerle başa çıkmakta zorlanacaklardır (Çakmaklı vd., 2020, s. 2). Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye de salgın ve salgının yarattığı maliyetlerden

olumsuz etkilenmiştir. Salgın öncesi dönemde başlayan Türkiye ekonomisinin makroekonomik sorunları, salgın ile birlikte küresel ekonomide yaşanan gelişmelerin de etkisiyle artış göstermiştir. Covid-19 salgınının Türkiye ekonomisi üzerine etkilerinin net görülebilmesi amacıyla, çalışmada makroekonomik göstergelerdeki gelişim, salgın öncesi 2017 yılından itibaren ele alınmıştır. Çalışmanın odak konusu olan Türkiye ekonomisinin görünümü 2017-2022 dönemini kapsamakla birlikte, 2023 yılsonu tahminlerini de içermektedir. Çalışmada kullanılan veriler, Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Hazine ve Maliye Bakanlığı (HMB) istatistikleri ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) bültenlerinden alınmıştır. Çalışma üç kısımdan oluşmaktadır. Öncelikle Covid-19 salgını küresel boyutta ele alınarak salgın dönemi, öncesi ve sonrası küresel ekonominin görünümü sonra Türkiye ekonomisinin görünümü bazı temel makroekonomik göstergeler yardımıyla değerlendirilmektedir. Aynı zamanda salgın sürecinde uygulanan para ve maliye politikaları ve etkileri de değerlendirilmektedir. Üçüncü kısımda ise sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

2. Covid-19 Salgın ve Sonrası Küresel Ekonominin Görünümü

Dünya genelinde mevcut ekonomik bunalıma ek olarak beklenmedik şekilde Covid-19 salgınının başlaması, 2020 yılının ilk yarısında küresel ekonomik faaliyetlerin hızla bozulmasına neden olmuştur. 2018 yılı ikinci yarısından itibaren başlayan ticaret savaşları, Brexit'e ilişkin belirsizlikler, bazı gelişmiş ülkelerdeki düşük ekonomik faaliyetler ve gelişmekte olan ülkelerdeki makroekonomik dengesizlikler gibi artan ekonomik, siyasi ve jeopolitik belirsizliklerin etkisiyle düşmeye başlayan ekonomik büyüme 2019 yılında da devam etmiştir. Başta Amerika Merkez Bankası (Fed) ve Avrupa Merkez Bankası (AMB) olmak üzere birçok ülke merkez bankaları ekonomilerini desteklemek amacıyla genişletici para politikası uygulamaya ve faiz indirimine başlamışlardır. 2019 yılsonunda ticaret savaşı gerilimlerinin azalması ve destekleyici para politikası uygulamaları ile kısmen de olsa küresel ekonominin toparlanmaya başladığı olumlu bir görünüm oluşmuştur (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020, s. 10). Ancak 2020 yılının başında küresel makroekonomik görünüm, Covid-19'un küresel salgına dönüşmesiyle hızlı bir bozulma sürecine girmiştir.

Çin'de başlayan salgın, küresel olarak tedarik, talep ve güven olmak üzere 3 ana kanal üzerinden dünyaya yayılma göstermiştir. Çin'de başlayan üretim azalması, küresel tedarik zincirinde önemli aksamalara neden olmuş ve Çin ile ticari ilişkileri olan diğer ülkelerde de üretim faaliyetleri aksamıştır. Ülkelerarası ulaşımın kısıtlanmış olması da küresel ticaret hacminde ciddi kayıplar yaratmıştır. En önemlisi de salgının yarattığı korku ve belirsizliğin, tüketiciler ve firmalar arasında panik yaratmış olmasıdır. Dolayısıyla tüketim ve yatırım harcamalarının ciddi ölçüde düşmesiyle piyasalardaki işleyiş bozulmuştur (McKibbin& Fernando, 2020, s. 45). Sonuçta başta hizmet ve sanayi sektörleri olmak üzere, büyük veya küçük ölçekli

tüm firmalarda üretim durma noktasına gelmiş, firmaların gelirlerindeki azalışlar iflaslara ve istihdam kayıplarına neden olmuştur (ILO, 2020, s. 2).

Tablo 1’de Covid-19 salgın döneminde dünya ekonomisinin görünümü gösteren bazı temel makroekonomik göstergeler verilmektedir. Tablo 1’deki veriler incelendiğinde, öncelikle dünya ekonomisi büyüme oranının, 2019 yılında bir önceki yıla göre azalarak yüzde 2,8 seviyesine gerileme gösterdiği ve 2020 salgın yılında yüzde 3 oranında küçüldüğü görülmektedir.

Tablo 1: Dünya Ekonomisinde Bazı Makroekonomik Göstergeleri (%)

Dünya	2017	2018	2019	2020	2021	2022*	2023**
Büyüme Oranı	3,8	3,6	2,8	-3,0	6,2	3,4	2,9
İşsizlik Oranı	5,9	5,7	5,5	6,9	6,2	5,8	5,8
Enflasyon Oranı(TÜFE)	3,3	3,6	3,5	3,2	4,7	8,8	6,5
Mal ve Hizmet Ticaret Hacmi	5,7	4,1	0,9	-7,8	10,4	5,4	2,4
Brent Petrol(dolar/varil)	52,9	66,15	61,2	41,8	69,4	98,2	85,5
Gelişmiş Ülkeler							
Büyüme Oranı	2,5	2,3	1,7	-4,4	5,4	2,7	1,2
Enflasyon Oranı (TÜFE)	1,7	2	1,4	0,7	3,1	7,3	4,6
Cari İşlemler Dengesi/GSYH	1,0	0,8	0,7	0,4	0,6	-0,6	-0,3
Brüt Kamu Borç Stoku/GSYH	103,3	102,8	103,9	123,2	117,9	111,9	111,3
Yükselen ve Gelişmekte Olan Ülkeler							
Büyüme Oranı	4,8	4,6	3,6	-1,9	6,7	3,9	4,0
Enflasyon Oranı (TÜFE)	4,5	5,0	5,1	5,1	5,9	9,9	8,1
Cari İşlemler Dengesi/GSYH	-0,06	-0,2	-0,01	0,5	0,8	1,3	1,0
Brüt Kamu Borç Stoku/GSYH	50,3	51,6	53,8	63,7	63,7	64,5	67,5

Kaynak: IMF(2022a), IMF (2023), ILOSTAT

*:Tahmin

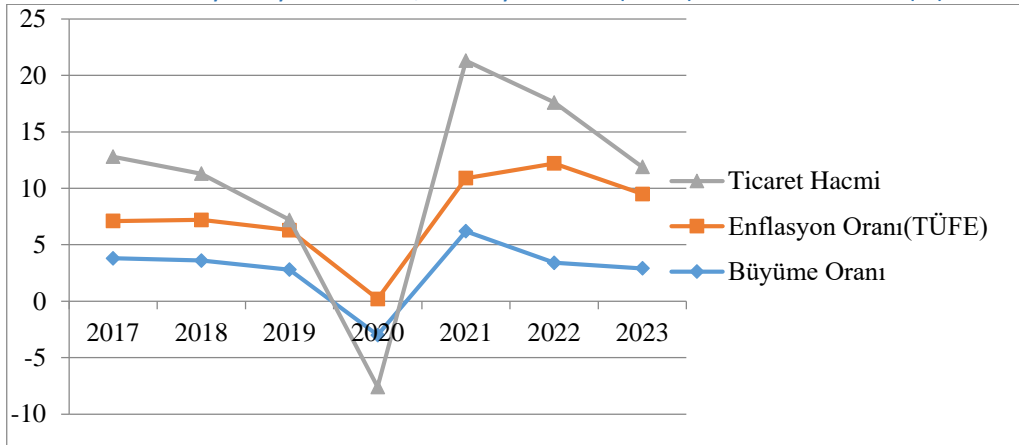
**Projeksiyon

Küresel büyümedeki bu daralma ağırlıklı olarak gelişmiş ülkelerde hızla azalan ekonomik faaliyetlerden kaynaklanmıştır. 2019 yılında yüzde 1,7 oranında büyüyen gelişmiş ülkeler, 2020 yılında yüzde 4,4 oranında ciddi bir daralma göstermiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme oranındaki daralma ise daha sınırlı seviyede kalmış ve 2019 yılında yüzde 3,6 büyüyen ekonomi 2020 yılında yüzde 1,9 oranında daralma göstermiştir. Dünya ticaret hacmi ise 2018 yılında yüzde 4,1 seviyesinde iken 2019 yılında yüzde 0,9 seviyesine gerilemiş ve 2020 salgın yılında ise yüzde 7,8 seviyesinde ciddi bir daralma göstermiştir. Bütün bunların etkisiyle dünya enflasyon oranında önemli bir değişme olmamış, hatta 2019 yılında yüzde 3,5 olan seviye, 2020 yılında yüzde 3,2 seviyesinde gerilemiştir. Salgın yılında gelişmiş ülkelerde enflasyon oranı bir önceki yıla göre 0,7 puan düşerken gelişmekte olan ülkelerde ise değişmemiş yüzde 5,1 seviyesini korumuştur.

Grafik 1’de, 2017-2023 dönemi dünya mal ve hizmet ticaret hacmi, enflasyon oranı (TÜFE) ve büyüme oranının eğilimi görülmektedir. Grafik 1’e baktığımızda, 2020 salgın yılında dünya ticaret hacmi ve büyüme oranı hızla negatif seviyeye düşerken enflasyonun da gerilediği görülmektedir. Dünya enflasyon oranındaki düşüşte, ülkelerin ekonomik faaliyetlerindeki yavaşlamalar ile birlikte üretim ve nakliyede

kullanılan enerji fiyatlarının düşmesi etkili olmuştur. 2020 yılında hızla yayılan Covid-19 salgını ve salgına yönelik alınan tedbirler ve ekonomik faaliyetlerdeki yavaşlama, artan belirsizlik gibi nedenlerle, enerji türlerinden en fazla petrolün talebi azaltmış ve petrol fiyatındaki düşme hızı artmıştır. Brent petrolün ortalama varil fiyatı 2018 yılında 66,2 dolar iken 2019 yılında 61,2 dolara ve 2020 salgın yılında ise 41,8 dolar seviyesine kadar gerilemiştir. Ekonomik büyüme ve enerji fiyatlarındaki görülen düşüşün etkisiyle gelişmiş ülkelerde fazla veren cari işlemler dengesinin GSYH'ya oranı artarken, gelişmekte olan ülkelerde 2019 yılında yüzde 0,01 seviyesinde açık veren bu oran, 2020 yılında yüzde 0,5 oranında fazlaya dönüşmüştür.

Grafik 1: Dünya Büyüme Oranı, Enflasyon Oranı(TÜFE) ve Ticaret Hacmi (%)

Kaynak: IMF(2022a) ve IMF (2023)

Küresel ekonominin hızla daraldığı, enflasyonun düştüğü ve belirsizliğin arttığı böylesi olumsuz bir ekonomik görünümde, politika yapıcıların belirlenen mali tedbirlere ek olarak hem ekonomik büyümeyi hem de finansal istikrarı korumaya yönelik kararlı hareket etmesi gerekmektedir (Adrian, 2020). Politika yapıcıların, insanların ihtiyaçlarını karşılamak için önemli mali, parasal ve finansal önlemler almaları zorunluluk olmuştur. Salgının özellikle hane halkı, reel sektör ve finansal kesim üzerindeki etkilerini azaltmak amacıyla daha önce görülmemiş düzeyde mali teşvik ve parasal genişleme politikalarına başvurulmuştur (World Trade Organization, 2020). Öncelikle 2020 yılında salgına karşı başta Fed olmak üzere gelişmiş ülke merkez bankaları genişletici para politikası uygulamaya başlamış ve politika faiz oranlarını yüzde 0-0.25 puan aralığına indirmişlerdir. Gelişmiş ülkelerin yanı sıra gelişmekte olan ülke merkez bankaları da önceki krizlerde olmadığı kadar miktar genişlemesine ve varlık alımlarına yönelmişlerdir. Aynı zamanda borçların finansmanı, istihdamın desteklenmesi, işgücü piyasasında maliyetlerinin azaltılması, vergi muafiyeti ve indirimi gibi küresel ölçekte maliye politikaları da uygulanmaya başlanmıştır. Gerek gelişmiş ülkeler gerekse gelişmekte olan ülkelerin

genişletici ekonomi politikaları uygulamaları sonucunda kamu borçlanmaları artış göstermiş ve kamu borç stokunun GSYH'ya oranı olan kamu borç yükleri ciddi oranda artmıştır. Gelişmiş ülkelerin kamu borç yükü 2019 yılına göre 19,3 puan artarak yüzde 123,2 seviyesine yükselirken, gelişmekte olan ülkelerde bu oran 9,9 puan artarak yüzde 63,7 olarak gerçekleşmiştir (Bkz. Tablo 1).

Covid-19 salgını ile birlikte iş hayatında da önemli değişiklikler olmuştur. Uzaktan ve esnek çalışma modellerine geçişler olduğu gibi vardiyalı çalışma modelinde de artışlar meydana gelmiştir. Ancak her sektörde söz konusu çalışma modelleri uygulanmadığı için bazı işletmelerdeki iş aksamaları üretimi önemli derecede azaltmıştır. Çoğu ülkede Covid-19 salgınının işgücü piyasası üzerindeki etkilerini azaltmak, işyerinde çalışanları korumak, ekonomiyi ve işgücü talebini teşvik etmek, istihdamı ve geliri desteklemek gibi tedbirler alınmıştır (ILO, 2020, s. 9). İşgücü piyasasına yönelik alınan tedbirlere rağmen, Covid-19 salgınının yol açtığı küresel durgunluk işgücü piyasalarını olumsuz etkilemiştir. 2020 yılında istihdam kayıpları artmış, işgücüne katılım azalmış ve küresel işsizlik oranı yükselmiştir. 2020 yılında küresel istihdam oranı salgın öncesi 2019 yılına göre, 2,4 puan düşerek yüzde 54,5, işgücüne katılım oranı 1,6 puan düşerek yüzde 58,6 ve işsizlik oranı 1,4 puan yükselerek yüzde 6,9 oranında gerçekleşmiştir (ILO, 2023, s. 138). Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere göre salgından korumaya yönelik verdiği mali destek ve teşviklerin daha düşük düzeyde kalması ve aşya ulaşmada yaşadıkları zorluklar nedeniyle istihdam kaybı ve işsizlik oranı artışı daha fazla olmuştur (ILO, 2022, s. 3). Uygulanan genişletici ekonomi politikaları ve aşılamanın yaygınlaştırılması nedeniyle 2021 yılından itibaren yasakların ve ülkelerarası kısıtlamaların kaldırılmasıyla, küresel ekonomide beklentilerin üzerinde toparlanma gerçekleşmiştir. Ekonomik faaliyetlerin artması enerjiye olan talebi arttırmış, ancak enerji arzındaki yetersizlik enerji fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Merkez Bankalarının uyguladığı genişletici para politikaları ve verilen mali teşvikler sayesinde hızlı artan talep ile küresel büyüme ve istihdam artışı sağlanırken, aynı zamanda artan enerji fiyatları, yetersiz arz ve lojistik nedenleriyle küresel enflasyon sorunu ortaya çıkmıştır. Tablo 1'de görüldüğü üzere, 2021 yılında dünya büyüme oranı yüzde 6,2'ye ve dünya ticaret hacmi yüzde 10,4 seviyesine hızla yükselirken, dünya işsizlik oranı yüzde 6,2'ye gerileyerek olumlu görünüm oluşmuştur. Ancak aynı dönemde varil başına Brent petrol fiyatı 69,4 dolara yükselmiş ve dünya enflasyon oranı 2020 yılına göre 1,5 puan artarak yüzde 4,7 seviyesine ulaşmıştır. Dünyada gelişmiş ülke ekonomik göstergelerine göre, 2021 yılında 2,4 puan artışla yüzde 3,1'e yükselen enflasyon oranı hariç olumlu bir ekonomik görünüm sergilenmiştir. Gelişmiş ülkeler büyüme oranı önceki salgın yılına göre 9,8 puan artarak yüzde 5,4'e, ticaret hacmi yüzde 9,4 seviyesine yükselmiştir. İşsizlik oranı 1 puan azalarak yüzde 5,6, cari işlemler dengesinin GSYH'ya oranı 0,2 puan artarak yüzde 0,6 seviyesine yükselmiştir. Brüt kamu borç stokunun GSYH'ya oranı ise 5,3 puan azalarak yüzde 117,9 olarak gerçekleşmiştir. Aynı şekilde dünyada yükselen ve gelişmekte olan ülkelerin 2021 yılı makroekonomik görünümü de farklı değildir. Büyüme oranı önceki salgın yılına göre 8,6 puan artışla yüzde 6,7, ticaret hacmi yüzde 12,1, cari işlemler dengesinin GSYH'ya oranı yüzde 0,84 ve enflasyon oranı

yüzde 0,8 puan artarak 5,9 seviyesine yükselmiştir. Aynı yıl yüzde 63,7 seviyesinde aynı kalan kamu borç yükünün, salgın öncesine göre en az 10 puan üzerinde olduğu görülmektedir.

Dünya ekonomisi çoğu ülkede salgının etkilerinin de hafiflemesiyle birlikte toparlanırken, 2022 yılı başında Rusya-Ukrayna Savaşı'nın başlaması enerji ve gıda krizini derinleştirmiş, ekonomik riskler, jeopolitik ve sosyal gerilimler artmış ve küresel ekonomik beklentileri ciddi biçimde geriletirerek olumlu görünümü değiştirmiştir. Bu gelişmeler sonucunda birçok ülkede enflasyon, artan enerji, gıda ve emtia fiyatları, işgücü azlığı ve arz kesintileri nedeniyle ciddi biçimde yükselmiştir (IMF, 2022b). Enflasyon sorunu ülkelerin beşte dördünden fazlasında yüzde 6 oranının üzerine çıkmış, sürekli hale gelen fiyat artışları enflasyonun devam edeceği beklentilerinin oluşmasına neden olmuştur. Gelişmiş ülkelerde uzun yıllardır görülmeyen enflasyon sorununun kalıcı hale gelme beklentisi, başta Fed ve AMB olmak üzere birçok merkez bankasının sıkı para politikası uygulamasına ve politika faiz oranlarını arttırmaya yöneltmiştir. Bu gelişmeler küresel olarak finansal piyasaların sıkılaşmasına yol açmış ve dünyada üretimin faaliyetlerinin gerilemesiyle büyüme oranı ve ticaret hacmi düşerken enflasyon oranı yavaş da olsa gerilemeye başlamıştır (Adrian vd., 2023). IMF (2023) yayınladığı rapora göre, 2022 yılsonunda dünya büyüme oranı yüzde 3,4'e, ticaret hacim oranı yüzde 5,4'e kadar gerileyeceği, enflasyon oranının ise 4,1 puan artarak yüzde 8,8'e yükseleceği beklenmektedir. Gelişmiş ülkelerde bir önceki yıla göre 4,2 puan artarak yüzde 7,3 seviyesine yükseleceği beklenen enflasyon oranı, yükselen ekonomiler ve gelişmekte olan ülkelerde de bir önceki yıla göre 4 puan artarak yüzde 9,9'a ulaşacağı tahmin edilmektedir (Bkz. Tablo1). Grafik 1'de görüldüğü üzere 2022 yılında büyüme ve ticaret hacmi ciddi biçimde azalırken enflasyon yükseliş göstermektedir. 2023 yılında ise dünya büyüme oranı ve ticaret hacminde azalış eğilimi devam ederken enflasyonun da düşeceği beklenmektedir. Dünyada özellikle gelişmiş ülkelerin büyüme oranının yüzde 1,2 seviyesine kadar düşeceği öngörülmektedir. Bu beklentilerin gerçekleşmesi, yüksek enflasyon sorunu yaşanan ülkelerde, başta Fed ve AMB olmak üzere merkez bankalarının, enflasyonu kontrol altına alınincaya kadar, politika faiz oranlarını arttırmaya devam etmelerine bağlı olacaktır.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) Ekonomik Görünüm 2022 raporunda dünya ekonomisi için 2023 yılı büyüme oranı yüzde 2,2 seviyesine düşeceği tahmin edilirken, birçok ülkede düşmekle birlikte hala devam eden yüksek enflasyonla mücadelede daha sıkı para politikası ve destekleyici maliye politikasının gerekliliği belirtilmektedir. Birleşmiş Milletlerin Dünya Ekonomik Durumu ve Beklentiler 2023 raporuna göre küresel ekonomik büyüme, Covid-19 salgınının etkilerinin hafiflemesine rağmen halen devam etmekte olması, Rusya-Ukrayna savaşının gıda ve enerji krizine yol açması, artan borç yükü ve yüksek enflasyonun etkisiyle 2022 yılında yüzde 3'e, 2023 yılında yüzde 1,9 seviyesine kadar düşeceği beklenmektedir. Aynı zamanda birçok ekonomik, finansal, jeopolitik ve çevresel risklerin devam

etmesi nedeniyle kısa vadede ekonomik görünümün belirsizliğini koruduğu belirtilmektedir.

2021 yılından itibaren küresel ekonominin toparlanmasının etkisiyle dünya istihdam ve işgücüne katılım oranlarında artış ve dünya işsizlik oranında azalış görülmesine rağmen işgücü piyasası göstergeleri halen salgın öncesi 2019 yılı seviyesine ulaşamamıştır. 2022 ve 2023 yıllarında küresel işsizlik oranı yüzde 5,8 seviyesinde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. ILO (2023b) raporuna göre, küresel işgücü piyasasının toparlanmasındaki en önemli engel, jeopolitik gerilimler, artan belirsizlik, Rusya-Ukrayna savaşı ve küresel tedarik zincirinde yaşanan sıkıntıların yarattığı stagflasyon koşulları olduğu belirtilmektedir (ILO, 2023, s. 138).

Dünyada 2021 yılında başlayan enflasyon artışını kontrol altına alabilmek için yükselen faizler, özellikle yüksek döviz borçlanması ve dış finansman ihtiyacı yüksek olan gelişmekte olan ülke ekonomilerinin görünümünü giderek zayıflatmakta ve finansal kırılganlıklarını arttırmaktadır. Gelişmiş ülke merkez bankalarının yükselttiği faiz oranları aynı zamanda tahvil faiz oranlarını da yükseltmekte ve gelişmekte olan ülkelere yabancı sermaye çıkışlarının bu ülkelere yönelmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde oluşan finansman açıkları, yatırımların azalmasına, azalan döviz arzı ve artan döviz talebi ile döviz kurunun yükselmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla finansal kırılganlığı yüksek gelişmekte olan ülkelerde, büyüme oranı düşerken enflasyon oranı yükselmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde dış talep azalışı ile ihracatın gerilemesi, turizm gelirlerinin azalması, yabancı sermaye girişlerinin durması hatta sermaye çıkışlarının hız kazanması, finansman açığı ve döviz kuru yüksekliğine ve ülke para birimlerinin döviz karşısında değer kaybetmesine yol açmaktadır. Aynı zamanda finansal piyasalara erişimlerinin zorlaşması, dış borç ve borçlanma maliyetlerinin artmasına, finansal piyasalarda dengelerin bozulmasına ve mevcut yapısal sorunlarının ağırlaşması neden olmaktadır. Özellikle salgın öncesinde işsizlik ve enflasyon gibi mevcut ekonomik sorunları olan ülkeler yaşanan krizden daha ağır etkilenmektedir (Loayza&Pennings, 2020).

Covid-19 salgın kriziyle birlikte artan dünya ticaret hacmi daralması ve ekonomik durgunluk, salgın sonrası yaşanan küresel gelişmeler sonucu kalıcı hale gelen enflasyon sorunu ve enflasyonu kontrol altına alma amacıyla ülkelerin parasal sıkılaştırma ve faiz artırımı, rezerv para birimine sahip olmayan gelişmekte olan ülke ekonomilerini olumsuz etkilemiştir. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye'nin ekonomik görünümü bundan sonraki bölümde değerlendirilmektedir.

3. 2017-2022 Dönemi Türkiye Ekonomisinin Görünümü

3.1. Türkiye' de Covid-19 Salgın Öncesi Dönem

Türkiye ekonomisi Covid-19 salgınına finansal kırılganlığının yüksek olduğu kötü bir dönemde yakalanmıştır. 2016 yılında 15 Temmuz darbe girişimi ile artan belirsizlik ortamında üretim konusunda kayıplar yaşayan Türkiye ekonomisi, 2017 yılında toparlanmış ancak 2018 yılının ikinci yarısında döviz kurunda başlayan yükselme ve artan enflasyon ekonomik görünümü tersine döndürmüştür (Eryüzlü, 2020, s. 11). 2017 sonrası uygulanan genişletici para ve maliye politikaları sonucunda enflasyon

yükselirken Türk Lirası (TL) değer kaybetmeye başlamıştır (Çakmaklı vd., 2020, s. 6-7). Kredi derecelendirme kuruluşlarından S&P, Fitch ve Moody's'in Türkiye'nin kredi notunu yatırım yapılamaz-spekülatif seviyeye düşürmeleri ekonominin güvenilirliğini azaltmış ve kredi temerrüt takası (Credit Default Swap-CDS primi) yükselmeye başlamıştır. Finansal kırılganlığın ve ülke riskinin yüksek olduğu bu dönemde, yabancı sermayenin ülkeden çıkmaya başlaması ve yurtiçi yerleşiklerin döviz taleplerinin artması döviz kurunun yükselmesinde önemli bir rol oynamış ve TL değer kaybetmiştir. Döviz kuru artışının enflasyon ve faiz artışına, yurt içi talep azalışına neden olması ile başta sanayi sektörü olmak üzere bütün sektörlerde üretim faaliyetleri azalmıştır. Dolayısıyla büyük istihdam kaybı yaşanarak işsizlik artmış, döviz açığı artan firmaların faaliyetleri önemli derecede aksamış ve sonuçta ekonomik büyüme ciddi oranda gerilemiştir. 2018 yılında artan ülke riski nedeniyle döviz kuru ve faiz oranı birlikte yükselmiştir Türkiye ekonomisinde 2018 yılı ortasından itibaren başlayan ekonomik göstergelerdeki bozulmalarda özellikle döviz piyasasında yaşanan dalgalanmaların etkisi önemli olmuştur (Özatay, 2020, s. 256).

Tablo 2'de Türkiye ekonomisinin bazı temel makroekonomik göstergeleri verilmiştir. Tablo 2'den Covid-19 salgın öncesi 2017-2019 dönemini incelediğimizde, 2017 yılında yüzde 7,5 olan ekonomik büyüme oranının 2018 yılında yüzde 3'e gerilediği görülmektedir. Ekonomik büyümedeki yavaşlama 2019 yılında da devam etmiş, yılsonunda büyüme oranı yüzde 0,9'a kadar düşerken işsizlik oranı yüzde 13,6'a yükselmiştir. 2018 yılında ekonomik büyüme oranının azalması ve döviz kuru artışının etkisiyle artan ihracat ve azalan ithalat sonucunda cari açık azalmıştır.

Tablo 2: Türkiye Ekonomisinin Temel Bazı Makroekonomik Göstergeleri (%)

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023*
Büyüme Oranı	7,5	3,0	0,9	1,8	11,4	5,0	5,0
İşsizlik Oranı	10,9	11,0	13,6	12,8	11,2	10,2	10,4
Enflasyon Oran (TÜFE)	11,92	20,30	11,84	14,60	36,08	64,22	24,9
Bütçe Dengesi/GSYH	-1,5	-1,9	-2,9	-3,4	-2,7	-1,0	-3,5
Cari Denge/GSYH	-5,5	-3,5	0,7	-5,1	-1,8	-5,6	-2,5
İhracat/İthalat Oran	68,9	76,6	86,0	77,3	83,0	70,8	76,8
Brüt Kamu Borç Stoku/GSYH	28,2	28,4	30,8	35,9	37,9	-	-

Kaynak: TÜİK, HMB

*: OVP (2023-2025)

Bu dönemde yükselen döviz kurunun etkisiyle TL'nin değer kaybı sonucunda artan ihracat dış ticareti olumlu etkilemiş, 2017 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 68,9 iken 2018 yılında yüzde 76,6'a ve 2019 yılında yüzde 86'a kadar yükselmiştir. 2019 yılında iç talepteki azalma, petrol fiyatlarındaki düşüş ve turizm gelirlerindeki artışın da etkisiyle cari açık fazlaya dönüşmüştür. 2017 yılında cari işlemler açığının GSYH içindeki payı yüzde 5,5 iken 2018 yılında yüzde 3,5'e düşmüş, 2019 yılında ise cari işlemler hesabının GSYH'ya oranı yüzde 0,7 olarak fazla

vermiştir. Aynı dönemde uygulanan genişletici maliye politikası bütçe açığının artmasına neden olmuştur. 2019 yılında yerel seçimlerin olması, ekonomiyi destekleyici genişletici politikaların uygulanması ve ekonomik faaliyetlerdeki yavaşlamanın etkisiyle kamu gelirlerinin azalması sonucunda bütçe açığı hızlı artış göstermiş ve GSYH'ya oranı yüzde 2,9 olmuştur. Artan faiz dışı bütçe açığının GSYH'ya oranı ise yüzde 0,6'olmuştur. Covid-19 salgın öncesinde artan bütçe açığı kamunun borçlanma gereğini de arttırmış ve kamu borç yükü 2018 yılında yüzde 28,4 iken 2019 yılında yüzde 30,8'e yükselmiştir.

2018 yılı sonunda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'nin sıkı para politikası uygulayarak politika faiz oranını yükseltmesi, iç talebin azalması, döviz kurundaki dalgalanmanın azalmasıyla TL'nin görece istikrarlı bir seyir izlemesi ve emtia fiyatlarındaki düşüşün de etkisine bağlı olarak enflasyon oranı 2019 yılında yüzde 20,34'den yüzde 11,84'e gerilemiştir. Enflasyondaki iyileşme, küresel ticaret savaşları ve belirsizlik ortamında başta Fed olmak üzere gelişmiş ülke merkez bankalarının faiz indirimi ve genişletici para politikası uygulamaları küresel likidite koşullarını iyileştirmiş ve TCMB ekonominin toparlanması amacıyla 2019 yılının ikinci yarısından itibaren politika faizini indirmeye başlamıştır (Eryüzlü, 2020, s. 11). 2019 yılı başlarında yüzde 24 olan politika faiz oranı yüzde 12 düzeyine kadar indirilmiştir. Aynı zamanda TCMB, yıl boyunca zorunlu karşılık oranlarında değişiklikler yaparak finansal istikrarı sağlamaya ve kredi arzını arttırmaya yönelik politikalar uygulamıştır (TCMB, 2023). Dolayısıyla politika yapıcılar tarafından sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanabilmesi, enflasyonun kontrol altına alınabilmesi ve mali disiplinin sağlanabilmesi amaçlanarak etkin yeni politikalar geliştirmiştir. Böylece 2019 yılsonuna doğru Türkiye ekonomisinde gözlenen olumlu eğilim ile CDS primi, faiz ve enflasyon hızla düşmeye ve TL istikrar kazanmaya başlamışken, 2020 yılı Mart ayında Covid-19 salgınından kaynaklanan bir kriz ortamına girilmiştir.

Türkiye ekonomisi 2019 yılsonunda toparlanmaya başlasa da Covid-19 salgın öncesinde 2017-2019 dönemi sıkıntılı geçmiştir. Bu dönemde gerçekleşen yüksek risk primi, artan döviz talebi, artan TL değer kaybı, düşük büyüme oranı, yüksek işsizlik oranı, yüksek enflasyon oranı, yüksek bütçe açığı ve yüksek kamu borç yükü Türkiye ekonomisinin görünümünü zayıflatmıştır. Aynı zamanda küresel kapsamda yaşanan ticaret savaşları, Brexit süreci, Avrupa ve Japonya'da mevcut ekonomik durgunluk, küresel ekonomide resesyon beklentisine bağlı olarak Fed'in faiz indirmesi ve jeopolitik istikrarsızlıklar gibi nedenler de Türkiye ekonomisini olumsuz etkileyerek zayıf görünümünü arttırmıştır (Serkeya& Baş, 2021, s. 154). Covid-19 salgını dünya genelini olduğu gibi Türkiye ekonomisini de ciddi ölçüde olumsuz etkilemiş, salgın öncesi başlayan ekonomik sorunlar ağırlaşmıştır. Bundan sonraki bölümde Covid-19 salgınının en ağır hissedildiği 2020 yılı ekonomik görünümü ve salgına yönelik alınan önlemler ile uygulanan ekonomi politikalarından bahsedilecektir.

3.2. Türkiye'de Covid-19 Salgın Dönemi

Türkiye'de 2020 yılı Mart ayında ilk vakanın görülmesiyle, Covid-19 salgını kısa sürede yayılmış, yurtçinde vaka ve ölüm sayıları artmaya başlamıştır. Türkiye'de de

diğer ülkeler gibi salgını kontrol altına almaya ve toplumsal etkilerini azaltmaya yönelik önlemler alınmaya başlanmıştır. Sosyal mesafeyi azaltmaya yönelik hafta sonları sokağa çıkma yasakları, şehirlerarası seyahat kısıtlamaları, yurtdışından geri dönen vatandaşlar için karantina uygulamaları, uluslararası taşımacılıkta kısıtlamalar, okullarda uzaktan eğitime geçilmesi, lokanta, kuaför, spor salonları, eğlence mekânları, sanatsal faaliyetler vb hizmet veren halka açık işletmelerin kapatılması, havayolları şirketlerin uçuşlarını durdurmaları, fabrikaların düşük kapasitede çalışmaları gibi birçok tedbir zorunlu olarak uygulanmaya başlanmıştır (Çalışkan& Dayıoğlu, 2021, s. 45). Alınan tedbirler ile üretimdeki azalmalar ekonomik anlamda sıkıntılara yol açmış, işten çıkarmaların artmasıyla istihdam kaybı yaşanmıştır. Aynı zamanda meydana gelen gelirsizlik ve belirsizlik hem tüketim hem yatırım harcamalarını etkilemesiyle talep azalmasını da beraberinde getirmiştir. Covid-19 salgınının hem arz hem talep kaynaklı yol açtığı ekonomik durgunluk, Türkiye ekonomisinde başta imalat sanayi, hizmetler ve turizm sektörü olmak üzere birçok kesimi olumsuz biçimde etkilemiş, üretim faaliyetleri yavaşlamış ve ekonomik büyüme azalmıştır. Türkiye ekonomisi salgından özellikle yılın ikinci çeyreğinde belirgin biçimde etkilenmiş, ekonomi ciddi oranında daralmış ve işsizlik oranı artmıştır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020, s. 23). Dolayısıyla Türkiye’de de diğer ülkelerde olduğu gibi salgının yol açtığı ekonomik sorunların giderilmesi için genişletici maliye ve para politikaları uygulanmıştır.

3.2.1. Türkiye’de Covid-19 Salgın Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları

Covid-19 salgınının ve alınan önlemlerin ekonomi üzerine olumsuz etkilerini önlemek amacıyla 18 Mart 2020 tarihinde Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi açıklanmıştır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020, s. 23). Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi ile işgücü piyasasına gelir destekleri ve sosyal transferlerle, düşük gelirli hane halklarına ve nakit akışı bozulan işletmelere gerekli kaynak ve likidite sağlamak, temel sektörlerin faaliyetlerini destekleyerek istihdam ve üretim faaliyetlerinin devamlılığını sağlamak hedeflenmiştir. Bu hedeflere ulaşmak amacıyla tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de genişletici parasal ve mali politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi mali, finansal ve sosyal önlemler içermektedir. Bu kapsamda, bazı vergilerde erteleme ve indirim uygulamalarını içeren mali önlemler, kredi ödeme güçlüklerine ve finansman ihtiyaçlarına yönelik finansal önlemler ve toplumdaki düşük gelirli ve gelirsiz kesimin korunması ile istihdamın devamlılığının sağlanmasını amaçlayan sosyal önlemler alınmıştır (TCMB, 2020a, s. 72-73). Maliye politikası kapsamında açıklanan mali teşvik paketi diğer ülkelerin benimsediği genel çerçeve ile uyumlu olmasına rağmen, GSYH içindeki payı yaklaşık yüzde 10 olan G20 ülkelerinin ortalamasının oldukça altında kalmıştır. Türkiye’nin mali teşvik paketi GSYH’nın sadece yüzde 2’si olup G20 ülkeleri arasında 16. sırada yer almıştır (Çakmaklı vd., 2020, s. 7-8). Mali teşvik paketin kapsamı daha sonra ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda alınan yeni

tedbirler ile genişletilmiş, böylece toplumun tüm kesimlerinin bu süreçte desteklenmesi sağlanmıştır. Bu ek önlemler arasında, sağlık çalışanlarının performans ödemelerinin artırılması, belediye kesintilerinin üç ay ertelenerek kaynak yaratılması, “Temel İhtiyaç Desteği” ile halka kamu bankalarından düşük maliyetli kredi imkânı sağlanması, dış ticaret finansmanını desteklemek için ihracat sektöründeki KOBİ’ler için yeni bir TL kredilendirme tesisi kurulması ve “Milli Dayanışma Kampanyası” başlatılması yer almaktadır (TCMB, 2020a, s. 74). Türkiye’de uygulanan maliye politikaları daha çok, krizden en çok etkilenen sektörlerle üretim desteği ve teşvik politikalarını, hanehalkı ve şirketlere gelir ve istihdamı destekleme amacıyla ihtiyaç duyulan likiditeyi sağlama, borçları erteleme ve işsizlik ödeneklerini içermiştir.

Covid-19 salgınının Türkiye ekonomisine olumsuz etkilerini azaltmak amacı ile TCMB, 2020 yılı Mart ve Nisan aylarında kapsamlı önlem paketleri açıklamıştır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020, s. 51). TCMB’nin getirdiği tedbirler, reel ve bankacılık sektörlerine gereksinim duydukları tüm likiditeyi uygun koşullarla sağlamaya yöneliktir. Genel olarak bu tedbirler, bankalara esnek likidite yönetimi sağlama, reel sektöre kredi desteğinde devamlılığı sağlama ve ihracat yapan firmaları destekleme, reeskont kredi düzenlemeleriyle ihracat yapan firmalara nakit akışı desteği sağlama, devlet iç borçlanma senetleri piyasasının likidite ihtiyacını destekleyerek parasal aktarım mekanizmalarını güçlendirme gibi dört temel amaca yönelik olmuştur (TCMB, 2020b).

Türkiye’de 2020 yılında genişletici maliye ve para politikasının etkin biçimde birlikte uygulanması sonucunda, ikinci çeyrekte ciddi küçülen ekonomi üçüncü çeyrekte güçlü toparlanma göstererek yılsonunda yüzde 1,8 oranında büyümüştür. Aynı dönemde dünya ekonomisi yüzde 3,0 daralırken Türkiye, Çin’den sonra ekonomisi büyüyen ikinci ülke olmuştur. Ancak ekonominin canlanması ve istihdam kaybının azaltılmasına yönelik genişletici ekonomi politikaların en önemli maliyeti, yükselen enflasyon ve TL’nin dış değer kaybı olmuştur. Salgın ile artan ülke riskinin yarattığı belirsizlik ortamı, yabancı sermaye çıkışlarıyla birlikte artan döviz kuru, artan para arzı ve ucuz kredi hacmi ve artan bütçe açığı sonucunda yüksek enflasyon sorunu başlamıştır. Tablo 2’den görüleceği gibi enflasyon oranı 2020 yılında önceki yıla göre 2,76 puan artarak yüzde 14,60 oranına yükselmiştir. Türkiye’de yükselen enflasyonun asıl belirleyicisi, salgın döneminde özellikle dayanıklı tüketim mallarına olan artan talebin yarattığı talep enflasyondan daha çok artan döviz kuru kaynaklı maliyet enflasyonu olmuştur. 2020 yılı sonlarında ekonomi yönetiminin değişmesi ve politika faizlerinin yükseltilmesiyle döviz kurunda bir miktar gerileme olsa da artan yurtdışına sermaye çıkışları ve yurtiçi yerleşiklerin artan döviz talebi ile döviz kuru tekrar yükselişine devam etmiştir. TCMB, Ağustos ayından itibaren yurtiçi piyasalarda görülen dalgalanmayı azaltmaya yönelik olarak likidite para politikasında sadeleştirmeye gitmiş ve sıkılaştırıcı tedbirler uygulama kararı almıştır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020, s. 53). TCMB tarafından salgının başlamasıyla Mayıs ayında yüzde 8,25’e kadar düşürülen politika faiz oranını, enflasyonu ve enflasyonist beklentileri kontrol altına alınmasını sağlamak amacıyla, Eylül ayında 10,25’e ve yılsonunda yüzde 17 seviyesine yükseltilmiştir (TCMB, 2023). 2020

yılsonunda salgın öncesi gibi hem döviz kuru hem faiz yükseliş göstermiştir. Bunun en önemli sebebi salgınla birlikte artan belirsizlik ve güvensizlik ortamında artan ülke riskidir. Bu durum yabancı yatırımcıların beklentilerini olumsuz etkilemiş ve yatırımlarla ilgili risk algısını gösteren CDS primi yükselmiştir. Salgının başlarında 600 baz puan olan CDS primi yılın son çeyreğine kadar değişmemiştir. Kredi derecelendirme kuruluşlarının tümü Türkiye'nin kredi notunu ciddi ölçüde düşürmüşler ve yatırım yapılabilir seviyenin 4-5 kademe altında belirlemişlerdir. Ekonominin ciddi ölçüde kırılgan olduğunu gösteren bu gelişmeler aynı zamanda kamunun borçlanma koşullarını ve maliyetini de olumsuz etkilemiştir (Oskay, 2022, s. 180).

Covid-19 salgın döneminde gerek faiz dışı harcamalar gerek faiz harcamalarındaki artış ve vergi gelirlerindeki azalış merkezi yönetim bütçe açığının artmasına neden olmuştur. Salgın ve salgının ekonomik etkilerini azaltmak amaçlı hane halkı, reel sektör ve sağlık sektörüne verilen desteklerle artan kamu harcamaları ile ertelenen vergiler ve vergi indirimleri vb uygulamalarla azalan kamu gelirleri sonucunda bütçe yüzde 3,4 oranında açık vermiştir (Bkz Tablo 2). Covid-19 salgın döneminde bir taraftan bozulan mali disiplin, artan bütçe açığı bir taraftan kamu borçlanmasını arttırmış diğer taraftan ekonomik faaliyetlerin yavaşlamasıyla GSYH'nın azalması, toplam kamu borç stokunun GSYH'ya oranı olan kamu borç yükünün ciddi oranda artmasına neden olmuştur. 2020 yılında kamu borç yükü 5,1 puan artarak yüzde 35,9'a kadar yükselmiştir. Aynı zamanda kamu borç stok yapısında stratejik ölçüt ve ilkelerden uzaklaşmış, daha çok kısa vadeli, değişken faizli, TÜFE'ye endeksli ve özellikle döviz cinsi borçlanmanın payının artması kamu borç yönetiminde risklerin oluşmasına neden olmuştur (Oskay, 2022, s. 187). 2020 salgın yılında toplam borç stoku içinde döviz cinsi stok payı, 2019 yılına göre 6,5 puan artarak yüzde 56,2'e yükselmiştir. Bu gelişmede 2018 yılından itibaren toplam iç borç stoku içindeki döviz pay artışının etkili olduğunu söyleyebiliriz. 2018 yılında iç borç stoku içinde sadece yüzde 1,0 olan döviz payı 2019 yılında yüzde 11,5'e, 2020 yılında salgının etkisiyle 13,6 puan artarak yüzde 25,1'e kadar yükselmiştir (Oskay, 2022, s.178-179).

Salgın döneminde düşük düzeyde olsa da ekonomik büyümenin temel nedeni, büyük ölçüde verilen teşvikler, kamu destekli krediler, düşük faiz politikası ile artan para arzı ve genişletici maliye politikaları sonucu artan bütçe açığının yanı sıra cari açık artışıdır. 2020 yılında Covid-19 salgını cari işlemler dengesinde ciddi bir bozulmaya neden olmuştur. Tablo 2'de görüldüğü üzere 2019 yılında fazla veren cari işlemler dengesinin GSYH içindeki payı 2020 yılında yüzde 5,1 oranında rekor düzeyde açık vermiştir. Aynı zamanda mal ve hizmet ihracatının gerilemesi ve altın ithalatının artması ile dış ticaret açığı artmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı 2020 yılında önceki yıla göre 8,7 puan azalarak yüzde 77,3 olarak gerçekleşmiştir. Küresel ticarete mevcut sıkıntılarla birlikte salgının dünya ekonomisinde yarattığı durgunluk, ihracatı olumsuz etkilerken enerji fiyatlarının düşmesi ithalatı ucuzlatmasıyla dış ticaret açığı üzerinde olumlu etki yaratmıştır. Ancak aynı zamanda yaşanan küresel belirsizlik artışının neden olduğu altın ithalatının artması

sonucunda cari işlemler dengesi beklenenin üzerinde açık vermiştir (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020b, s. 6-7). Bu durum aynı zamanda seyahat kısıtlamalarıyla artan turizm gelirindeki ciddi düşüşlerin hizmetler gelirini düşürmesinin de rolü olmuştur (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2020, s. 69-70).

Covid-19 salgını ve salgına yönelik alınan önlemlerden en çok etkilenen işgücü piyasası olmuştur. 2020 yılında kısa çalışma ödeneği, işten çıkarma yasağı ve ücretsiz izin uygulamaları gibi işgücü piyasasına yönelik alınan önlemlerin etkisi ve salgından dolayı işgücüne katılımın ciddi oranda azalması sonucunda genel işsizlik oranı 2019 yılsonuna göre 0,8 puan azalarak yüzde 12,8'e gerilemiştir (Bkz. Tablo 2). Salgın döneminde özellikle kadın ve gençlerin işgücüne katılımı rekor düzeyde azalma göstermiştir. Salgın dönemde esnek ve evden çalışmaya geçilmesine rağmen çoğu kadının ev içi iş, çocuk, hasta ve yaşlı bakımı gibi yüklerinin artması ile işgücü piyasasından erkeklere göre daha hızlı çekilmişlerdir (Oskay, 2020, s. 302). 15-24 yaş arası genç nüfusun işsizlik oranı da rekor seviyeye ulaşmış, her dört gençten biri işsiz duruma gelmiş, istihdam, eğitim ve öğretimde olmayan gençlerin genç nüfus içindeki payı (NEET) ise hızla artmıştır (Oskay, 2020, s. 297).

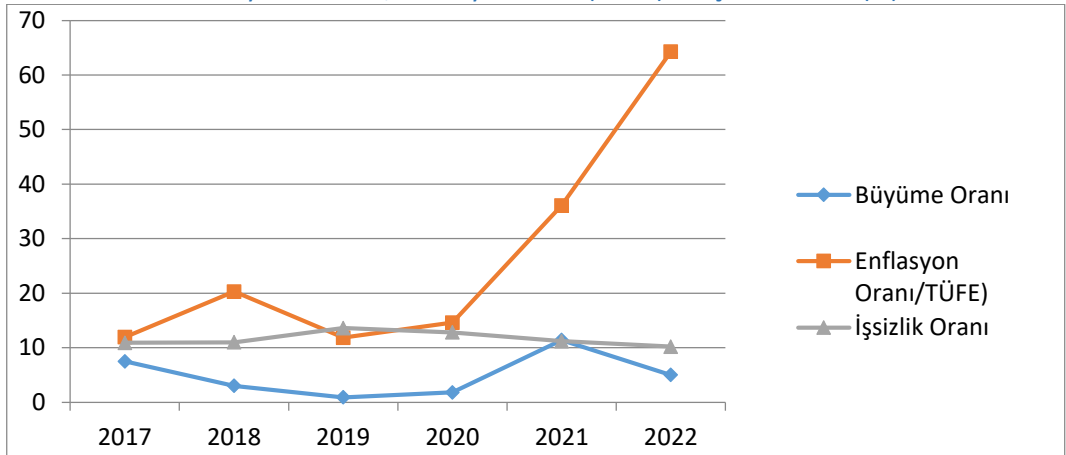
Covid-19 salgınının en ağır hissedildiği 2020 yılı, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de salgın ve salgının toplumsal ve ekonomik etkilerini önleme çabalarıyla geçmiştir. Covid-19 salgın öncesi başlayan zayıf ekonomik görünümün, 2020 yılsonuna kadar salgın ve salgına yönelik alınan önlemlerin etkisiyle ağırlaşarak devam etmiştir. Ancak 2020 yılı sonunda aşılamanın yaygınlaşması, kısıtlamaların ve alınan önlemlerin kademeli olarak kaldırılmaya başlanması ve uygulanan genişletici ekonomi politikalarının etkisiyle ekonomi toparlanmaya başlamıştır. Bundan sonraki bölümde salgın sonrası döneminde Türkiye'nin ekonomik görünümü değerlendirilmektedir.

3.3. Türkiye'de Covid-19 Salgın Sonrası Dönem

Türkiye ekonomisinde 2021 yılına girerken, büyüme oranı düşük olmakla birlikte enflasyon oranı, işsizlik oranı, bütçe açığı, cari açık, CDS risk primi, faiz oranı ve döviz kuru yüksektir. 2021 yılında da Covid-19 salgınının etkileri devam etmekle birlikte ekonominin toparlanmaya başladığını gösteren en önemli gösterge, ekonomik büyümenin potansiyelin oldukça üzerinde gerçekleşmesidir. 2020 salgın döneminde dış ticaret, ulaştırma, imalat ve turizm sektöründe yaşanan ciddi daralma, 2021 yılında tersine dönmüş ve ekonomik büyümeye önemli katkı sağlamıştır. Tarım ve inşaat sektörü gerilese de özellikle sanayi ve hizmetler sektöründeki olumlu gelişmeler büyümenin belirleyicisi olmuştur. Aynı zamanda ekonomik faaliyetlerde artış işgücü piyasasını da olumlu etkilemiş, istihdam artmış ve işsizlik oranı düşmüştür. İşgücü piyasasına yönelik, uzaktan ve esnek çalışma imkânı, kısa çalışma ödeneği, işten çıkarma yasağı, ücretsiz izin kullanımı ve işverenlere tanınan destekler gibi tedbirlerin 2021 yılının ilk yarısında da devam etmesi işsizlik oranının düşmesinde etkili olmuştur (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021, s. 33). Tablo 2'de görüldüğü üzere 2021 yılında ekonomik büyüme bir önceki yıla göre 9,6 puan artarak yüzde 11,4'e yükselirken işsizlik oranı da hem yurtiçi hem yurt dışı talep artışıyla hızlanan istihdam sayesinde gerilemeye devam etmiş ve 1,6

puan azalarak yüzde 11,2 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl ekonomik göstergeler arasında en belirgin bozulma 21,48 puan artışla yüzde 36,08'e yükselen enflasyon oranı olmuştur. Bu duruma başta küresel enerji ve gıda ürünleri fiyat artışları olmak üzere yurtiçi döviz kuru yüksekliğinden kaynaklı maliyet artışları belirleyici olmuştur. Küresel ekonomik faaliyetlerin artmasıyla başta petrol ve metaller olmak üzere emtia fiyatlarındaki hızlı artışlar, yaşanan kuraklık ve küresel gıda fiyatlarındaki artışlar, küresel tedarik zincirlerindeki aksaklıklar, artan taşımacılık ücretleri diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de enflasyonun artmasında etkili olmuştur (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022, s. 43).

Grafik 2: Büyüme Oranı, Enflasyon Oranı(TÜFE) ve İşsizlik Oranı (%)

Kaynak: TÜİK

Grafik 2'de Türkiye İstatistik Enstitüsü (TÜİK) tarafından açıklanan bültenlerden yılsonu yüzde değerleri alınarak hazırlanan, Türkiye ekonomisinin üç temel makroekonomik göstergesi olan büyüme oranı, genel işsizlik oranı ve tüketici fiyat endeksi (TÜFE) enflasyon oranının 2017-2022 dönem seyrini göstermektedir. Grafik 2'de görüldüğü gibi 2021 yılında Türkiye ekonomisinde büyüme oranı hızla artarken işsizlik oranının düştüğü ancak enflasyon oranının hızla yükseldiği görülmektedir.

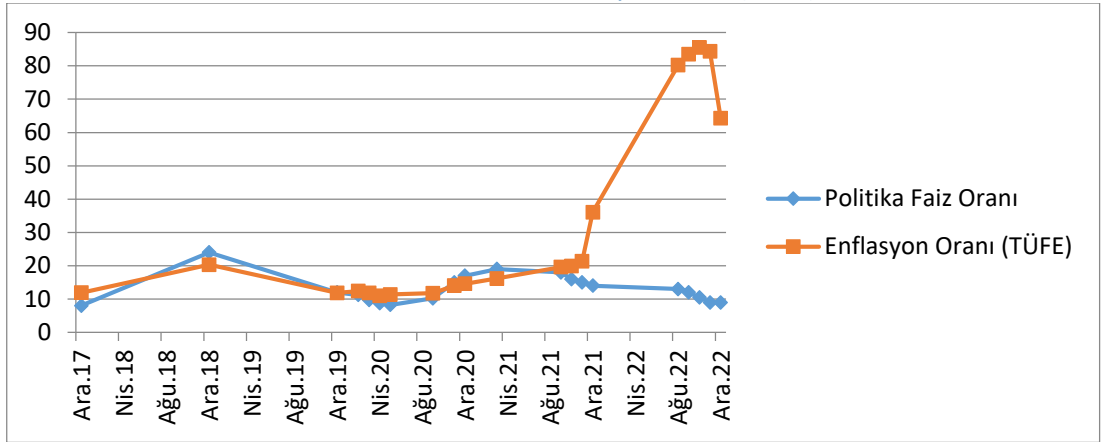
2021 yılında salgının etkilerinin azalmasıyla küresel ekonomide toparlanma eğiliminin artması sonucunda cari işlemler açığı düşüş göstermiştir. 2021 yılında kısıtlamaların kaldırılmasıyla normalleşme sürecine geçilmesi, artan turizm gelirleri, rekabetçi kur modelinin uygulanması, jeopolitik avantajlar ve ihracatın hızlı artmasıyla cari işlemler açığının GSYH'ya oranı 3,3 puan azalarak yüzde 1,8 oranına gerilemiştir. 2021 yılı sonunda uygulamaya geçilen Yeni Ekonomi Modeli ile üretime ağırlık verilmesi, ithalatın azaltılarak ihracatın artırılmasına yönelik hedeflerin belirlenmesi ve küresel ekonominin toparlanmasıyla artan dış talep sonucunda, Türkiye'nin dünya ticareti içindeki payı artmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı

bir önceki yıla göre 5,7 puan artarak yüzde 83'e yükselmiştir. 2021 yılında ekonomide üretim faaliyetlerinin ve tüketimin artması ile alınan vergilerin artması sonucunda kamu gelirleri artış göstermiş ve bütçe açığının GSYH'ya oranı 0,7 puan azalarak yüzde 2,7'e gerilemiştir (Bkz. Tablo 2).

2021 döneminde Türkiye'de toplam kamu borç stokunun GSYH'ya oranı olan kamu borç yükü yüzde 37,9'a yükseliş göstermiş olsa da Maastrich Kriteri olan yüzde 60 oranının altında olup birçok Avrupa ülkesine göre düşük düzeydedir. Ancak Türkiye için asıl sorun toplam kamu borç stoku içinde sabit faizli TL cinsi borçlanmanın azalarak döviz cinsinden borçlanmanın payının yükselmeye devam etmesidir. Bu dönemde toplam kamu borç stokunun yaklaşık dörtte üçünün döviz cinsinden olduğu görülmektedir (Oskay, 2022, s. 177). 2021 yılında döviz cinsi borç stokunun payı yüzde 66,0'a kadar yükselmiştir. TL cinsi sabit faizli stok payı 2020 yılında yüzde 22,1 iken 2021 yılında yüzde 15,9'a kadar düşmüştür. Döviz cinsi değişken faizli borç stok payı 2020 yılında yüzde 8,2 iken 2021 yılında yüzde 12'e kadar yükselmiştir. 2022 yılında da önceki dönemlerde olduğu gibi kamu borç yükü ile toplam kamu borç stoku içinde TL cinsi sabit faizli ve değişken faizli senetlerin payı azalırken döviz cinsi hem sabit faizli hem değişken faizli senetlerin ve TÜFFE'ye endeksli borç senetlerinin payında artış devam etmiştir (Oskay, 2022, s. 180-181).

2022 yılında küresel kapsamda tamamen Covid-19 salgınına yönelik kısıtlamaların kalkarak üretim faaliyetlerinin artması ve ekonomik toparlanma ile artan enerji fiyatları ve gıda fiyatlarından Türkiye de olumsuz etkilenen ülkelerden olmuştur. Covid-19 salgın döneminde hemen hemen tüm ülkelerin verdiği teşvik paketleri, genişletici para politikaları, artan likidite ve arz sorunları küresel düzeyde enflasyon sorununa yol açmıştır. Aynı zamanda 2022 yılının başında başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı da toparlanmakta olan küresel ekonomiyi olumsuz etkilemiş, tedarik zincirlerindeki sorunlar artmış, özellikle küresel gıda ve enerji fiyatları rekor düzeylere yükselmiş ve küresel enflasyon kalıcı hale gelmiştir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022, s. 8-9). Türkiye ekonomisi de Rusya- Ukrayna savaşıyla birlikte derinleşen küresel ekonomik sorunlardan olumsuz etkilenmiştir. Her iki ülke ile özellikle enerji, gıda ve hammadde açısından yakın ilişki içinde olan Türkiye'de gıda fiyatları ile enerji fiyat ve arz güvenliği sorunların artması enflasyonun hızlanmasına yol açmıştır. Türkiye ekonomisinin en önemli sorunu 2022 yılında da yüksek enflasyon olmaya devam etmiştir. 2022 yılsonu enflasyon oranı bir önceki yılsonuna göre 28,19 puan artış göstererek yüzde 64,27 seviyesine yükselmiştir. Covid-19 salgın sonrasında enflasyonun yükselme eğiliminde olmasına rağmen, enflasyonu düşürme hedefi yerine Yeni Ekonomi Modeli ile büyüme, istihdam ve ihracat arttırmaya yönelik hedefler belirlenmiş ve bu çerçevede para ve maliye politikaları uygulanmaya başlanmıştır. TCMB 2021 yılı Mart ayında yüzde 19'a kadar yükselttiği politika faiz oranını Aralık ayında yüzde 14'e kadar indirmiş ve 2022 yılı boyunca da yüzde 9 seviyesine kadar düşürmeye devam etmiştir (TCMB, 2023). 2021 yılsonunda uygulanan düşük faiz ve yüksek kur politikası dövize olan talebi arttırmış ve döviz kuru yüksek düzeylere ulaşmıştır. TL'nin döviz karşısında hızla değer kaybetmesi ekonomik anlamda panik havasının oluşmasına neden olmuş ve dövize olan talep hızlanmış ve enflasyon beklenildiği gibi düşüş göstermemiştir.

Grafik 3: Politika Faiz Oranı ve Enflasyon Oranı (TÜFE)

Kaynak: TCMB(2023) ve TÜİK

Bu dönemde düşük faiz-yüksek kur uygulaması sonucunda Grafik'3'de görüldüğü gibi, politika faiz indirimine rağmen enflasyon hızla yükselmeye devam etmiştir. 2022 yılsonundaki enflasyon oranında görülen gerileme baz etkisiyle gerçekleşmiştir. OVP(2023-2025) göre, enflasyon oranı 2023 yılında düşüş eğilime devam ederek yüzde 24,9 olması öngörülmektedir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022, s.20). Aynı zamanda genişletici maliye politikası uygulamasına da devam edilmiş, çeşitli vergilerde indirim yapılmış ve kamu harcamaları arttırılmıştır. Böylece 2022 yılında tüketim ve ihracat artışına dayalı ekonomik büyüme ve işgücüne katılım ve istihdam artışı ile işsizlik oranı azalmaya devam etmiştir. Tablo 2'de görüldüğü gibi OVP(2023-2025) göre, 2022 ve 2023 yılında ekonomik büyüme oranı yüzde 5 olarak tahmin edilmektedir. 2022 yılında yüzde 10,2 olan işsizlik oranı 2023 yılında yüzde 10,4 olarak öngörülmektedir. IMF(2023) raporuna göre 2022 yılı için revize edilerek yüzde 5,5 olarak tahmin edilen Türkiye'nin ekonomik büyümesi, 2023 ve 2024 yılı için yüzde 3 olarak öngörülmektedir. Birleşmiş Milletlerin Dünya Ekonomik Durumu ve Beklentiler 2023 raporunda ise Türkiye ekonomisi 2022 yılında yüzde 5,4 büyürken 2023 yılında 3,7 oranında büyüyeceği tahmin edilmektedir.

2022 yılında dışa bağımlılığı yüksek olan Türkiye'nin ihraç mallarının çoğunda talebin fiyat esnekliği yüksek iken ithal malların talebinin fiyat esnekliğinin katı olması nedeniyle, TL'nin dış değer kaybının çok yüksek olmasına karşın, dış ticaret dengesi beklenildiği gibi gerçekleşmemiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı 12,2 puan düşerek yüzde 70,8 olarak gerçekleşmiştir. Rusya-Ukrayna savaşının enerji fiyatlarını rekor düzeylerde yükseltmesi ile ithalat pahalı hale gelirken ihracat yapılan ülkelerin ekonomik faaliyetlerinin yavaşlaması ise ihracatının hızını azaltmıştır. 2022 yılında artan ihracat ve turizm gelirinin yanı sıra azalan altın ithalatına rağmen artan emtia fiyatları ve enerji ithalatının yükselişine bağlı olarak

cari işlemler açığının GSYH'ya oranı, salgın öncesi 2017 yılındaki yüzde 5,5 düzeyinin de üzerine çıkarak yüzde 5,6 olarak gerçekleşmiştir. Orta Vadeli Programa (2023-2025) göre bu oranın yüzde 2,5 olması öngörülmektedir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022, s. 61). Döviz kuru ve emtia fiyatlarında artış ile enerji fiyatlarının beklenenin üzerinde artması sonucunda 2022 yılı program hedeflerinde revizyon gereksinimi doğmuş ve bu çerçevede gelir ve harcamalarda meydana gelen değişim sebebiyle ek bütçe yapılmıştır (Oskay, 2022, s. 174). Bütçe açığı, özellikle kurumlar vergisi, özel tüketim vergisi, gümrük vergisi ve ithalden alınan katma değer vergilerinin artmasıyla azalma göstermiştir. 2022 yılsonunda OVP'a göre bütçe açığının GSYH'ya oranı yüzde 1'e gerilemesi beklenmektedir.

Türkiye ekonomisi 2023 yılına, dünya ortalamasına göre yüksek bir büyüme oranı, yüksek enflasyon oranı, artma eğilimli bütçe açığı, üretimin ithalata bağımlı yapısı nedeniyle döviz kuru yüksekliğine rağmen düşürülemeyen bir cari işlemler açığı ile girmiştir. Yüksek enflasyon ortamında 2023 yılında da Yeni Ekonomi Modeli çerçevesinde büyüme ve ihracat hedefli genişletici para ve maliye politikalarına devam edileceği görülmektedir. Bu kapsamda ihracata yönelik üretim artışı ile yüksek düzeylere ulaşan cari açık ve döviz ihtiyacı sorunu çözülerek bir taraftan ekonomik büyüme sağlanırken diğer taraftan da döviz kuru yüksekliğinden kaynaklanan enflasyon sorununun çözüleceği beklenmektedir. Ancak TL'nin değer kaybettiği, dolarizasyonun arttığı, yüksek fiyattan ithal edilen girdilerin ihracat maliyetlerini arttırdığı bir ekonomik görünümde enflasyon yükselmeye devam etmektedir. Aynı zamanda 2023 yılında, küresel ekonomide yaşanan sorunların devam etmesi halinde 2022 yılından daha kötü geçmesi olası görülmektedir. Özellikle küresel enflasyonun artma eğilimine devam etmesi halinde, başta Fed olmak üzere AMB ve birçok ülkenin faiz artırımına devam etmesi, Rusya-Ukrayna savaşının ve savaşın neden olduğu enerji ve gıda krizinin sürekliliğine bağlı olarak küresel ekonominin durgunluğa girmesi Türkiye ekonomisini olumsuz etkileyecektir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2022, s. 21). Aynı zamanda Türkiye'de 2023 yılında seçimin yapılacak olması ve en son 10 ilde yaşanan büyük deprem felaketi ve maliyeti ekonomik görünümü olumsuz etkileyecektir. Bütün bu belirsizlik ve yüksek risk ortamında Türkiye ekonomisinde büyümenin yavaşlaması, işsizlik, cari açık ve bütçe açığının, kamu borçlanmasının artması ve yüksek enflasyon sorununun devam etmesi olası görülmektedir.

4. Sonuç

Dünya genelinde yaşanan Covid-19 salgını küresel boyutta gerek toplumsal gerekse ekonomik açıdan daha önceki salgın ve kriz dönemlerinden daha ağır etkiler oluşturmuştur. Covid-19 salgını sonucunda küresel boyutta insanların yaşam tarzı, alışkanlıkları yeni bir çerçeveye bürünmüş ve ülkelerde yeni politikaların uygulanmasına neden olmuştur. Salgının neden olduğu olumsuz etkileri önlemeye yönelik ülkeler farklı boyutlarda da olsa hızla tedbir paketleri açıklamaya başlamışlardır. Ancak alınan tedbirlerin olumlu katkılarının yanı sıra ekonomik göstergelerin çoğunda salgın öncesi başlayan bozulmalar artış göstermiştir. Salgına zayıf ekonomik göstergeler ile yakalanan Türkiye ekonomisinin görünümü de salgın

döneminde daha da bozulmuştur. Hem dünya hem Türkiye ekonomisi açısından 2020, insan sağlığını olumsuz etkileyen salgının neden olduğu toplumsal ve ekonomik etkilere odaklanıldığı zor ve kötü bir yıl olmuştur. Salgın sonrası 2021 yılında küresel boyutta toparlanmaya başlayan dünya ekonomisi, artan talep, gıda, hammadde, emtia ve enerji fiyat artışları, tedarik zincirlerinde bozulmalar, nakliye maliyetlerinde artışların etkisiyle azalan arz sonucunda enflasyon sorunu ile karşılaşmıştır. Dünyada birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de yükselen enflasyon 2022 yılı başlarında Rusya-Ukrayna savaşının başlamasıyla kalıcı bir sorun haline gelmiştir.

Rusya- Ukrayna savaşı, 1970’li yıllardan buyana küresel boyutta görülmemiş ölçüde bir enerji şokuna neden olmuş ve 2022 yılında dünyada çoğu ülkede hafifleyen Covid-19 salgını, savaşla birlikte farklı bir boyuta sürüklenmiştir. 2008 küresel finansal kriz ve Covid-19 salgın krizinde ekonomiyi canlandırmak amaçlı merkez bankalarının genişletici para politikası ve faiz indirimleri uygulamaları tersine dönmüş, artık büyüme ve istihdam hedefi yerine enflasyonu kontrol altına alma hedeflenerek, sıkı para politikası uygulaması ve faiz artırımına geçilmiştir. Savaşla artan jeopolitik sorunlar ve gıda, hammadde ve enerji fiyatlarında hızlı artışlarla yükselen enflasyonu kontrol etmek amaçlı başta gelişmiş ülkeler olmak üzere birçok ülkenin sıkılaştırıcı para politikası uygulamaları ve politika faiz oranlarını arttırmaya başlamaları, enflasyonda yavaşlamayı sağlarken üretim faaliyetlerinde yavaşlamaya neden olmuş ve küresel büyümenin azalması sorunu ortaya çıkmıştır. 2023 yılında da özellikle gelişmiş ülkelerde yüksek enflasyon kontrol altına alınincaya kadar sıkı para politikası uygulamasına devam edilmesi küresel durgunluk riskini arttırmaktadır. Dünyadaki ekonomik görünüm, politika yapımcıların fiyat istikrarını yeniden sağlamaya yönelik para ve maliye politikalarını başarılı bir şekilde ayarlamasına, salgının ve savaşın gidişatına ve Çin’deki büyüme beklentilerine bağlı olacaktır.

Türkiye ekonomisi salgın sonrası küresel ekonomik gelişmelerden olumsuz etkilenmiş ve ekonomik görünüm beklenildiği gibi güçlenmemiştir. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye’nin makroekonomik göstergeleri, gelişmekte olan ülkelere göre oluşturan grubun ortalaması ile kıyaslandığında en iyi görünüm, brüt toplam kamu borç stokunun GSYH’ya oranı açısından olup ortalamanın altında olmasıdır. Ancak işsizlik oranı, enflasyon oranı ve cari açığın GSYH’ya oranı ortalamanın oldukça üzerinde iken büyüme oranının ortalamanın altında kalması ekonomik görünümün iyi olmadığını göstermektedir. Küresel boyutta yaşanan durgunluk, yüksek enflasyon ve finansal sıkılaştırmanın devam ettiği ekonomik görünümde, dış finansman açığı yüksek ve döviz ihtiyacı fazla, özellikle enerji ve emtialarda dışa bağımlılığı yüksek olan Türkiye ekonomisinde genişletici ekonomi politikalarına devam edilmesi, ülke riskinin ve CDS priminin yükselmesine neden olurken finansal kırılganlığı arttırmaktadır. Kamu ve özel kesim borçlanma ihtiyacı ve borçlanma maliyeti artmakta, ekonomik büyümesi yavaşlarken işsizlik artmakta,

cari açık yükselmekte ve enflasyon baz etkisiyle azalma gösterse de fiyat istikrarı sağlanamamaktadır. Bu amaçla Türkiye uyguladığı ekonomi politikalarını fiyat istikrarını sağlama, dışa bağımlılığı azaltma ve üreten bir ülke hedefine yönlendirerek gerekeni hızlı ve kapsamlı olarak yapmalıdır. Türkiye’de artan finansal kırılganlığını azaltmak için öncelikle, yurtiçi tasarrufları arttırmaya, yüksek döviz ihtiyacını azaltarak TL’nin değerlenmesini sağlamaya, ihracat artışında ithal girdi mallarına olan bağımlılığını azaltıp yerli üretimi teşvik etmeye, yenilenebilir enerji kaynakları kullanımını ve yabancı sermaye yatırımlarını arttırmaya yönelik politikalara öncelik verilmesi gerekmektedir

Kaynaklar

Adrian, T. (2020). Monetary and financial stability during the coronavirus outbreak. *IMF Blog*. Erişim Tarihi: 30.01.2023. <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2020/03/11/blog030920-monetary-and-financial-stability-during-the-coronavirus-outbreak>

Adrian, T., Erceg, C & Natalucci, F.(2023). Looser financial conditions pose conundrum for central banks. *IMF Blog*. Erişim Tarihi:4.02.2023. <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2023/02/02/looser-financial-conditions-pose-conundrum-for-central-banks>

Buğra, A., Gürkaynak, R., Keyder, Ç., Palat, R. A. & Pamuk, Ş. (2020). New perspectives on Turkey roundtable on the Covid-19 pandemic: Prospects for the international political economic order in the post-pandemic world. *New Perspectives on Turkey*, (63), 138-167.

Çakmaklı, C. Demiralp, S., Kalemli Özcan, Ş., Yesiltaş, S. & Yıldırım, M. A. (2020). Covid-19 and emerging markets: the case of Turkey. *Koç University-Tüsiad Economic Research Forum Working Paper Series Working Paper*,(2011). Erişim Tarihi:15.01.2023. https://eaf.ku.edu.tr/wp-content/uploads/2020/05/erf_wp_2011.pdf

Çalışkan, A.&Dayıoğlu Erul, R.(2021). Koronavirüs krizinden çıkışta Türkiye’de alınan ekonomik önlemler ve kamu politikalarının önemi, *Vergi Raporu*, (256), 35-58.

Eryüzlü, H. (2020). Covid-19 ekonomik etkileri ve tedbirler: Türkiye’de helikopter para, uygulaması. *Ekonomi-Maliye-İşletme Dergisi*, 3(1), 10-19. <https://doi.org/10.46737/emid.745621>

Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2020a). *Covid-19 Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi*. Erişim Tarihi: 15.01.2023. <https://www.isim.org.tr/content/upload/attached-files/covid-19-ekonomik-istikra-20200414170956.pdf>

Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2020b). *Yeni Ekonomi Programı 2021-2022-2023*. Erişim Tarihi:15.01.2023. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2020/09/YENI%20EKONOMI%20PROGRAMI-K%20TAP%203%2087IK.pdf>

Hazine ve Maliye Bakanlığı. *Kamu borç yönetimi raporları*. Erişim Tarihi:15.01.2023. <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-raporlari>

ILO. (2020). COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses. Erişim Tarihi:10.01.2023. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_738753.pdf

ILO. (2022). *World Employment and Social Outlook Trends 2022*. Erişim Tarihi:30.01.2023. https://www.ilo.org/ankara/publications/WCMS_834656/lang-tr/index.htm

ILO. (2023a). ILOSTAT. Erişim Tarihi:30.01.2023. https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer13/?lang=en&segment=indicator&id=UNE_2EAP_SEX_AGE_RT_A

ILO. (2023b). *World Employment and Social Outlook Trends 2023*. Tarihi:30.01.2023. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/publication/wcms_865387.pdf

IMF. (2022a). Countering the cost-of-living crisis database. *World Economic Outlook Report Oct. 2022*. Erişim Tarihi:10.01.2023. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2022/October/select-aggr-data>

IMF. (2022b). Crisis upon crisis. *Annual Report*. Erişim Tarihi:10.01.2023. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2022/>

IMF. (2023). Inflation peaking amid low growth, *World economic outlook update jan 2023*. Erişim Tarihi:10.01.2023. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/01/31/world-economic-outlook-update-january-2023>

Loayza, N.V.&Pennings, S. (2020). Macroeconomic policy in the time of Covid-19: A primer for developing countries. <https://doi.org/10.1596/3354>

McKibbin, W. & Fernando, R. (2020). The economic impact of Covid-19. Economics in the time of Covid-19. (Edited by Richard Baldwin and Beatrice Weder di Mauro), Cepr Press. Erişim Tarihi:5.01.2023. https://cepr.org/publications/books-and-reports/economics-time-covid-19#392513_392549_388527

Noy, I., Doan, N., Ferrarini, B. & Park, D. (2020). Measuring the economic risk of covid-19. *Covid Economics: Vetted And Real-Time Paper*, (3), 1-16.

OECD (2022). *Economic outlook*. Erişim Tarihi:30.01.2023. <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/f6da2159-en/index.html?itemId=/content/publication/f6da2159-en>

Oskay, C. (2020). Covid-19 pandemisinde istihdam, eğitim veya öğretimde olmayan gençler ve genç işsizliği: Türkiye açısından bir değerlendirme. 3. *International New York Conference On Evolving Trends In Interdisciplinary Research & Practices* November 13-15, 2020 Manhattan, New York, 296-303

Oskay, C. (2022). Türkiye’de kamu borç stok yapısındaki değişim ve gelişim: Covid-19 salgın dönemi. *Tarsus Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 171-189 <https://doi.org/10.56400/tarsusiibfdergisi.1180190>

Özatay, F. (2020). *Finansal krizler ve Türkiye*. Doğan Kitabevi

Rungcharoenkitkul, P. (2021). Macroeconomic effects of Covid-19: a mid-term review. *Bank for International Settlements (BIS) Working Papers* (959). Erişim Tarihi:31.01.2023. <https://www.bis.org/publ/work959.pdf>

Sertkaya, B.& Baş, S. (2021). Covid-19 salgınının türkiye ekonomisi üzerine etkileri: riskler ve olası senaryolar, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(21), 147-167 <https://doi.org/10.53092/duibfd.911378>

Strateji ve Bütçe Başkanlığı.(2020). *Yıllık ekonomik rapor*, Erişim Tarihi:5.01.2023. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/10/Yillik-Ekonomik-Rapor-.pdf>

Strateji ve Bütçe Başkanlığı.(2021). *Yıllık ekonomik rapor*, Erişim Tarihi:5.01.2023. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/10/Yillik_Ekonomik_Rapor-2021.pdf

Strateji ve Bütçe Başkanlığı.(2022). *Orta vadeli program (2023-2025)*. Erişim Tarihi:5.01.2023. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/09/Orta-Vadeli-Program-2023-2025.pdf>

Strange, R. (2020). The 2020 Covid-19 pandemic and global value chains. *Journal of Industrial and Business Economics*, (47), 455–465.

World Trade Organization. (2020). Trade set to plunge as Covid-19 pandemic upends global economy, Erişim Tarihi:5.01.2023. https://www.wto.org/english/news_e/pres20_e/pr855_e.htm

World Bank. (2020). Global economic prospects. *World economic outlook*. Erişim Tarihi:5.01.2023. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33748>

TCMB. (2023). Para kurulu kararları, bir hafta vadeli repo faiz oranları, Erişim Tarihi:5.01.2023.

<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Merkez+Bankasi+Faiz+Oranlari/1+Hafta+Repo>

TCMB. (2020a). *Enflasyon Raporu*. Erişim Tarihi:5.01.2023. https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/530bcf58-def9-43d2-a8be-ff9d4dee70da/enfocak2020_ii_tam.pdf?CACHEID=ROOTWORKSPACE-530bcf58-def9-43d2-a8be-ff9d4dee70da-n7a7h.p&MOD=AJPERES

TCMB. (2020b). Koronavirüsün ekonomik ve finansal etkilerine karşı alınan tedbirler. Erişim Tarihi:5.01.2023. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Koronavirus>

TÜİK. Haber bültenleri. Erişim Tarihi:31.01.2023. <https://www.tuik.gov.tr/>

United Nations. (2023). *World economic situation and prospects 2023*. Erişim Tarihi: 1.02.2023. <https://desapublications.un.org/publications/world-economic-situation-and-prospects-2023>

Yong, W. (2020). The impact of the pandemic on china and its relations with the world. Erişim Tarihi:31.01.2023. https://www.globalasia.org/v15no3/cover/the-impact-of-the-pandemic-on-china-and-its-relations-with-the-world_wang-yong

The Reflection of Feminism in Turkey: The Organizational and Political Dimensions, and Women in Working Life

Çağdaş Zarplı^a, Yeliz Akdeniz^b

^a Bilecik Şeyh Edebali University, Turkey cagdas.zarpli@bilecik.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-8416-7016>

^b Bilecik Şeyh Edebali University, Turkey yelizakdeniz@hotmail.com <https://orcid.org/0009-0005-2399-4372>

ARTICLE INFO

Research Article

2023, Vol. 5(2), 110-138

e-ISSN 2667-5927

Article History:

Received: 13.12.2022

Revised: 04.02.2023

Accepted: 22.02.2023

Available Online: 20.04.2023

JEL Code: J16,B54

Keywords: Feminism, women's movements, women's organizations, women's political representation

Anahtar Kelimeler: Feminizm, kadın hareketleri, kadın örgütleri, kadınların politik temsili

The Reflection of Feminism in Turkey: The Organizational and Political Dimensions, and Women in Working Life

Abstract

The relationship of domination between men and women is based on the power relationship that has been going on throughout history. Patriarchal power organizations have changed form with modernity but have not disappeared. The role of women in working life, informal employment, discriminatory treatment, the role of women in political representation are some of the areas where women are most disadvantaged. Feminist movements basically struggle against these and similar inequalities. The struggle of women's organizations against the patriarchal power structure in the social, economic and political spheres is aimed at achieving gender equality. These movements have reflections and examples in Turkey as well as around the world. Women's movements, which struggle against patriarchal power structures that reproduce gender-based domination, struggle for equality both in terms of representation and the role of women in working life. In the context of gender inequality, problems persist in Turkey. The main problem for women's role in working life is informal employment and unequal wage/social rights practices. The main problem in the political sphere is unequal representation practices between genders.

Feminizm'in Türkiye'deki Yansıması: Örgütsel, Politik Boyutlarıyla ve Çalışma Hayatında Kadın

Öz

Kadın ile erkek arasındaki tahakküm ilişkisi, tarih boyunca süregelen iktidar ilişkisine dayanmaktadır. Ataerkil iktidar örgütleri, moderniteyle birlikte şekil değiştirmiştir ancak ortadan kalkmamıştır. Çalışma hayatında kadının rolü, kayıt dışı istihdam, ayrımcı muameleler, politik temsil mekanizmasında kadının rolü gibi alanlar, kadının en fazla dezavantajlı olduğu noktalarıdır. Feminist hareketler, temelde bu ve benzeri eşitsizliklerle mücadele etmektedir. Kadın örgütlerinin sosyal, ekonomik ve politik alanda ataerkil iktidar yapısıyla mücadelesi toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yöneliktir. Bu hareketlerin dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yansımaları ve örnekleri bulunmaktadır. Cinsiyete dayalı tahakkümü yeniden üreten ataerkil iktidar yapılarına karşı mücadele eden kadın hareketleri, gerek temsil anlamında gerekse çalışma hayatında kadının rolü için eşitlik mücadelesi vermektedir. Kadın-erkek eşitsizliği bağlamında, Türkiye'de problemler devam etmektedir. Kadınların çalışma hayatındaki rolü için temel problem kayıt dışı istihdam ve eşitsiz ücret/sosyal haklar uygulamalarıdır. Politik alandaki temel problem ise cinsiyetler arası eşitsiz temsil uygulamalarıdır.

To cite this document: Zarplı, Ç., Akdeniz, Y. (2023). The Reflection of Feminism in Turkey: The Organizational and Political Dimensions, and Women in Working Life. BILTURK, The Journal of Economics and Related Studies, 5(2), 110-138. doi: 10.47103/bilturk.1264154.

1. Giriş

Cinsiyetler arası tahakküm bağlamında; tahakkümün yasal bir bağımlılık ilişkisini de beraberinde getirdiği iktidar ilişkisine bir başkaldırı olarak ortaya çıkan, tarih boyunca insanlığın gelişiminde önemli bir engel oluşturduğu savunulan tahakküme yönelik tepkiselliği içeren bir politik ideoloji olarak Feminizm, dünyada olduğu gibi Türkiye'de ve hatta Osmanlı Devleti'nde de somut örgütlenme örnekleri bulunan bir siyasal akımdır. Feminizmin temel savının dayanak noktasını oluşturduğu ve karşı çıktığı ana eksen esasen cinsiyetler arası süregelen bağımlılık ilişkisinin sonuçlarına bağlıdır. Bağımlılık temelde, toplumsal boyuttakinden çok daha önce ve buna temel olarak duygulardan ve günlük rutinlerden kaynaklanmaktadır. Bağımlılığın toplumsal yansımasının en çok hissedildiği alanlar ise, politik olarak siyasete katılım bağlamında; sosyolojik ve iktisadi olarak ise kadınların çalışma hayatında etkinliklerinin yetersizliğine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışmada politik ve sosyo-ekonomik iki temel üzerinden hareket edilerek Türkiye'de Feminist hareketin ortaya çıkmasına sebep olan gelişmeler üzerinde durulmaktadır. Bunun dışında kadınların başta aile içi olmak üzere uğradıkları şiddet, can güvenliklerine yönelen tehlikeler ve kadınlara yönelik cinayetler, özellikle son yıllarda Feminist hareketin destekçi tabanının artmasına sebep olmuş olmakla beraber; bu faktörler başka bir çalışmanın konusu olmak üzere; bu çalışmada ele alınmamıştır.

2. Feminizmin ve Toplumsal Cinsiyetin Esasları ve Tarihsel Gelişimi

Feminizm, Latince kadın anlamına gelen *femine* kelimesinden türemiştir. İlk kez 1837 yılında Fransa'da kullanılmıştır. Robert Sözlüğü'nde; "kadınların toplum içindeki rolünü ve haklarını genişletmeyi öngören bir doktrin" olarak tanımlanmaktadır (Sevim, 2005, s. 7). Feminizm kavramı sonradan ortaya çıksa da feminist görüşler farklı kültürlerde çok daha önceden ifade edilmiştir. Örneğin, İtalya'da Christine de Pisan tarafından 1405 yılında yayınlanan *The Book of The City of Ladies (Kadınlar Kentinin Kitabı)*, ünlü kadınların eylemleri ile siyasi etki ve eğitim haklarını içermektedir (Heywood, 2013, s. 235). Feminizm hakkında ilk kez 17. yüzyıl İngilteresi'nde konuşulup tartışılmıştır. Bu dönemin İngiliz feministleri devrimci burjuvazisini kadınlara uyarlamışlar ve kadınların ev ve aile işlerine mahkûm edilmelerine çözüm aramışlardır. Bir geçiş dönemi olan 17. yüzyıl feminizmi, fikirlerini 18. yüzyıldaki Devrimler Çağı'na aktarmıştır (Yörük, 2009, s. 64,65). Bu dönem, kapitalizmin geliştiği, ev ile işin birbirinden ayrıldığı süreci kapsar. Burjuva erkekleri üretime katılırken, kadınlar üretimin dışına atılıp ev ile özdeşleştirilir. Eşitlik, özgürlük, adalet gibi haklardan mahrum edildiklerini fark eden kadınların toplumsal olarak harekete geçmesi 19. yüzyılı bulmuştur (Çakır, 2012, s. 416,417).

Feminizmin tarihsel gelişim sürecini inceleyen bazı araştırmacılar, dönemleri dört dalga şeklinde ayırırlar. Birinci Dalga Feminizm, 1848 Seneca Şelalesi kongresi ile başlamıştır. Kongreye katılan 200 kadın 12 kararın olduğu bir liste çıkartmıştır. Listede yer alan oy kullanma hakkı oldukça eleştirilmiştir (Özdemir & Aydemir, 2019, s. 1707). 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında belirginleşmeye başlamıştır. Kadınlar artık ekonomik, siyasal ve sosyal haklarını savunmaya başlamışlar, erkeklerle eşit haklara sahip olmak için mücadele etmişlerdir. Bu mücadeleler sonucunda, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda 21 ülke kadınlara oy hakkını koşulsuz şekilde tanımıştır (Taş, 2016, s. 167,169). İkinci Dalga Feminizm, 60'lı yıllardan 90'lı yıllara kadar uzanmaktadır. Kadınlar artık cinsellik ve üreme hakları hakkında mücadele etmeye başlamış ve toplumun hiyerarşik ve ataerkil yapısını sorgulamışlardır (Özdemir & Aydemir, 2019, s. 1708). Kadınlar, bedenlerinin denetimini erkek denetiminden almak için mücadele etmişlerdir ve bunun sonucunda sırasıyla İngiltere'de, ABD'de, Fransa'da ve İtalya'da kürtaj hakkı tanınmıştır (Kolay, 2015, s. 8). İkinci dalga feminizmdeki çalışmaların çoğu, kadınların ezilmesinin doğasını tanımlama girişimlerine odaklanmıştır. Teoriler, baskının doğasıyla ilgili olarak eğitim eksikliğini, ekonomik bağımlılığı, eşit olmayan siyasi hakları veya cinsellik üzerinde kontrol ihtiyacını tanımlayabilir. Teoriler, baskının nedenlerini kültürel yapı, çalışma hayatı ve ekonomik ilişkiler, biyolojik farklılıklar, siyasi kurumlar olarak ele almaktadır (Kolmar ve Bartkowski, 2000). Üçüncü Dalga Feminizm, ikinci dalga feminizminde gördüğü yanlışlıklara ve feminizmi indirgeyen bakış açısına tepki olarak 1990'ların başlarında ortaya çıkmıştır. Tek tip bir kadınlık düşüncesini reddetmiştir. İlk iki dalgaya göre daha fazla konu ele alınmıştır. Çeşitli olguları feminist bakış açısıyla teorikleştirmeye çalışmışlardır (Taş, 2016, s. 171,172). Bazı araştırmacılar, 2010'dan günümüze devam eden Dördüncü Dalga Feminizmi ayrıca ele almaya gerek duymasa da; diğerleri için internet çağına giriş ayrıca ele almak için yeterli bir sebep olmuştur. Çevrimiçi platformlar, feminist hareketin daha geniş alana taşınmasına olanak sağlamıştır. Facebook, Twitter ve Youtube gibi platformların yaygınlaşması, planlanan hareketlerin sokakta uygulanmasını hızlandırmıştır. Alyssa Milano'nun 18 Ekim'de Twitter'da başlatmış olduğu #MeToo hareketiyle cinsel tacize uğrayan kadınlar kendilerini ifade edebilmişlerdir. Bu şekilde daha birçok hareket başlatılmış ve dördüncü dalga feminizm çevrimiçi platformlar üzerinden kendini göstermeye başlamıştır (Özdemir & Aydemir, 2019, s. 1709).

Feminizm, tarihsel olarak değiştiği gibi olgusal olarak da değişiklik göstermektedir. Her olgu kendince dine, ırka, sınıfa, cinsel yönelime göre bir bakış açısı geliştirmektedir. Birinci Dalga Feminizmin de etkilenmiş olduğu liberal feminizm, kadınların da insan olmaları nedeniyle erkeklerle aynı hak ve özgürlüklerden yararlanmaları gerektiğini savunmuştur. 20. yüzyılın ikinci yarısında gelişim göstermeye başlayan ve liberal feminizmi zayıf bulan sosyalist feminizm, ataerkilliğin sosyal ve ekonomik faktörlerle anlaşılabilirliğini düşünür. Kadının özgürleşmesinin kapitalizmin devrilmesiyle gerçekleşeceği düşüncesi vardır. Radikal feminizmin önceliği cinsel baskıdır. Kadınlara uygulanan diğer tüm adaletsizliklerin daha az önemli olduğunu düşünür (Heywood, 2013, s. 245,247,250) Marksist

feminizm, kadın sorunlarını toplumsal sınıf mücadelesinden ayrı düşünemeyeceğimizi, sınıfsal yapı devam ettiği sürece kadın sorunlarının çözüme varamayacağını savunur (Sevim, 2005, s. 71).

Erkeğin özne olma özelliğini; bu bağlamda belirleyiciliğini merkeze koyan ataerkil ön-kabuller karşısında Feminizm, kadına atfedilen edilgen rolü reddetmektedir. Ataerkil ideolojinin, kadını tanımlarken içkinlikle (immanance), erkeği tanımlarken ise aşkınlıkla (transcendence) hareket etmesinin ortaya çıkardığı bilinçli sonuç erkeğin özneleşmesi; kadının ise edilgenleşmesidir. Özellikle milliyetçiliğe dayalı perspektifler, modern dönemde kadını toprak ve maddeyle ilişkilendirmekte; bu bağlamda bir içkinlik tanımlamaktadır. Bu çerçevede geleneksel olandan modern olana dönüşüm aşamasında aslında kadının politikanın öznesi değil nesnesi olması gerçeği ortadan kalkmamış sadece şekil değiştirmiştir. Modernleşme teorileri de çoklukla, toplumsal cinsiyet ilişkilerini yeniden tanımlarken; kadın ile erkeğe yönelik farklı tanımlamalar yapmaktan geri durmamıştır. Başka bir ifadeyle paternal düzenin yıkılmasıyla kadın ile erkeğin eşitleşmesi bağlamında bir beklenti ortaya çıkmış ancak modernitenin siyasi ayağı olan ulusun inşası üzerinde yeni ama eril bir dilin etkisi geçerli olmuştur (Berktaş, 2007, s.277). Bir başka ifadeyle, modernite kadının eşitlik taleplerini pek çok alanda çözüyor gibi görünse de; aslında yoğun milliyetçi perspektifin etkisiyle başka bir erkek-egemen politik model ortaya çıkarmıştır.

Bir cinsiyetin, diğeri üzerindeki tahakkümü olarak ifade edilebilecek olan ve bu tahakkümün yasal bir bağımlılık ilişkisini de beraberinde getirdiği ana yapı, tarih boyunca insanlığın gelişiminde önemli bir engel teşkil etmiştir. Bu durum, esasen cinsiyetler arası süregelen bağımlılık ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Bağımlılık ise, toplumsal bir akıl yürütmeden ziyade duygulardan ve günlük rutinlerden kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede, söz edilen duygu ve rutinelere bağlı eğilimlerin bireylerdeki ve buna bağlı olarak toplumdaki hakimiyeti, bunları mutlak doğrular olarak tanımlamaya sebep olamaz. Bu çerçevede yönlemsel olarak yapılabilecek önemli bir hata, insan aklını kutsamak; hatta bundan çok daha kötüsü içgüdüleri kutsamak olacaktır. Bu kapsamda, hakim cinsiyet hegemonyası, tarihin seçenezsiz ve alternatifsiz ilerlemesine sebep olmuş; bu durum da 'zor yasası' olarak tanımlanabilecek, güçlünün zayıf üzerinde mutlak bir hakimiyetine dayanan (Mill, 2017:10) cinsel tahakkümü doğurmuştur. Esasen fiziksel güç üstünlüğüne dayalı olarak ortaya çıkan bu geleneksel tahakküm, yasalarla koruma altına alınmış; özellikle modern öncesi dönemde oldukça katı bir bağımlılık ilişkisi yaratmıştır.

Cinsiyete bağlı hegemonya, modern öncesi dönemde olduğu kadar; moderniteyle birlikte de biçim değiştirerek varlığını sürdürmüştür. Önceleri ataerkil yapının pre-modern dayanakları bağlamında, aristokratik despotizm ile mutlak monarşi esaslarına dayalı olarak ortaya çıkan kadınlar için "doğal" kölelik hali, modernite ile birlikte ortaya çıkan kadınların sosyo-ekonomik ve siyasal hak talepleriyle birlikte başka bir forma evrilmeye başlamıştır. Bunu besleyen ana temel olarak ataerkil kalıntılardan bağıni tamamen koparamadan kısmen modernleşen evlilik kurumunu

öne sürmek kaçınılmaz olarak gerekecektir. Bu çerçevede, evlilik kurumuna bağlı olarak ortaya erkek hegemonyasını devam ettiren gönüllü bir kölelik yapısı çıkmaktadır. Moderniteyle başkalaşan hegemonya, kadınların yalnız bedenini değil; zihinlerini de köleleştirecek biçimde forma sokulmuştur. Bu kapsamda toplumsal cinsiyet kimlikleri erkekler için cevval olma, öz-denetim sahibi olma ve öz-iradeyi kullanma tanımlamalarına dayanırken; kadın için genel geçer tanımlamalar daha çok uysal olma, feragat etme ve teslim olma ekseninde gerçekleşmiştir (Mill, 2017:13). Dolayısıyla ortaya erkek için modern-efendi; kadın için modern-köle tanımlamasından öteye bir durum çıkamamıştır. Bu genel anlatının çerçevesinde, modern dönem eleştirisi yapılırken; elbette özellikle kadınların oy hakkı, çalışma hayatı alanlarında verdikleri mücadeleler ile sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda, antik ve feodal dönemlere göre ciddi mesafeler kat edildiği; bu mücadelelerin kadınların ve tüm cinsel kimliklerin özgürleşmesi ile ilgili potansiyeli ve umudu beslediğini ve temellendirdiğini de ifade etmek gerekir. Ne var ki, modern dönemin genel kabulün aksine, kadının köleliğini ortadan kaldırmadığını tespit etmek de son derece önemlidir.

Kadının modern dönemde şekil değiştiren, başkalaşan ancak devam eden "modern kölelik" pozisyonu, fiziksel iktidarın yasal iktidar ile ilişkisinden kaynaklanmaktadır (Mill, 2017:13). Aslında yasa koyucu gücün, tarih boyunca ataerkil iktidar örgütlenmeleri altında vücut bulması, sorunun kaynağı olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla hem militan zorun, hem de galip/egemen zor kullanma tekelinin antik dönemde de, feodal dönemde de ve ne yazık ki azalarak da olsa modern dönemde de ataerkil iktidar örgütlenmelerinin tekelinde olması, hem sosyal açıdan hem siyasal açıdan bu durumun yeniden üretimini sağlamıştır. Bu ayrıştırma üzerinden Walter Benjamin'in yasa yapıcı şiddet ile yasa koruyucu şiddet ayrımına gitmek de olanaklıdır (Mill, 2017:13). Hegemonyayı yaratan Mill'e göre militan zordur; bu, Benjamin'deki yasa yapıcı şiddetle örtüşmektedir. Hegemonyayı yeniden üreten ise Mill'deki tanımlamasıyla galip/egemen zordur; bu da Benjamin'deki yasa koruyucu şiddetle örtüşmektedir. Dolayısıyla en az hegemonyayı kuran kadar; hatta ondan daha önemli olan ve asıl mücadelenin yönlendirilmesi gereken alan aslında galip/egemen zordur; yani yasa koruyucu şiddettir.

Feministler, erkek ve kadın cinsiyetlerinin biyolojik farklılıklarının doğal ve değiştirilemez olduğunu vurgular ve biyolojinin kader olduğu düşüncesine karşı çıkar. Toplumsal cinsiyet, erkek ve kadına atfedilen rolleri içeren bir kavramdır. Ataerkil kişiler ise, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasında bir ayrım yapmayıp, biyoloji ve anatominin erkek ve kadın arasındaki ayrımların sebebi olduğunu savunur. Ayrım yapılmayan biyoloji faktöründeki çocuk doğurabilme özelliği, kadınların sosyal konumunu oldukça etkilemektedir. Feministler ise, bu faktörlerin kadını dezavantajlı duruma sokmasını reddeder. Kadınların anne olabilmemesinin aynı zamanda besleme, eğitime ve yetiştirme gibi sorumlulukları beraberinde getirmediğini; bu önkabullerin biyolojik değil kültürel olduğunu savunurlar. Geleneksel aile hayatı nedeniyle kadınların evde aile içi sorumluluklarla ilgilenmesi gerektiği fikrine karşı çıkar ve bunların erkek tarafından da üstlenilebileceğini ya da aile içi sorumlulukların eşit dağılabileceğini düşünürler (Heywood, 2013, s. 241).

Feminist teori, hayatın her alanında hakim geleneklere, metodolojilere ve önceliklere meydan okumaya çalışan küçük ama önemli çabaların toplamından ilham almış ve kök salmıştır (Hesse-Biber, 2002, s. 57). Feminist teori birçok araştırma alanına etki etmiştir. Feminist bir çerçevede yürütülen araştırmalar, ayrımcılıkla, toplumsal gücün hakim unsurlarıyla mücadelenin teorik temelini oluştururken, yöntemsel olarak siyasi aktivizme ve sosyal adalete bağlılığa dayanmaktadır (Hesse-Biber, Leavy, ve Yaiser, 2004, s. 3).

Feminist teori, kadınları ve çağdaş toplumda kadınların karşılaştığı sorunları merkeze alarak sosyal çevredeki insan davranışını anlamak için bir bakış açısı sunar. Feminizm, cinsiyet ayrımcılığına ve toplumsal cinsiyete dayalı sistematik adaletsizliklere karşı çıkan bir dünya görüşünü yansıtır. Feminist teori, bireyleri, grupları, aileleri ve kuruluşları sosyal, politik, ekonomik, etnik ve kültürel bağlamları içinde değerlendirmeyi gerekli görür. Bu bağlamların kesişimi, kökleri cinsiyete dayalı ilişkilerde bulunan baskı potansiyelini üretir. (Lay ve Daley, 2007, s. 50).

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıkları toplumsal sisteme oturtur. Doğuştan gelen bu biyolojik farklılıklar zaman içerisinde farklı toplumların farklı kültürleri tarafından yorumlanır ve toplumun kadın ve erkeğe atfettiği roller buna göre şekillenir. Farklı kültürlerde ortaya çıkan toplumsal cinsiyet rollerinin uygulamaları değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyeti siyasi ve kültürel anlayışlardan ayırarak değerlendirmek olanaksızdır. Toplumsal cinsiyet kalıpları, henüz doğum öncesinde cinsiyete göre pembe ya da mavi ayrımı yapılarak başlayıp yaşam boyunca devam ederek; cenaze merasimine kadar kendini göstermektedir. Toplumsal cinsiyet araştırmaları, kadın ve erkeğe verilen rollerin zamanla kökleşerek kadının aleyhine olacak şekilde biçimlendiğini, tüm denge ve değerlerin kurgudan ibaret olduğunu gösterir (Gürhan, 2010, s. 59,60).

3. Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine Kadın Örgütleri

Toplumsal sınıflar üzerinde yapılan incelemelerde, tarihsel olarak bunların Batı Avrupa'da güçlü bir konumda olduğu ve Kralların karşısında kendi değerlerini koruyabildikleri bilinen bir gerçektir. Bu sayede de Krallara istediklerini güçleri doğrultusunda yaptırabiliyorlardı. Osmanlı devletinde ise toplumsal sınıfların güçlü bir konumda olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü devlet ve toplumun Osmanlı'da iç içe geçtiğini görmekteyiz. Osmanlı'da, devlet (merkez) ile halk (çevre) arasında aracı kurumlar görmek mümkün değildir. Bu durum göz önüne alındığında, kadınların sivil toplum örgütlerini oluşturmaları çok zor olmuştur (Çaha, 1994, s. 83).

1909 yılında Dernekler Kanunu'nun çıkartılmasıyla birlikte kadın dernekleri de kurulmaya başlamıştır. Bu derneklerle beraber kadının gelenek statüsü sempozyum, panel, kadınlara yönelik yayınlar ve konferanslar ile sorgulanmaya başlamıştır (Çaha, 1996, s. 98). Bu dönemde kurulan dernekler hayır hedefleri, (erken dönem) feminist hedefler gibi farklı hedeflerle bir araya gelmişlerdir. Kurulan

bu derneklerin, kadınların sosyal hayattaki etkinliğini arttırmak, kadınları eğitmek ve iş hayatındaki katılımlarını arttırmak gibi amaçları vardır. “Bu amaçla kurulan dernekler, İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, Kadınları Esirgeme Derneği, Osmanlı Kadınları Terakkiperver Derneği, Teali-i Nisvan Cemiyeti, Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti ve Osmanlı Cemiyet-i Nisaiyesi’dir” (Demir N. Ö., 1999, s. 110).

Bu dönemde kadınlar iş hayatında aktifleşmeye başlamıştır. İnas Darülfünunu’nda Ticaret Mekteb-i Alîsi adıyla bir şube kurulmuştur. Burada kadınlara ticaret hayatında başarılı olabilmeleri için ticaret eğitimi verilmiştir. Kadınlara bu eğitimler verilerek iş gücü açığının kadınlarla giderilmesi amaçlanmıştır. Gün geçtikçe çalışan kadın sayısı artmıştır ve birçok çalışma alanıyla beraber memur olmak isteyenler de çoğalmıştır (Kaya G. , 2020, s. 17). Çalışma hayatına katılan kadınlar, İttihat ve Terakki politikalarına bağlı, faaliyet aldıkları dernekler vasıtasıyla kadınların eğitiminde ve haklarının savunulmasında kullanılacak maddi güç bulabilmişlerdir. Bu dernekler içerisinde siyasal partilerin kadın dernekleri, ülke savunmasına destek olan dernekler, kültür, eğitim ve yardım amaçlı dernekler vardır (Konan, 2011, s. 164). 1908–1920 yılları arasında toplam 103 kadın derneği kurulmuştur (Aydın H. , 2015, s. 89). II. Meşruiyet döneminde kurulan başlıca kadın dernekleri; (Kaymaz, 2010, s. 339).

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti,
Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti,
Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi,
Hizmet-i Nisvan,
İnas Darülfünunu Mezunlar Cemiyeti,
Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi
Kırmızı-Beyaz,
Mamulât-ı Dâhiliye İstihlâk Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi,
Müdafaa-i Milliye Hanımlar Cemiyeti,
Nisvan-ı Osmaniye Cemiyet-i İmdadiyesi,
Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye,
Osmanlı Hilal-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti,
Osmanlı İttihad-ı Nisvan Cemiyeti,
Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti,
Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi,
Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti,
Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Cemiyeti,
Sulhperver Türk Kadınları Cemiyeti,
Teali-i Nisvan Cemiyeti,
Teali-i Vatan-ı Osmanî Hanımlar Cemiyetidir (Kaymaz, 2010, s. 339).

Serpil Çakır, 1909-1923 arasında kurulan dernekleri kategorilere ayırmıştır (Zorba, 2009, s. 92); Yardım Dernekleri (Şefkat-i Nisvan, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi, Hizmet-i Nisvan, Asker Ailelerine Yardım Cemiyeti), Kadının Eğitimine Önem Veren, Geçim Sorununa Çözüm Oluşturmayı Amaçlayan Dernekler (Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye, Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği, Şefkat Pazarı, Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi), Kültür Amaçlı Dernekler (Asri

Kadın Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, Nisvan-ı Heyet-i Edebiyesi, Osmanlı İttihat-ı Nisvan Cemiyeti, Teali Nisvan Cemiyeti, Kırmızı-Beyaz Kulübü), Ülke Sorunlarına Çözüm Bulmayı Amaçlayan Dernekler (Ma'mûlat-ı Dahiliye İstihlâki Milli Kadınlar Cemiyet-i Hayriyyesi), Siyasal Partilerin Kadın Dernekleri (İttihat Terakki Cemiyeti Kadınlar Şubesi, Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti, Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti.) Feminist Kadın Dernekleri (Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti), Ülke Savunmasına Yönelik Kadın Dernekleri (Nisvan-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti, Müdâfaa-i Milliye Hanımlar Heyeti, Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyeti. Donanma Cemiyeti, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Kadınlar Heyeti), Siyasi Amaçlı Kadın Dernekleri ("Kadın Halk Fırkası" ve "Kadınlar Birliği" temelleri) (Zorba, 2009, s. 92-97).

"Bu dönemde kadınların çıkarmış oldukları gazete ve dergiler Kadınlar Dünyası (1913), Kadınlar Alemi (1914), Kadınlık (1914), Sıyânet (1914), Seyyâle (1914), Kadınlık Hayatı (1915), Genç Kadın(1918), Genç Kadın (1919), Diyane (1920) ve Yeni İnci (1921)'dir" (Aydın H. , 2015, s. 90).

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğradıktan sonra Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır. Bunun sonucunda ise İtilaf Devletlerinin işgaline uğramıştır. Bu süreçte bir ulusal savaş süreci başlamış ve kadınların göstermiş oldukları cesaret ve özveriler, sosyal ve ekonomik yaşamın yanı sıra siyasal etkinliklere de katılmalarını sağlamıştır (Ateş, 2009, s. 31). Kurtuluş Savaşı döneminde "Hilal-i Ahmer Kadın Kolları", "Asri Kadın Derneği", "Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Şubesi", "Müslüman Kadın Birliği", "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti" gibi dernekler kurulmuştur (Aydın H. , 2015, s. 91).

"Mütareke döneminde kadınlar için yayın yapan dergi ve gazeteler Türk Kadın (1917), Genç Kadın (1918), Genç Kadın (1919), Diyane (1920) Hanım (1921) ve Yeni İnci (1921)'dir" (Aydın H. , 2015, s. 92).

Bağımsızlık savaşında Osmanlı Dönemi'nde örgütlenmiş olan kadınlar, Cumhuriyet ilan edildikten sonra da hareketlerine devam etmek istemişlerdir. Buna karşın, bu örgütlenmeler, Osmanlı kültürünün bir devamı olarak görüldüğü için engellenmiştir ve kadınlarla ilgili yeni düzenlemeler yapma girişimlerinde bulunulmuştur (Zorba, 2009, s. 99). Bu reformlar, Osmanlı geleneğinden kopma aracı olarak kullanılmıştır (Çaha, 1996, s. 108-109).

Cumhuriyetin ilk yıllarında, 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu yürürlükte kalmış ve aynı zamanda toplumun örgütlenme hakkı 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve 1926 Türk Medeni Kanunu'ndaki yargılarla düzenlenmişti. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 70. Ve 79. maddeleri dernek kurma hakkına bir sınırlama getirmemiş, ilgili düzenlemeyi yasalara bırakmıştır. Türk Medeni Kanunu'nun 53. Ve 72. maddelerinde bu sınır belirlenmiştir. Ancak Cemiyetler Kanunu'nun hükümlerine aykırı olan Medeni Kanun'un hükümleri geçersizdir ve uygulanamaz niteliktedir. Sadece Cemiyetler Kanunu'nu tamamlayan hükümleri geçerlidir. Bu durum kadınların dernek kurma ihtimallerini imkansızlaştırıyor gibi görünse de kadınlar buna rağmen bu dönemde

dernekler kurmuşlardır. Bu duruma göre, hükümetin Cemiyetler Kanunu'nun yasalarını geçersiz sayıp, sadece uygulamadan kaldırmadığını ve Anayasa ile Medeni Kanun'u geçerli sayarak kadın dernekleri örgütlenmelerine yol açacak bir politika izlediğini düşünebiliriz. İlk yıllardaki örgütlenmeler "Kadınlar Halk Fırkası (1923)", "Türk Kadınlar Birliği (1924)", "İzmir Yardımcı Hemşireler Derneği (1924)", "Kadın Esirgeme Kurumu (Yardım Sevenler Derneği) (1928)", "Kadıköy Kadın Yurdu (1928) şeklindedir. (Ediz, 1994, s. 16-37).

Tek parti döneminde CHP, dernekleri kapatmış ve bu sebeple kadın dernekleri de kapatılmıştır. Bu dönemde, "Halkevi" etkinlik yapmasına müsaade edilen tek örgüttü. Bu örgütten sadece CHP üyeleri ve devlet memurları sorumluydu. Örgütün amacı ise, ulusu aynı ülkeye bağlamak, kültür ve düşünce birliği sağlamak, köylü-aydın ayrımını ortadan kaldırmaktır. Kadınların CHP ve Halkevleri dışında örgütlenmelerine izin verilmemesinin, derneklerinin kapatılmasının bu amaçlar doğrultusunda olduğu öne sürülebilmektedir. Kadınlar Birliği, "kadınlara tüm hakların verilmesi, artık örgüte gerek kalmaması" sebepleriyle derneği kapatmıştır. Kadınlardan, Halkevleri'nde çalışıp Türk Devrimi'nin kadın hakları ilkelerini geniş kadın kitlelerine ulaştırması istenmiştir. Ancak bu hedef gerçekleştirilememiştir ve kadın hakları açısından durgun bir dönem olmuştur. 28 Haziran 1938'de Cumhuriyet Döneminin ilk dernekler yasası olan 3512 sayılı yasa yürürlüğe girmiştir. Bu yasa içerisinde yer alan dernek kurmanın yasaklandığı koşulları belirten "ikinci fasıl" dokuzuncu maddenin "h" bendine göre cins ve sınıf adına dayanan dernekler yasaklanmıştır. Buna göre de kadınlar için dernek kurmak yasaklanmıştır. Bu durum çok partili döneme geçiş yapılan 1946 yılına kadar devam etmiştir (Ediz, 1994, s. 38-40).

5 Haziran 1946 tarihinde 4919 sayılı Kanun ile 3512 sayılı Dernekler Yasası'nda değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikte kurulması yasak dernekler düzenlenmiştir ve daha önce bu kısımda yer alan "cins" sözcüğü çıkarılarak kadınlara yasal olarak dernek kurma olanağı verilmiştir. 14 Mayıs 1950 seçimlerini kazanan Demokrat Parti, "Halkevi"ni kapatmıştır. Çok partili dönemin anlayışını destekler şekilde de dernekleşme süreci başlamıştır. Kadınlar da 1948'den itibaren örgütlenmeye devam etmiştir (Ediz, 1994, s. 40,41).

1935'ten 1960'a kadar kurulan kadın derneklerinin bazıları şunlardır; "Türk Kadınlar Birliği'nin Yeniden Kurulması (1949)", "Meslek Kadınları Yardım Cemiyeti (1948)", "Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği (1949)", "Kadınlığı Koruma ve Sosyal Yardım Cemiyeti (1949)", "Kadın Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Derneği (1953)", "Kadın Haklarını Koruma Derneği (1954)", "Türk Anneler Derneği (1959)", "Türk Kadınlar Konseyi Derneği (1959)" (Ediz, 1994, s. 41-98).

27 Mayıs 1960 darbesi Türk siyasal ortamında değişikliklere yol açarken; 1961 Anayasası ile dernek kurma hakkı sadece kamu düzeni ve genel ahlakı korumak için sınırlandırılıp, örgütlenme ve dernek kurma hakkı özgürlüğü gelişim göstermiştir (Ediz, 1994, s. 106). 1960'ların sonunda sol hareket içinde yer alan bir kadın örgütlenmesi söz konusuydu. Doğrudan kadın haklarını içeren bir örgütlenme olmasa da kadın sorunlarının sosyalist devrimlerle çözüleceği kanısı, sol düşünceye egemendi (Ediz, 1994, s. 107,108). Ayrıca bu dönemde farklı özelliklere sahip kadın

hareketleri de kurulmaya başlamıştır. 1960-1980 arasında kurulan dernekler şu şekildedir; “ZONTA Derneği (İş ve Meslek Kadınları Derneği) (1963)”, “Türkiye İleri Kadınlar Derneği (1965)”, “Türk Ev Kadınları Derneği (1966)”, “Milliyetçi Türk Kadınları Derneği (1967)”, “Türkiye Devrimci Kadınlar Derneği (1969)”, “Hanımlar İlim ve Kültür Derneği (1973)”, “Kadın Dernekleri Federasyonu (1976)”, “İlerici Kadınlar Derneği (1975)”, “Ankara Kadınlar Derneği (1976)”, “Devrimci Kadın Dernekleri Federasyonu (1978)”, “Demokratik Kadın Birliği (1979)” (Ediz, 1994, s. 108-148).

1980 darbesi ile birlikte tüm örgüt, dernek ve siyasi parti kolları kapatılıp, 1982 Anayasası ile derneklerin siyasi hedefler ve etkinlikler içerisinde olamayacakları hükme bağlanmıştır. Bu dönemde feministler çalışmalarını hızlandırmıştır. Devlette de etkisini göstererek sivil toplum oluşumlarını gerçekleştirmişlerdir (Zorba, 2009, s. 116). 1984 yılında kurulan “Kadın Çevresi Şirketi”, kadınların ürünlerini tanıtip pazarlamak, sanat, teknik ve bilim dallarında bilgi seviyelerini yükseltmek için faaliyetler yürütmüşlerdir. “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi”nin uygulanması için 1986 yılında yedi bin imza toplanmıştır. Aynı yıl “Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı” kurulmuştur. 1987’de İstanbul’da dayağa karşı yürüyüş yapılarak bu kampanyayı kapsayan “Bağır! Herkes Duysun” adıyla bir kitap yayımlandı. Aynı yıl “Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği” kurularak ataerkil geleneklere karşı mücadele verildi. 1988 yılında “Demokrasi Mücadelesinde Kadın Derneği” kurulmuştur. 1989’da cinsel tacize karşı “mor iğne” adıyla bir kampanya düzenlendi ve aynı zamanda tecavüze ve bekaret kontrolüne karşı kampanyalar yapıldı. Aynı yıl “Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği” kuruldu. Medeni Kanun’da değişiklik yapılması adına 1993 yılında yüz bin imza toplanmıştır (Kılıç, 1998, s. 355,356).

Zorba, Türkiye’de kadın sivil toplum örgütlerini örneklemek adına bazı gruplandırmalar yapmıştır (Zorba, 2009, s. 131). İlk grupta devlet eksenli örgütleri oluşturan Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü ve Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (KSSGM) yer almaktadır. İkinci grupta Akademik eksenli kuruluşlardan olan Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (KASAUM) ve ODTÜ Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi yer almaktadır. Üçüncü grupta ise Uçan Süpürge Kadın Platformu ve Mor Çatı’nın oluşturduğu Feminist Eksenli Örgütler yer almaktadır (Zorba, 2009, s. 131-160).

2010’da Münevver Karabulut cinayetinden sonra, ilk yürüyüşü düzenlenen “Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu” 2012 yılında dernekleşmiştir. Bu dernekte, kadın cinayetlerinin kadın sorunlarının en başında geldiği vurgulanmış, başlıca kurucuları öldürülen ve şiddete uğrayan kadınların yakınları olmuştur (Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, 2023).

2013 yılındaki kürtaj eylemlerine, gezi direnişine katılan Antakyalı kadınlar, 2014 yılında “Mor Dayanışma Derneği”ni kurdular. Zamanla Adanalı kadınlar da çalışmalara katıldı ve bu dernek Güney’de ki kadınların sesi oldu (Mor Dayanışma, 2023).

4. Türkiye’de Kadınların Siyasete Katılımının Tarihsel Gelişimi

Demokrasi ile Feminizm arasında bir ilişki bulunmakla beraber, demokrasi tarihinin uzunca bir dönem erkekler üzerinden hareket ettiği ve kadınlar üzerinde ya dışlayan, ya kategorik olarak aşağıda tanımlayan ya da görmezden gelen bir tavır takındığı görülmektedir. Erkek egemen (male-stream) siyaset kuramının temelinde olan bu durum, çoklukla erkek kuramcılar üzerinde yükselen çağdaş ve modernite sonrası yaklaşımlarda bile geçerliliğini devam ettirmiştir (Phillips, 2015, s. 15). Sonuçları oldukça problemleri olarak değerlendirilen ve çağımızda kabul görmesi olanaksız olan bu anlayış, büyük bir politik yeniden inşa sürecine ihtiyaç duyulduğunun önemli bir göstergesidir. O halde, politik alanın yeniden inşası kuramsal olarak bir zorunluluk olarak kabul edilirken, bunda başı Feminist perspektiflerin çekmesi oldukça doğal bir sonuç olacaktır.

Temsil, hem demokrasinin hem de feminist hareketin temel dayanak noktalarından olsa da, elbette her ikisi için tek belirleyici değildir. Kadınların temsili, seçilen ile doğrudan bağlantılı bir konudur ve seçilenin kim olduğu kriteriyle ilişkilidir. Dolayısıyla, liberal demokrasinin kriz noktalarından biri olarak da tartışılan bu konunun felsefi temelinde en iyi durumda bile seçilenlerin 'politik seçkinler' olması sorunu bulunmaktadır (Phillips, 2015, s. 115). Dolayısıyla politik olanın ne olduğu konusu, özellikle radikal demokrasi okulunun gelişmesiyle boyut değiştirmiş; Post-modern dönemde bu durum Feminist teoriyi de etkilemiştir. Feminist hareketler, çağımızda genel bir politik-olan yaklaşımı içerisindedir.

Kamusal alan ile özel alan arasındaki sınırlar, Feminist teori açısından çağdaş yaklaşımla genellikle karşı çıkılan ve yeniden tanımlanan bir alanı doğurmuştur. Başka bir ifadeyle, politik olan artık yalnızca temsil ve kadınların siyasete katılımı sorunları değildir. Kadın cinayetleri politiktir; kadına şiddet politiktir; ev işlerindeki roller açısından tanımlanan ve doğal kabul edilen adaletsiz dağılım politiktir; kadının aile içi ve hatta başta eşinden yönelen olmak üzere uğradığı cinsel şiddet politiktir. Bu çerçevede kamusal alan için önceleri politik alanın içerisine dahil edilmeyen birçok konu, artık politik olarak kabul görmektedir. Bu durum, esasen Feminist hareketlerin çağımızdaki başarısıdır. Aslında kişisel olanın politik olduğu, ev içerisindeki demokrasinin kamusal alandaki demokrasinin ön-koşulu olduğu düşüncesi; temelde politik alan tanımlamasının genişlemesine yol açmıştır. Buna göre, politika, seçimlerin, geleneksel politik aktörlerin, hükümetlerin, devlet kurumlarının belirleyebileceği bir alandan çok daha geniştir. Politika, tüm sömürü ve baskı mekanizmalarıyla mücadele edilecek alandır (Phillips, 2015, s. 115-119). Erkek egemen devlet kurumları, Feminist hareketlerin gelişimi ve ısrarlı mücadelesi sonucunda, tüm bu alanların da kamusal konular olduğunu; dolayısıyla politik olduğunu kabul etmek zorunda kalmışlardır/kalacaklardır. Siyasete katılım ve temsil sorunu ise bu konunun bir yandan yalnız bir parçasıdır; ancak temel ve vazgeçilmez dayanağıdır. Kadınların siyasete katılımı ve temsili, tek başına, politik olan diğer konu ve sorunlar görmezden gelinerek yaklaşıldığında bir anlam ifade etmez ve elitistleşir; diğer yandan politik olanın yani insana/kadına dair her şeyin dile getirilmesi için de kaçınılmaz ve vazgeçilmez bir aşamadır; bir basamaktır. Çalışmanın devamında, politik olan tüm bu konuları kabul ederek, bunların farkında

olunarak; bunlarla beraber bir anlam ifade edeceği düşünülen ve bu sebeple önemli görülen kadınların politik temsilinin Türkiye'deki yansımaları ve tarihi üzerinde durulmaktadır.

Siyasetin temeli, insanlar arasındaki farklılıklardan ortaya çıkan çatışma ortamında atılır. Siyasette çıkar çatışması olduğu kadar, toplumun ortak iyiliğini gözetme düşüncesi de vardır (Kapani, 1999, s. 17). Yani, siyasette toplumsal düzeni sağlamak için çatışmalar ve ortak düşünceler yer almaktadır. Siyasal katılım ise, devletin kararlarını ve uygulamalarını etkileyebilmek adına yapılan her türlü eylemdir (Kışlalı, 2003, s. 219). Bunlardan bazıları ise, oy verme, mitinglere katılma, siyasi yorum ve fikir geliştirme, parti üyelikleri, siyasi mevki için adaylık ve mevki sahibi olma gibi eylemlerdir (Demir Z., 2015, s. 38).

Kadınların siyasetteki yerini eski Türklerden itibaren açıklamak gerekirse, bu dönemlerde cinsiyet eşitliğinin mümkün olduğunu rahatça görebiliriz. Orhun Kitabelerine göre, Türk toplumunun başında hakan ile karısı beraberdir. Ailede, kadının hakları erkek ile eşitti ve bu dönemlerde, kadın hakanın yanında veya tek başına devleti yönetebilirdi. Fermanlarda dahi emrin kabul olması için “Hakan ve Hatun buyuruyor ki” şeklinde belirtilmesi gerekiyordu. Sulh ve harp meclislerinde hakan ve hatun beraberlerdi. Türk kadını, hükümdar, vali, kale muhafızı ve sefir olabilirdi. Eski kavimlerde Türkler kadar kadına değer ve hukuk veren yoktu. Ziya Gökalp, feminizmin Türklerden doğduğunu kabul etmiştir (Gökalp, 2014, s. 158-164; Kurnaz, 1991, s. 70).

Kadınlar, Türk destanlarında ve mitolojik ögelerinde “kahraman”, “ulu”, “ilahî” şeklinde tasvir edilmiştir (Döğüş, 2015, s. 137). Hatunlara da hakanlar gibi “İl-Bilge” unvanının verildiği bilinmektedir. Ayrıca da tahta törenle oturtularak “Telken” unvanı alıp, eşleri yokken devlet işlerini sürdürdükleri bilinmekteydi (Yılmaz A. , 2004, s. 114). Eski Türklerde de mevcut olan ataerkil aile yapısı kadınların dışlanması veya yok sayılması anlamına gelmezdi (Çimen, 2008, s. 204).

Türk kadınları, göçebe hayatını ve geleneklerini İslamiyet’in kabulünden sonra da sürdürmüştür. Bu kapsamda görece özgür yaşamlarını sürdürdükleri gözlemlenmektedir (Ak H.Ş., 2019, s. 366). Göçebe yaşamın etkisiyle aktif ve dışa dönük olan kadınlar, yerleşik hayata geçtikten bir süre sonra, özellikle de coğrafi olarak İran, Arap ve Bizans ile etkileşime girdikten sonra içe dönük bir hal almaya başlamışlardır (Kavuncu, 1999, s. 145). Selçuklularda hem çekeşlilik ve harem görülmeye başlamış hem de sosyal ve siyasal alanda kadının yeri kısıtlanmıştır. Osmanlıda da bu durum devam etmiş, kadın dinsel ve kültürel etkilerin, ataerkil gelenekselliğin içinde ikinci sınıf insan muamelesi görmüş, toplumun bir üreme aracı haline gelmiştir (Yaraman, Resmi Tarihten Kadın Tarihine, 2001, s. 21). Osmanlı Devleti’nin sonraki yıllarına kıyasla, kuruluş yıllarında kadının daha değerli ve toplumdan ayrılaştırılmadığı bir yapı görülmektedir. Türklerin etkileşime girip, Arap kültürlerinden aldıkları, aslında İslam’la bağdaşmayan adetler, İran kültürü etkisi, şehir medeniyetinin getirisi olan yaşam tarzı; kadının toplumdan soyutlanmasını getirmiş, Türkler arasında da yaygınlaşmasına neden olmuştur.

Özellikle de Osmanlı sarayında ve şehir merkezlerinde etkili olmuştur (Kavuncu, 1999, s. 146). Ayrıca belirtmek gerekir ki, Bizans medeniyetleri de kadının eve yönelmesinde etkili olmuştur. Kadınlar üretimden kopup ekonomik açıdan erkeğe bağımlı hale gelmiştir. Ev işleriyle ilgilenmeye başlayan Osmanlı kadını, eğitim, kamu ve sosyal alandan neredeyse men edilmiştir (Kaya G. , 2020, s. 12-13).

Osmanlı kadını şehir ve saray kadını olarak ikiye ayırarak olursak ikisi arasında farklılıklar bulunmaktaydı. Şehir içindeki kadınlar sosyal hayattan dışlanırken ve sadece üreme, hane içindeki erkeklere hizmet etme, çocuk bakımı gibi hizmetlerle görevlendirilmişken, sarayda üst mevkide olan kadınlar kendilerini geliştirip eğitim görebiliyor, politik meselelerle ilgilenebiliyor, vakıflar kurabiliyorlardı (Yılmaz A. , 2010, s. 195).

Osmanlı aydını, kadın hakları da dahil olmak üzere birçok konunun çözümünü çağdaşlaşmada, modernleşme hareketlerinde bulmuştur. Bu gibi sebeplerle düzenlenen Tanzimat Fermanı'nın (1839) ilanından sonra kadın hakları ile ilgili tartışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Aydınlar, toplum içinde kadını aktifleştirmek için özellikle eğitime yoğunlaşmışlardır. Osmanlı kadınına da Avrupa'da tanınan hakların tanınması için çabalamışlardır. Bu dönemde çıkarılan gazete ve dergilerde de bu konu üzerine değinilmiştir. Osmanlı aydını, aslında İslamiyet'in kadına Batıdan daha çok hak verdiğini belirtip, toplumda kadına biçilen rol nedeniyle bunun uygulanmadığını ifade etmiştir. Kadın ile erkeği siyasal anlamda bir görmektedir. Özellikle de bu dönemde kadına siyasal hakların tanınmasını en çok dile getiren savunuculardan birisi de Ziya Gökalp'tir (Kurnaz, 1991, s. 69-77).

Modernleşme tartışmalarının sonucunda medeni hukuk görevi gören Mecelle hazırlanmıştır. Bununla ilgili kanunlardan bazıları; 1868 Arazi Kanunu ile kız çocuklarına veraset hakkı verilmesi, 1854 ve 1857'de esir pazarlarının kapatılması, 1858'de kızlar için iptidai ve rüştiyelerin öğrenimine izin verilmesi ve 1870'de kızlar için öğretmen okullarının açılmasıdır (Kaya G. , 2020, s. 15; Kurnaz, 1991, s. 55). Modernleşme hareketleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü engellemek amacıyla yapılmaya başlanmıştır. Bu da kadınların kamusal alanda yer almasına zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda bu dönüşüm, dünyadaki kadın hakları mücadelesiyle aynı döneme denk gelmiştir (Yaraman, 2015, s. 59). Bu ve benzeri modernleşme hareketleriyle, Osmanlı'nın son dönemlerinde kadınların eğitimi ve örgütlenmeleri artmış, aynı zamanda da savaşlar sebebiyle erkeklerin işlerine kadınların geçmesi ve vatan savunmalarında da kadınların yer alması köklü değişimlere yol açmıştır. Türk kadınları toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamda kendilerine yer bulmuşlardır (Yaraman, 2001, s. 21).

Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat'a kadar monarşi ile yönetilmiştir. Bu yüzden erkeklerin dahi siyasal katılım sorunu gündeme gelmemiştir. I. Meşrutiyet döneminde (1876) halktan oluşan bir meclisin kurulması ve padişahın yetkilerinin sınırlandırılması sonrasında kadınların siyasal katılım sorunu ortaya çıkmıştır (Çadır, 2011, s. 33).

II. Meşrutiyet'in (1908) ilanından sonra kadın hareketi yükselişe geçmiştir. İttihat ve Terakki Partisi, kadınları parti kolları içine dahil etmiştir. Bu dönemde Ahmet Cevdet Paşa'nın kızlarından Fatma Aliye, ilk Türk Kadın romancısı olmakla beraber

dergilerdeki yazılarıyla kadınları bilinçlendirmiştir. Diğer kızı Emine Semiye ise Osmanlı'nın ilk feminist kadınlarından birisidir ve İttihat ve Terakki Partisi'nin çalışmalarında aktif rol almıştır. Bu dönemde kadınlar siyasal haklardan, seçme ve seçilme hakkından bahsetmeye başlamışlardır (Konan, 2011, s. 164). II. Meşrutiyet dönemi kadın topluluklarının yaygınlaştığı, kadın hareketlerinin arttığı bir dönemdir. Bu dönemde hayırsever kuruluşlar ve cemiyetler kurulmuştur. Bu kuruluşlar, batılılaşma, kadınların sosyalleşmesi, dönüşmesi, kadınlara eğitim hakkı sağlanması, yardım toplama, kadınları bir iş dalında profesyonelleştirme gibi amaçlar taşımaktadır (Göksel, 1998, s. 407,408). Yasalar ve düzenlemeler anlamında sosyal alanlarda ve eğitimde değişiklikler fazlaca olduysa da siyasal alanın konusu geçmemiştir. Kadın yazarlar bu durumu sert bir şekilde eleştirmiştir (Kaya G. , 2020, s. 18).

Osmanlı Devleti'nde batılı anlamda ilk kadın hareketleri özellikle 1908'de olmak üzere 1900'lerin başlarında yapılmıştır. Türk kadınlarının kendilerini ön plana çıkarabilmesi için, Tanzimat döneminden itibaren yapılan eğitim, politika, hukuk, ekonomik ve toplumsal değişimler oldukça önemlidir. II. Meşrutiyet ile de kadınlar, özgürleşmeye ve bireysel olmaya başlamışlardır. Kadın hareketleri geleneklere, eşitsizliğe ve kısıtlamalara karşı bir mücadele başlatmıştır (Selvi, 2019, s. 65).

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından 23 Nisan 1920'de TBMM kurulmuştur. TBMM'de kadın haklarının, sorunlarının üzerinde durmuştur, en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur. Parlamento'nun kabul ettiği 1921 Anayasasında, eşitlik ile ilgili hükümlere yer verilmemiştir (Selvi, 2019, s. 68). Ancak aynı yıl, Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Derneği, kadınların seçme ve seçilme hakkına sahip olması gerektiğini derneğin amaçları arasına eklemiştir (Gül & Altındal, 2015, s. 55). 16 Haziran 1923'te Başkanlığını Nezihe Muhittin'in yaptığı "Kadınlar Halk Fırkası" kurulmuştur. Fırka her ne kadar siyasi görünümde olsa da amacı eğitim ve sosyal sorunlara değinmektir. Ancak Fırkanın genel sekreteri Şükufe Nihal'in de belirttiği gibi siyasi hak kazanma hedefi de taşımaktadır. Ancak günün sonunda fırkaya resmi izin verilmez. 1924 yılında kurulan "Türk Kadınlar Birliği" ile aynı çalışmalar sürdürülmeye çalışılır (Kaya G. , 2020, s. 23,24).

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiş, toplumsal bir dönüşüm sürecine girilmiştir. Aynı yıl, Mecliste "Milletvekili Seçim Kanunu" görüşülmüş, kadınların da siyasal hakları gündeme gelmiştir. Ancak, Meclis içerisinde birçok tartışma olmuş ve çoğunluk kısım kadınlara böyle bir siyasal hak tanınmasını doğru bulmamış, kadınların oy hakkı elde etmesi yine engellenmiştir. 1924 Anayasası sisteminde seçilmiş milletvekilleri meclise girmektedir. Milletvekili olma şartları ise erkek olmak ve 18 yaşını doldurmuş olmaktır. Görüyoruz ki, 1923 yılında kadınlara siyasal haklar verilmemesi tartışması 1924 Anayasası'na da yansımıştır (Konan, 2011, s. 166).

1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu'na dayanan Türk Medeni Kanunu'nun kabul edilmesi, Türk kadınına yeni medeni haklar kazandırmış, diğer haklarının da önünü açmıştır (Demir Z. , 2002, s. 79). 1927 yılında İstanbul'da Türk Kadınlar Birliği tarafından bir kongre hazırlanmış ve bu kongrede kadınların eşit oy hakkına sahip

oldukları belirtilmiştir. Ancak dernek yöneticileri bu hak taleplerinden dolayı görevlerinden alınmışlardır. Bu yüzden 1927 seçimlerine katılamayan Türk kadınları ancak 1930 Belediye Yasası sayesinde yerel seçimlerinde oy kullanma ve seçilme hakkı bulabilmişlerdir (Marduç, 2015, s. 69).

1580 sayılı Belediye Kanunu 5 Nisan 1930 yılında kabul edilip, yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile kadınlara belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı verilerek kısmi de olsa uzun süredir hak ettiği haklar tanınmıştır (Güneş, 2010, s. 173). 1933 yılında ise Köy Kanunu'nun 20. ve 25. maddelerinde değişiklik yapılmış ve kadınlara köyde muhtar ve ihtiyar kuruluna seçme-seçilme hakkı verilmiştir. Bu seçimlerde de Gül Hanım Türkiye'nin ilk kadın muhtarı olmuştur (Konan, 2011, s. 167). Bu değişiklikleri takiben aydın kadınlar çeşitli eylemler ve konferanslar yapmaya devam etmişlerdir. 1934 yılında Ankara'da yaptıkları konferanstan sonra Meclise yürüyüp gösteri yapmışlardır. Kadınların Mecliste temsil edilme hakkı istedikleri Atatürk'e iletilmiştir ve Atatürk haklı olduklarını belirtmiş, kanun tasarısı için emir vermiştir (Yüceer, 2008, s. 142).

1924 Anayasası'nın 10 ve 11. Maddelerinde 5 Aralık 1934 tarihinde genel seçimler hakkında değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklere göre, 30 yaşını bitiren kadın ve erkek her Türk vatandaş milletvekili seçilebilecek, 22 yaşını dolduran kadın ve erkek her Türk vatandaş milletvekili seçebilecektir (Konan, 2011, s. 168). Yapılan Anayasa değişikliğinden sonra 18 Türk Kadını, 1935'te yapılan ilk genel seçimlerde %4,5 oranında TBMM'ye girebilmiştir. Bu kadınlar, iyi eğitilmiş, yüksek kültürlü, Kurtuluş Savaşında aktif rol alan kişilerdi (Selvi, 2019, s. 71).

Tek parti dönemi olan 1935-1946 yılları arasında kadın milletvekili sayısı; 1935 yılında 18, 1939'da 15, 1943'te 16, 1946'da ise 9'dur. 1946 yılında çok partili sisteme geçilmesiyle kadın milletvekili sayısının düşmesinin nedeni rekabet ortamıdır. Daha önceden demokratikleşme adına atılan adımlarla kadın milletvekillerinin seçilmesi bu dönemde her parti arasında rekabet olmasıyla artış hızını kaybetmiştir (Örtlek & Tekelioğlu, 2013, s. 281). 1946-1950 arası 9, 1950-1954 arası 3, 1954-1957 arası 4, 1957-1960 arası ise 8 kadın milletvekili olarak meclise girebilmiştir. Çok partili sisteme geçiş ile birlikte kadınlarda, meclislerde tartıştıkları meseleler anlamında büyük değişimler olmuştur. Daha önce sadece kadın sorunlarıyla ilgilenen kadın milletvekilleri özellikle de 1960 darbesinden sonra, artık tüm milletin milletvekili olduklarını belirtip, diğer meseleleri de ele almışlardır. Kadın sorunları ile beraber ekonomi, dış politika sorunlarıyla da ilgilenmişlerdir (Ak H. Ş., 2021, s. 84).

Şirin Tekeli'ye göre, 1935-1975 arasında aktif bir kadın hareketinden söz edilemez (Tekeli, On Maddede Türkiye'de Kadın Hareketi, 2004). Kadın hareketi 1980'lerde önceki yıllara göre daha radikaldir. Bunun altında yatan neden ise, 1980 yılında yapılan darbenin yeni değer ve ideolojilerin ortaya çıkmasına sebep olmasıdır. Halk içerisinde demokrasi ve özgürlük arayan kişi sayısı artmıştır. Sivil toplum yok edilse de daha güçlü bir şekilde oluşmaya başlamıştır. Bu yılların ilk feminist temsilcileri önceki yıllardan gelen, sol hareketinden olan kadınlardır. Bu dönemdeki iletişim ve eğitim olanakları konunun medyaya taşınmasına, kadınların seslerini daha kapsamlı şekilde duyurmalarına olanak sağlamıştır. Ülkenin dört bir köşesine bu fikirler dağılmıştır. Dönemin romanları, sinemaları kadınlardaki feminizm bilincinin

artmasına yardımcı olmuştur. 1985 yılında ise feminist gruplar savundukları düşünceler yönünden birbirlerinden ayrıışmışlardır (Ak H. Ş., 2021, s. 88).

1990'lı yıllar kadın hareketlerini kurumsal yapıda devam ettirmeye çalıştığı bir dönemdir. Bu kurumlara örnek olarak 1996'da kurulup, her alanda toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasını amaçlayan Uçan Süpürge Vakfı'ndan ve 1997'de kurulup siyasette eşit temsilin sağlanmasını amaçlayan Kadın Adayları Destekleme Derneği (KA-DER)'den söz edilebilir (KADER: ka-der.org.tr). Bu dönem aynı zamanda üçüncü dalga feminizm dönemine denk gelmektedir. Her kadının farklı bir baskı ve ezilmişlik probleminin olduğu bu dönemde, bu problemlerin ortak noktalarını bulup, siyaset yapmak gerektiğine inanılmaktaydı (Taş, 2016, s. 172). 1991 yılında Lale Aytaman Muğla, ilk kadın vali olmuş, 1992 yılında üç kadın ilk kez kaymakamlığa atanmıştır (Deniz, 2007, s. 6) Tansu Çiller, 1993 yılında ilk kadın başbakan olmuştur. Bugün de dahil olmak üzere ilk ve tek kadın başbakan olma özelliğini taşımaktadır (Hancı, 2020, s. 67). Ayrıca 1996 yılında Meral Akşener İçişleri Bakanı, Tansu Çiller İçişleri Bakanı, İmren Aykut ise Çevre Bakanı oldu (Deniz, 2007, s. 6).

2000'lerde ki kadın bakanlardan bahsedecek olursak; 2002'de, Aysel Çelikel Adalet Bakanı, Güldal Akşit Turizm Bakanı olmuştur, 2009'da Nimet Baş Milli Eğitim Bakanı olmuştur. 2011'de Fatma Şahin, 2014'de Ayşenur İslam, 2015'de Ayşen Gürcan ve Sema Ramazanoğlu, 2016'da Fatma Betül Sayan Kaya, 2018'de Zehra Zümrüt Selçuk Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı olmuştur. 2015'de Beril Dedeoğlu Avrupa Birliği Bakanı, Fatma Güldemet Sarı Çevre ve Şehircilik Bakanı olmuştur. 2017'de Jülide Sarieroğlu Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı olmuştur. 2018'de Ruhsar Pekcan Ticaret Bakanı olmuştur (Vikipedi). 2021'de Derya Yanık Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı olmuştur (<https://www.tccb.gov.tr/kabine/>).

2000'lerden sonra önemli siyasal partiler kadınların temsili konusunda farklı tutumlar sergilemiştir. Cumhuriyet Halk Partisi, "1950'li yıllardan beri kadın kolları teşkilatına sahiptir ve kadın kolları teşkilatlanmasını uygulamaya koyan ilk partidir. Aynı zamanda Türkiye'deki siyasal partiler içinde yasal bir zorunluluk olmamasına rağmen cinsiyet kotası uygulayan ilk partidir" (Hancı, 2020, s. 76-77). Partinin amaçları arasında cinsiyet eşitliğini korumak vardır. CHP tüzüğü'nün 56. Maddesine göre kadınlar için %33 kotası vardır. Ancak 2018 seçimlerine göre gösterilen kadın aday oranı %22, 67 olsa da seçilen oran %12,77'dir. Bu durumda, yapılmak istenenin uygulamada yer almamış olmadığını görüyoruz (Hancı, 2020, s. 77).

Adalet Kalkınma Partisi'nin, CHP'de olduğu gibi parti tüzüğü'nde cinsiyet eşitliği adına bir maddesi bulunmamaktadır. Ancak bunun yanı sıra, kadınların kamusal alan ve siyasette aktif rol alması için özendirileceğinden, kadınlarla ilgili örgütlere destek sağlanacağından, kadına şiddet, eğitim ve sosyal güvence konuları için iyileştirmeler yapılacağından bahsedilmiştir. AKP'de 2018 seçimlerinde kadın aday oranı %21 iken seçilen kadın oranı %18,21'dir. Yani burada da istenenin uygulamada yer almamış olduğunu görüyoruz (Hancı, 2020, s. 77).

Milliyetçi Hareket Partisi'nin de parti tüzüğü'nde cinsiyet eşitliği adına bir maddesi bulunmamaktadır. "Sosyal Hedef ve Politikalar" ve "Aile, Kadın ve Çocuk" başlıkları

ile parti programında kadın konusuna değinilmiştir. MHP Kadın Kolları Yönetmeliği'nde kadınların meclisteki temsil oranının nüfus oranına göre gerçekleşmesi amaç edinilmiştir. MHP'de de 2018 milletvekili seçimlerinde kadın aday oranı %12,67 olarak belirlenmiş, seçilen kadın oranı ise %8,16 olmuştur (Hancı, 2020, s. 78; Aldemir, 2018, s. 57).

İYİ Parti'nin tüzüğünde %25 cinsiyet kotası uygulanacağı ancak yeterli aday olmadığı zaman cinsiyet kotasına uyulmayacağı belirtilmiştir. İYİ Parti'nin programında eşit temsilin teminatı verilmiştir. Bunlara rağmen 2018 milletvekili seçimlerinde kadın adaylar için oran %26,5 olarak belirlenmiş, %7,69 oranında kadın seçilmiştir (Hancı, 2020, s. 78).

Halkların Demokratik Partisi'nin tüzüğünde tüm alanlarda cinsiyet eşitsizliği ile mücadele edeceği amacı yer almaktadır. Aynı zamanda kadınlara psikolojik ve fiziksel şiddet uygulayanların partiden atılacağını belirtmiştir. HDP'nin 2018 milletvekili seçimlerinde belirlediği kadın aday oranı %38,17'dir. Seçilen erkek adaylardan ikisinin milletvekilliğinin düşmesi ile seçilen kadın milletvekili oranı %40 olmuştur (Hancı, 2020, s. 79).

5. Türkiye'de Kadınlar için Çalışma Hayatı

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 10. maddesinin, herkesin yasa önünde ırk, cinsiyet, dil, renk, felsefi inanç, siyasi düşünce, din, mezhep ya da bu türden başkaca bir sebeple ayrıma tabi olmadan eşit olduğunu düzenleyen birinci fıkrası ile; Kadınlar ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğunu; Devletin ise bu eşitliği hayata geçirmekle yükümlü olduğunu düzenleyen 2. fıkrası (Yılmaz ve Çetinel, 2019, s. 979) birlikte düşünüldüğünde; cinsiyete yönelik ayrımcılığın yasaklanmasının da; diğer ayrımcılık tiplerindeki yasak gibi Anayasal garanti altında olduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca Devletin kadın-erkek eşitliğini hayata geçirmekle yükümlü olmasının yanında, aynı maddede geçen, hiçbir sınıfa, zümreye, aileye ya da kişiye ayrıcalık tanınmayacağı hükmü de genel bir kural olsa da; cinsiyet ayrımcılığını da yasaklamaktadır. Dolayısıyla bu anayasal hüküm, hem ayrımcılık yasağını; hem de daha genel bir tanımlama olan eşit davranma borcunu düzenlemektedir (Ünlü, 2010, s. 249). Cumhuriyetin erken dönemlerinden itibaren, kadınların çalışma hayatındaki rolü İş Kanunları ile de düzenlenmiştir (Ak H.Ş., 2016, s. 58) Yürürlükteki İş Kanunu bu Anayasal kuralı bu hususta tamamlayan yasal düzenleme temeli ise İş Kanunu'nun 5. maddesinde düzenlenen eşit davranma ilkesidir (Yenisey, 2010, s. 64). Başka bir ifadeyle, Anayasadaki ayrımcılık yasağı ve bu konuda devletin gerekli tedbirleri alması görevi, yasa koyucu tarafından İş Kanunu'nun 5. maddesi tarafından iş hayatı açısından tamamlanmakta ve somutlaştırılmaktadır. Buna göre, işin niteliği ve biyolojik faktörler çok açıkça zorunlu kılmadıkça, bir iş ilişkisinin kurulması, şartları ya da sonlandırılması için cinsiyet dayanağına bağlı hiçbir işlem yapılamaz (Ünlü, 2010, s. 251).

Çalışma hayatında cinsel ayrımcılık yasağının yasalarla güvence altına alınması yanında, aslında bu yasal/anayasal güvencenin felsefi temelleri sayılabilecek unsurları da vardır. Örneğin John Stuart Mill'in düşüncesinde bu durum, 'toplumsal fayda' ekseninde ele alınmaktadır. Bu çerçevede, talep edilen temel husus,

kadınlara ayrıcalık tanınmasından çok erkeklere tanınan ayrıcalığın kaldırılmasıdır. Bir uygarlığın gelişmişlik düzeyini belirleyen temel etken, kadınların toplumsal hayatta üstlendikleri rolün oranıdır. Bu durum sadece kadınların mutluluğu ya da kendini gerçekleştirme potansiyelinin önünün açılması için değil; toplumun bütününün faydası için gereklidir. Çünkü bir cinsiyeti bir meslek için ön-koşul olarak ele almak; diğer cinsiyet ya da cinsel kimlik veya yönelimleri bu mesleği yapmaktan yasaklamak; o mesleği yapacak potansiyel nitelikli insan sayısını düşürmektedir (Mill, 2017, s. 15). Dolayısıyla bu durum toplumun geneli için dezavantajlı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

5.1. Türkiye’de Çalışma Hayatının Kadın İçin Tarihsel Gelişimi

Kadının çalışma hayatındaki konumu dönemselsel olarak değişmektedir. Göçebelik döneminde her alanda aktif olan kadın, yerleşik hayata geçtiğinde pasifleşmiştir. Osmanlı Dönemi’nde kadın, ailenin geçimine evden katkı sağlamaktadır. Dokumacılık, kadın işgücünden en fazla yararlanan sanayi koludur. 1860’larda Bursa İpek Fabrikalarında ve İzmir’de müslüman kadınların çalıştığı görülmektedir (Ekmekçi, 2004, s. 29,30).

Mecelle, Osmanlı Dönemi’nde iş ilişkilerini düzenleyen yasadır ve 1869 yılında yürürlüğe girmiştir. 562. Maddesinde “icare-i adem” (adam-insan kirası) sözleşmesi yer almaktadır. Mecelle’de, erkeklerin hizmet karşılığında kira almasına yönelik bir düzenleme olduğunu görüyoruz. Mecelle’de kadınlar için hizmet kirası olarak adlandırılan tek şey “süt ana”lıktır (Altan, 1980, s. 52).

Tanzimat Döneminde, kadın eğitim ve öğretimi önem kazanmıştır. İlk defa bu dönemde mesleki eğitim veren okullar açılmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi’ndeki savaşlar, ekonomik bunalıma yol açmıştır ve bu da kadına ekonomik yaşamda alan açmıştır. Ayrıca, alan açan olayların başında I. Dünya savaşı ve Kurtuluş Savaşı da gelmektedir. Savaşa katılan erkeklerden boşalan iş alanlarına kadınlar katılmıştır. Kadınlar bu sebeple devlet dairelerine dahi alınmıştır. Yine bu savaş döneminden kaynaklı, kadınları kapsayan zorunlu hizmet yasası yayınlanmıştır. Bunların yanı sıra kadınlar, postahaneye, orduya ve hastanelere de girme fırsatı bulmuşlardır (Ekmekçi, 2004, s. 30).

Cumhuriyet Döneminde, 1924’de çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve 1926’da çıkarılan Türk Medeni Kanunu, eğitimi tek bir çatı altında toplamış ve kadın istihdamının önünü açmıştır (Ak A. , 2019, s. 42). 1930 Belediye Kanunu ile 1934 Millet Meclisi seçme-seçilme hakkı kadın istihdamının önünü siyasal alanda büyük ölçüde açmıştır (Altan, 1980, s. 66). 1593 sayılı, 24 Nisan 1930 tarihli Umumi Hıfzısıhha Kanunu ile çocuk ve kadın işçilerin çalışma koşullarını düzenleyen koruyucu hükümler getirilmiştir. 3008 sayılı “İş Kanunu” 1936 ‘da kabul edilmiştir. Fakat, bu kanunda ücret eşitliği ile ilgili bir düzenleme bulunmamaktadır. Çalışma Örgütü’nün 45 numaralı sözleşmesi 1937’de imzalanmıştır. Bu sözleşme de "Kadınların Maden Ocaklarında ve Yer Altında Çalıştırılmaması" yer almıştır (Ekmekçi, 2004, s. 33). “İş Kazaları ile Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu”, Türkiye’de yürürlüğe

giren ilk sigorta kanunu olmuştur ve 1945 yılında kabul edilmiştir. Bu sayede annelik durumu söz konusu olan işçilere ilk kez sosyal güvence sağlanmıştır (Altan, 1980, s. 70).

Kadınlar, Türkiye’de 1950’lerden itibaren öncelikli olarak hizmet sektöründe aktif olmuşlardır. Bu süreç dünyada da aynı şekilde ilerlemiş, kadınlara önce hizmet sektöründe yer vermişlerdir (Ak A. , 2019, s. 42). 1961 Anayasası, kadın işçilerin korunmasına yönelik kanunların gelişmesini sağlamıştır (Aydın O. , 1999, s. 76).

1970’li yıllar içerisinde de kadınlar turizmciilik, eğitmenlik, garsonluk, tezgahçılık, işportacılık gibi daha önce erkek işi olarak adlandırılan alanlarda çalışmaya başlamışlardır. Kadın sorunları ulusal boyutlara taşınmıştır (Ak A. , 2019, s. 43). 25 Ağustos 1971 tarihinde ise kadın işçileri koruyan hükümler içeren 1475 sayılı İş Kanunu yürürlüğe girmiştir (Ekmekçi, 2004, s. 34). Bu İş Kanunu’na göre, evlenen kadına tazminatlı çıkış hakkı verilmesi, evli kadınların eşinden izin alarak bir işte çalışabilmesi gibi hakları belirten maddelerin, kadını iş yaşamının dışına ittiği ve onlara anne ve eş rolü biçerek ev içine mecbur bıraktığı görülür. Aslında bu kanunlarla kadının yerinin aile içi olduğu yasalarla meşrulaştırılır (Bitmez, 2019, s. 66,67).

1980’lerde eğitim ve ekonomik düzeyi düşük kadınlar ev ve işte aynı anda başarılı olunamayacağını düşünüp ev hayatını tercih ederken, eğitim ve ekonomik düzeyi yüksek kadınlar yaşamlarını kolaylaştıracak koşullar yaratmayı tercih etmiştir. Örneğin hazır yemek tüketimi, makinalaşma ya da ücretli ev işçisi çalıştırma gibi tercihlerde bulunmuşlardır (Mardin, 2000, s. 137). Ayrıca bu dönemde kadınlar, Türk Medeni Kanunu’nda erkeği evin reisi, kadını ise onun yardımcısı olarak tanımlayan eşitsizliğe karşı ezilmiş hissetmektedir. Yeni kadın hareketi, dayatılan bu rolleri sorgulamaya ve itiraz etmeye başlamışlardır. 1980 askeri darbesinden ve ekonomik krizinden itibaren 2008 yılına kadar olan dönemde kadınların işgücü katılım oranı oldukça azalmıştır. Önceden köyde tarım işçisi olan kadının şehre gelip ev hayatına çekilmek zorunda kalması, şehrli kadınların da işe alınırken karşılaştıkları cinsiyet ayrımcılığı bu krizde öncelikle kadınların olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur (Ak A. , 2019, s. 43).

Birleşmiş Milletler tarafından 1979’da düzenlenen Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), 1985 yılında Türkiye’de kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak ise 1987’de Devlet Planlama Teşkilatı’na bağlı “Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulu” kurulmuştur. 1989 yılında ise Çalışma Bakanlığı’na bağlı bir “kadın birimi” ve de İstanbul Üniversitesi’ne bağlı bir “Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi” kurulmuştur. 1990 yılında en önemli adımlardan biri atılarak kadına karşı ayrımcılığı önlemek amacıyla taşıyan Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM) kurulmuştur (Bitmez, 2019, s. 67).

1990’larda, Medeni Kanun’da yapılan değişiklikle 159. Madde yani kadının bir işe girebilmesi için kocasının iznini almasını gerektiren madde, Anayasa Mahkemesi tarafından kaldırılmıştır. 1993 yılında ise Türkiye Cumhuriyeti ve Dünya Bankası arasında “İstihdam ve Eğitim Projesi” imzalanmıştır. Bu projenin alt bileşeni olan “Kadın İstihdamını Geliştirme Projesi”nde kadınların ekonomik sektörlerin tümünde daha iyi iş olanaklarına erişebilmesi hedeflenmiştir (Ak A. , 2019, s. 44).

1 Ocak 2002’de Yeni Medeni Kanun yürürlüğe girmiştir. Böylece, Anayasa’da kadın ile erkeği eşit hakka sahip olduğu resmiyet kazanmıştır. Bu kanunda “aile reisi kocadır” ibaresi yerine “evlilik birliğini eşler beraber yönetirler” ibaresi gelmiştir (Türk Medeni Kanunu, 2001). 2004 yılından itibaren özellikle kadınlara, “Şartlı Nakit Transferi” gibi yoksulluğu azaltmayı amaçlayan destekler sunulmuştur. Bu dönemde istihdam alanlarına yönelik politikalarından çok yardım amaçlı sosyal politikalarından bahsedilmektedir (Bitmez, 2019, s. 68). “Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından 2008 yılında uygulanmaya başlayan “Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Eşleştirme Projesi”yle kadınların güçlendirilmesi ve cinsiyet eşitliğinde önemli bir adım atılmıştır. Bu proje çerçevesinde 2008-2013arası döneminde uygulanmak üzere “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı” hazırlanmıştır” (Ak A. , 2019, s. 44).

2009 yılında, cinsiyet ayrımcılığı ve kadın-erkek eşitliğinin bozulması ile ilgili şikayetleri incelemekle yükümlü olan “Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu” kurulmuştur. 2010 yılında ise “Kadın İstihdamının Arttırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması” genelgesi Başbakanlık tarafından yayınlanmıştır (Ak A. , 2019, s. 45). 2013 yılında kadın milletvekillerinin başörtüsü ile TBMM’ye girmesinin önündeki yasal engeller kaldırılmıştır. 2014’de ise işyerinde cinsel taciz kavramı getirilmiş olup bu suçun nitelikli halleri belirlenmiştir (Kadınlara Yönelik Yasal Düzenlemeler, 2023). 2015’de çalışan kadına yönelik sosyal yardım bağlamında, çocuğu olan ve çalışan kadına maddi yardımda bulunulmuştur. Bu yardımı talep eden çalışan anneler, “Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İl Müdürlükleri” ne başvuru yapabilmektedirler. Ancak doğum yardımları 2015’den beri enflasyon göre değerlendirilmemekte, sabit kalmaktadır (Bitmez, 2019, s. 69). 2016’da kadın çalışanlar ve ebeveynlerin özlük hakları için düzenlemeler yapılmış, yarı-tam zamanlı çalışma, ücretli-ücretsiz izinler gibi kolaylıklar sağlanmıştır. 2018’de işverenin, çalışan kadının her çocuğu için aylık brüt asgari tutarının %50’sini doğrudan kreş ve bakımevlerine yapması durumunda gelir vergisinden istinası sağlanmıştır (Kadınlara Yönelik Yasal Düzenlemeler, 2023).

“Ulusal İstihdam Stratejisi (2014-2033) ve Eylem Planları (2017-2019) ile ilgili 04/07/2017 tarihli ve 2017/22 sayılı Yüksek Planlama Kurulu Kararı ile kadın işgücüne katılma oranı 2023 hedefi %35’ten %41’e çıkarılarak güncellenmiştir” (Ak A. , 2019, s. 45).

5.2. Türkiye’de Kadın İşgücünü Etkileyen Temel Faktörler

Kadınların işgücünü etkileyen temel faktör ve problemler üç noktada ele alınabilir. Bunlar; eğitim faktörü, kayıt dışı istihdam faktörü ve medeni durum faktörüdür:

5.2.1. Eğitim Faktörü

Bireyin sosyalleşme süreci için, eğitim çok önemli bir faktördür. Kadınların eğitim düzeyi, ev dışı çalışma isteğini oluşturan ve iş gücü katılım oranını arttıran en önemli etkenlerden birisidir. Kadınlar için eğitimi en çok engelleyen etkenler ise coğrafi,

sosyal ve ekonomik etkenlerdir. Bu ve benzeri etkenler yüzünden eğitimden yararlanamayan kadınların, toplumsal yaşamdan tam olarak yararlanamadığını söyleyebiliriz. Özellikle de kırsal bölgelerde yaşayan kadınlara eğitim fırsatı verilmesi, kadınların toplumsal ve iş hayatına katılabilmeleri ve başarılı olabilmeleri için çok önemlidir (Çakır, 2008, s. 30; Aksoy, Felek, Yayla, & Çeviş, 2019, s. 151; Ekmekçi, 2004, s. 67).

Ülkemizde, eğitim ve işgücü katılım oranı arasında pozitif bir artış söz konusudur. İstihdam oranı, eğitim seviyesi arttıkça yükselmektedir. Yapılan araştırmalar da işgücü katılım oranı ve eğitim seviyesi arasında belirgin bir ilişki olduğunu belirtmektedir. Eğitim seviyesinin yüksek olması, kadınlarda erkeklere nazaran daha önemlidir (Kaya M., 2006; Çakır, 2008, s. 31). Kadınların istihdam olanaklarından faydalanabilmeleri, istihdam içerisinde gelir ve statülerini yükseltebilmeleri için eğitim oldukça önemlidir. Uluslararası araştırmalar, kadınların eğitimindeki bir yıllık artışın, aynı işyerinde kalma süresini üç yıl arttırdığını tahmin etmişlerdir (Ak A. , 2019, s. 61). Kadınların eğitim olanağının artırılması hem daha bilinçli çocuklar yetiştireceği için hem de daha az çocuk yapıp nüfus artış hızı denetimine katkıda bulunacağı için, uzun vadeli ülke ekonomisi için oldukça önemli ve faydalıdır (Berber & Eser, 2008, s. 14).

2021 yılı TÜİK verilerine göre, öğrenim seviyelerine göre işgücü katılım oranları; okuryazar olmayan kadın %19,7, ilkokul mezunu kadın %32, lise dengi mesleki okul mezunu kadın %40, yüksek öğretim mezunu kadın %69,tür (Türkiye İstatistik Kurumu, 2023).

5.2.2. Kayıt Dışı İstihdam Faktörü

İstihdam faaliyetlerinin resmi belgelere dayandırılmaması olarak adlandırabileceğimiz kayıt dışı istihdamın cinsiyet dağılımında kadın oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunu belirleyen etkenler arasında, kadınların daha çok evde çalıştıkları tekstil ve tarım sektörlerini örnek verebiliriz (Türkan, 2005, s. 29,30).

Ekonomik kriz ile mücadele eden ailelerde özellikle eğitimsiz olanlar kadınlar, ev içine ek gelir sağlama amacıyla kayıtdışı istihdama yönelebilir. Erkeğin yerine ucuz işgücüne kadının uygun görülmesi, ailesinin dışarıda çalışmasına izin vermemesi, ev içi sorumluluklar gibi durumlarda kayıtdışı çalışan kadınlar aynı zamanda sosyal güvenceden ve işlerinde yükselme imkanından yoksun kalmaktadır (Gündoğdu, 2018, s. 48,49).

5.2.3. Medeni Durum Faktörü

Kadınların işgücü katılım oranı ile medeni durumu arasında bir bağ bulunmaktadır. Kadınların işten ayrılma nedenleri araştırıldığında genellikle evlilik ve nişan gerekçeleriyle karşılaşılmaktadır (Bildirici & Anafarta, 2001). Boşanmış kadınların evli, bekar, eşi vefat etmiş kişilerden daha fazla işgücü katılım oranının bulunmasının sebeplerinden birisi de eski eşlerinden yeterli nafaka alamamalarıdır (Özer & Biçerli, 2003, s. 70).

Kadınlar, iş hayatındaki ve ev içindeki sorumluluklarını uyumla yürütmek isterken karşılaştıkları ailevi ve cinsiyet eşitsizliği problemleri sebebiyle iş hayatına karşı geri planda durmaktadır. Kadınlara, geleneksel aile yapısına göre anne ve eş görevleri yüklenmektedir. Bu sorumluluklar, maddi imkanı olmayan kadınlar için iyice zorlaşmakta, evlerini bırakıp iş hayatına atılamamaktadırlar (Gündoğdu, 2018, s. 46).

6. Sonuç

Ataerkil iktidar örgütlenmeleri, antik dönemde, feodal dönemde ve biçim değiştirerek modern dönemde varlığını korumuştur. Bu bağlamda iktidarın erkek egemen olması ve bunun toplumsal, ekonomik ve siyasi sonuçlar doğurması; Feminist hareketlerin temel hareket noktasını oluşturmaktadır. Hegemonik olarak ortaya çıkan ve cinsiyete dayalı tahakkümün dayanağı, temelde cinsiyete bağlı fiziksel güç farklılığı ve buna dayalı olarak doğal kabul edilen ayrımdır. Felsefi düzlemde hareket edildiğinde doğal, makul ve meşru görünen gerçeklik esasen alışılan gerçeklik olduğu için itaat görüyor olabilir. Buna kadın erkek arasındaki hegemonya ilişkisinde olduğu gibi, moderniteyle yıkılan (en azından aşınan) köleliğe dayalı toplumsal yapılarda, mutlakiyetçi ve aristokratik rejimlerde de rastlanmaktadır. Ne var ki, kadın-erkek arasındaki tahakküm ilişkisi, diğer tüm toplumsal ayrışmalardan daha güçlü kabul edilebilir. Bunun temel sebebi, sözü edilen çatışmada kadının hem yakın çevresiyle olan ilişkilerinde hem de eğitimden ahlaka tüm toplumsal unsurların onun erkek karşısındaki dezavantajlı pozisyonunu sürekli yeniden üretmesidir. Cinsel tahakkümü doğuran bu kategorik pozisyon, aile kurumu içerisinde de, toplumdaki durumu besleyen ve büyüten kimliğe dayalı bir katmanlaşmayı beraberinde getirmektedir. Buna göre, aile içindeki rol dağılımda erkeğe "öz-denetim, öz-irade ve cevallik" unsurlarına bağlı bir görev tanımlaması ortaya çıkarken; kadına ise "teslimiyet, öz-feragat ve uysallık" düşmektedir. Genel olarak kadın, ataerkil bir toplumsal yapıda tahakküm ilişkisi içerisindeki sömürülen pozisyonunu kabul etmekte ya da tüm bu toplumsal kuralların baskısıyla tarihsellik içerisinde çok uzun dönemler kabul etmek zorunda kalmaktadır. Feminizmin ve örgütlü kadın hareketlerinin dayanak noktası, bu tahakkümü ortadan kaldırmaya yöneliktir.

Dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de feminist hareket, cinsiyete dayalı tahakkümü ortadan kaldırmaya yönelik olarak örgütlenme yolunu seçmiştir. Osmanlı döneminde, özellikle Batılılaşma süreciyle birlikte ortaya çıkan kadın örgütleri, siyasal katılım ve çalışma hayatındaki kadın rolü üzerine mücadele etmiştir. Çeşitli örnekleri görülen bu örgütlerin, sosyal, ekonomik ve politik sonuçlar aldığı söylenebilir. Ne var ki, gerek temsil anlamında gerekse çalışma hayatında kadının rolü hususunda tam bir eşitlikten söz etmek olanaklı değildir. Hem kadın-erkek eşitsizliği bağlamında, hem de cinsel kimlik ve yönelimlerin temel hakları bağlamında Türkiye’de problemler devam etmektedir. Kadınların çalışma hayatındaki rolü için temel problem hala kayıt dışı istihdam ve eşitsiz ücret/sosyal

haklar uygulamalarıdır. Politik alandaki temel problem ise cinsiyetler arası eşitsiz temsil uygulamalarıdır.

Kadınların örgütlü yapıları aracılığıyla Feminist hareketler çoklukla iş hayatındaki ve politik alandaki eşitsiz uygulamalarla mücadele etmektedir. Bunun dışında kadın hareketinin ve örgütlerinin mücadele ettiği şiddet, cinayetler gibi yaşamsal tehdit ve tehlikeler bulunmaktadır. İfade edildiği gibi bunlar doğrudan bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte, Türkiye’de kadın hareketinin mücadele ettiği alanların başında gelmektedir.

Kaynaklar

- Ak, A. (2019). Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımında Engeller ve Çözüm Önerileri, T.C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Ak, H.Ş. (2021). Toplumsal Cinsiyet Kıskaçında Siyaset: Türkiye’de Kadınların Siyasal Katılımı, Orion Kitabevi, 1. Baskı, Ankara.
- Ak, H.Ş. (2016). Osmanlı ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Hareketleri, *Gümüşhane University Electronic Journal of the Institute of Social Sciences*, 18 (2016) 46-63.
- Ak, H.Ş. (2019). Türk Siyasetinde Kadın Temsili: 24 Haziran 2018 Seçimleri İncelemesi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 34 (2019) 362-376
- Aksoy, N., Felek, Ş., Yayla, N., Çevis, İ. (2019). Türkiye’de Kadın İstihdamı ve Etkileyen Faktörler, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(3): 146-163.
- Aldemir, C. ve Budak, C. (2018). Cam Tavanı Kırma: Parlamentoda Cinsiyet Rotası, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 16(61): 37-64.
- Altan, Ö. (1980) Kadın İşçiler ve Türkiye’de Kadın İşçilerin 1475 Sayılı İş Kanunu ile Korunması, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1. Baskı, Eskişehir.
- Arat, Y. (1998). Türkiye’de Kadın Milletvekillerinin Değişen Siyasal Rollerini 1934-1980, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 249-266.
- Ateş, N. (2009). Kadın Yolu/ Türk Kadın Yolu (1925-1927), Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Özel Yayını, İstanbul.
- Ayata, A. (1998). Laiklik, Güç ve Katılım Üçgeninde Türkiye’de Kadın ve Siyaset, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 1.Baskı, İstanbul, 237-248.
- Aydın, H. (2015). Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Kadın, *Current Research in Social Sciences*, 1(3): 84-96.
- Aydın, M. (1999) Yasal Açından Kadın İşgücü, Türkiye’de Kadın İşgücü Seminerleri I-II, TİSK Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- Berber, M. ve Eser, B. (2008). Türkiye’de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz, *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 10(2): 1-16.
- Berktaş, F. (2007). Doğu ile Batı’nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt:3 Modernleşme ve Batıcılık, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 275-285.
- Bildirici, M. ve Anafarta, N. (2001). Türkiye’de Kadın Emegi Üzerine Bir Çalışma, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 16(179): 53-71.

Bitmez, M. (2019). İnsan Hakları ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında Türkiye’de Kadına Yönelik Sosyal Politikalar, *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, (4): 53-80.

Börü, Ş. (2017). Kadının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmeler ve Türkiye’nin Konumu, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 43-63.

Çadır, M. (2011). Kadının Siyasal Yaşama Katılımında Siyasi Parti Kadın Kollarının Rolü, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi.

Çaha, Ö. (1994). Osmanlı’da Sivil Toplum, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49(3): 79-99.

Çaha, Ö. (1996). Sivil Kadın: Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın, Vadi Yayınları, 1.Baskı, Ankara.

Çakır, Ö. (2015). Türkiye’de Kadının Çalışma Yaşamından Dışlanması, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (31): 25-47.

Çakır, S. (2012). Feminizm, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 413-475.

Çimen, L. (2008). Türk Töresinde Kadın ve Aile, IQ Kültür Sanat Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul.

Demir, N. (1999). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16(2): 107-115.

Demir, Z. (2002). Siyasal Partilerin Kadın Politikalarına Karşı Kadınların Tutumu, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi.

Demir, Z. (2015). Kadınların Siyasete Katılımı ve Katılımı Artırmaya Yönelik Stratejiler, *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 35-47.

Deniz, Ş. (2007). Kadın Parlamenterlerin Bakış Açısıyla Türkiye’de Kadınların Siyasal Hayattaki Temsili, *Journal of Management and Economics Research*, 5(7): 2-16.

Döğüş, S. (2015). Kadın Alplardan Bacıyân-ı Rum’a (Anadolu Bacıları Teşkilatı); Türklerde Kadının Siyasal ve Sosyal Mevkii, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1): 127-150.

Ecevit, Y. (1995). Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeginin Konumu ve Değişen Biçimleri, 1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 117-128.

Ediz, Z. (1994). Cumhuriyet Döneminde Türkiye’deki Kadın Örgütlenmeleri Kadın Hakları Açısından Bir İnceleme (1923-1993), T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi.

Ekmekçi, Y. (2004). Türkiye’de Kadın İşgücünün Gelişimi ve Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Engeller, T.C. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Ersoy, Y. S. ve Çetinel, E. (2019). İş İlanlarında Cinsiyet Ayrımcılığı: Türkiye’de İnşaat Mühendisliği İlanları Üzerine Bir Araştırma, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18): 975-990.

Gökalp, Z. (2014). Türkçülüğün Esasları, Ötüken Neşriyat Yayınları, 1.Baskı, İstanbul.

Göksel, B. (1998). Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 14(41): 406-416.

Gül, S. S. ve Altındal, Y. (2015). Türkiye Siyasetinin Eril Anatomisi: 2015 Seçimlerini Kota Uygulamaları Üzerinden Yeniden Düşünmek, *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 9(19): 51-71.

Gündoğdu, A. (2018). Kadınların İşgücüne Katılımını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Türkiye Uygulaması, T.C. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma İktisadi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Güneş, G. (2010). Türk Kadınının Muhtarlık ve Köy İhtiyar Heyetlerine Seçme Seçilme Hakkını Kazanması ve Türkiye’nin İlk Kadın Muhtarı Gül Esin (Hanım), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(20): 171-190.

Hancı, H. A. (2020). Türkiye’de Kadınların Siyasete Katılımı ve Temsili: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, T.C. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Hesse-Biber, S. (2002). Feminism and interdisciplinarity. In J. DiGeorgio-Lutz (Ed). *Women in higher education*. Westport, CT: Praeger, 57-66.

Hesse-Biber, S.N., Leavy, P., ve Yaiser, M.L. (2004). Feminist approaches to research as a process: Reconceptualizing epistemology, methodology, and method. In S.N. Heese-Biber & M.L. Yaiser (Ed). *Feminist perspectives on social research*, Oxford University Yayınları: 3-26, New York.

Heywood, A. (2013). Siyasi İdeolojiler, Adres Yayınları, Çev. Şeyma Akın, 5.Baskı, Ankara.

Lay, K. ve Daley, J.G. (2007). A Critique of Feminist Theory, *Advances in Social Work*, 8(1) 49-61.

KADEM. Kadın ve Demokrasi Derneği. “Kadınlara Yönelik Yasal Düzenlemeler, <https://kadem.org.tr/kadinlara-yonelik-yasal-duzenlemeler/> erişim tarihi 2 Mart 2023.

KADER. Vizyon Misyon ve Değerimiz, <https://ka-der.org.tr/vizyon-misyon-ve-degerlerimiz/> erişim 28 Şubat 2023.

Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu. Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu Kadın Meclisleri. <https://kadincinayetleriniurduracagiz.net/hakkimizda> erişim tarihi 2 Mart 2023.

Kapani, M. (1999). *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, 11. Basım, Ankara.

Kavuncu, M. (1999). *Osmanlılarda Aile ve Kadın, Dini Araştırmalar*, 1(4): 143-168.

Kaya, G. (2020). *Kadın Derneklerinin Kadın Siyasal Yaşama Etkisi; KA-DER Örneği*, İksad Yayınevi, Ankara.

Kaya, M. Türkiye'nin İstihdam, İşgücü, İşsizlik Değerlendirmesi, <https://sendika.org/2006/06/turkiyenin-istihdam-isgucu-issizlik-degerlendirmesi-muammer-kaya-8181/> erişim tarihi 2 Mart 2023.

Kaymaz, İ. Ş. (2010). *Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı: Türkiye'de Kadının Toplumsal Konumu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 12(46): 333-366.

Kolmar, W.K., & Bartkowski, F. (2000). *Feminist theory: A reader*. Mt. View, CA: Mayfield Yayınevi.

Kılıç, Z. (1998). *Cumhuriyet Türkiye'sinde Kadın Hareketine Genel Bir Bakış, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 550-590

Kışlalı, A. T. (2003). *Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, İmge Kitabevi, Ankara.

Kolay, H. (2015). *Kadın Hareketinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları*, EMO Kadın Bülteni Dergisi, (3): 5-11.

Konan, B. (2011). *Türk Kadınının Siyasi Hakları Kazanma Süreci*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 60(1): 157,174.

Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, Ankara.

Mardin, N. B. (2000). *Sağlık Sektöründe Kadın, Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü*, Ankara.

Marduç, M. K. (2015). *Uluslararası Belgelerde ve Anayasalarda Hukuksal ve Siyasal Eşitlik Bağlamında Kadın*, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Kamu Hukuku Bilim Dalı, Doktora Tezi.

Mill, J.S. (2017). *Kadınların Köleleştirilmesi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Çev. Ahmet Özcan, 1. Baskı, İstanbul.

Mor Dayanışma. *Biz Kimiz*, <https://mordayanisma.org/biz-kimiz-2/> erişim tarihi 2 Mart 2023.

Örtek, M. ve Tekelioğlu, S. (2013). *Türkiye'de Siyaset ve Kadın*, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 5(2): 278-287.

Özdemir, H. ve Aydemir, D. (2019). Dördüncü Dalga Feminizm Üzerine, *Social Sciences Studies Journal*, 5(32): 1706-1711.

Özer, M. ve Biçerli, K. (2003). Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1): 55-86.

Phillips, A. (2015). *Demokrasinin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, Çev. Alev Türker, 3. Baskı, İstanbul.

Selvi, E. B. (2019). Kadınların Siyasete Katılımı: Türkiye Örneği, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Sevim, A. (2005). *Feminizm*, İnsan Yayınları, 1.Baskı, İstanbul.

Suğur, S., Şavran, T. G., Cangöz, İ., Yeşildal, H. (2022). *Kadın Örgütlerinde Farklılaşma, Ayrışma ve Özerklik*, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 25(2): 188-216.

Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analiz, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri, *Akademik Hassasiyetler*, 3(5): 163-175.

Tekeli, Ş. On Maddede Türkiye’de Kadın Hareketi, <https://m.bianet.org/bianet/kadin/43145-on-maddede-turkiyede-kadin-%09hareketi> erişim tarihi 28 Şubat 2023.

Tekeli, Ş. (2010). 1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar, İletişim Yayınları, 5.Baskı, İstanbul.

Türk Medeni Kanunu (2001), T.C. Resmî Gazete, 8 Aralık 2001.

Türkan, E. (2005). Türkiye’de İşgücünün Yapı ve Nitelikleri: Gelişme ve Değerlendirmeler, T.C. Merkez Bankası, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/bcf2fee5-2b16-4514-8d94-224e01c30fc8/iscucu+piyasasi.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-bcf2fee5-2b16-4514-8d94-224e01c30fc8-m3fBaj7> erişim tarihi 2 Mart 2023.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. Merkezi Dağıtım Sistemi, <https://www.tuik.gov.tr/> erişim tarihi 2 Mart 2023.

Uçan Süpürge. Misyon ve Vizyonumuz, <https://ucansupurge.org.tr/hakkimizda/misyon-ve-vizyonumuz/> erişim 28 Şubat 2023.

Ünlü, V. (2010). İşe Alımda Cinsiyet Ayrımcılığı, *Sicil Dergisi*, (18): 247-255.

Wikipedi. Türkiye Cumhuriyeti’nin Kadın Bakanları Listesi, https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye_Cumhuriyeti%27nin_kad%C4%B1n_bakanlar%C4%B1_listesi erişim tarihi 28 Şubat 2023.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Cumhurbaşkanlığı Kabinesi, <https://www.tccb.gov.tr/kabine/> erişim tarihi 6 Mart 2023.

Yaraman, A. (2001). Resmi Tarihten Kadın Tarihine, Bağlam Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul.

Yaraman, A. (2015). Türkiye’de Kadınların Siyasal Temsili: Dişiliksiz Siyaset, Bağlam Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul.

Yenisey, K. D. (2006). *İş Kanununda Eşitlik İlkesi ve Ayırmacılık Yasağı, Çalışma ve Toplum Dergisi*, 4(11): 63-82.

Yılmaz, A. (2004). Türk Kültüründe Kadın, *Milli Folklor Dergisi*, 16(61): 111-123.

Yılmaz, A. (2010). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(20-21): 191-212.

Yörük, A. (2009). Feminizm/ler, *Sosyoloji Notları*, 7: 63-85.

Yüceer, S. (2008). Demokrasi Yolunda Önemli Bir Aşama: Türk Kadınına Siyasal Hakların Tanınması, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(14): 131-151.

Zorba, H. Ş. (2009). Türkiye’deki Kadın Örgütleri ve Bu Örgütlerin Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Human Resources Practices in Metropolitan Municipalities in Context of Performance Indicators

Ramazan Tiyek^a, Erkan Bilge^b

^a Kırklareli University, Türkiye ramazan.tiyek@kirkklareli.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-3442-3517>

^b Kırklareli University, Türkiye erkanbilge@klu.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-3422-2341>

ARTICLE INFO

Research Article

2023, Vol. 5(2), 139-153

e-ISSN 2667-5927

Article History:

Received: 04.02.2023

Revised: 03.04.2023

Accepted: 03.04.2023

Available Online: 20.04.2023

JEL Code: H83, M12, O15

Keywords: human resources, metropolitan municipalities, performance indicator, efficiency

Anahtar Kelimeler: insan kaynakları, büyükşehir belediyeleri, performans göstergesi

Human Resources Practices in Metropolitan Municipalities in Context of Performance Indicators

Abstract

The concept of human resources, which has been adopted in for-profit private sector businesses, has also been used by public institutions in recent years. The efficiency of human resources comes to the priority in improving the quality of public services offered to local people. To evaluate the level of reflection of the human resources management approach to public institutions, in particular metropolitan municipalities, through performance indicators is the aim of the research. The research data were obtained from the 2021 activity reports of 30 metropolitan municipalities. It is understood that 190 of the 5998 performance indicators included in the 2021 activity reports of the metropolitan municipalities within the scope of the research are related to the human resources functions. The most used human resources function was training and development at a rate of 47% (90) among the performance indicators. Afterwards, it is understood that subjects such as motivation of employees and mentoring (20%; 38 items) are included. It has been determined that there is only 1 performance indicator for selection and placement and career management. The limited level of performance indicators related to human resources constitutes the impression that metropolitan municipalities cannot fully transition from the understanding of personnel management to human resources management in terms of content.

Performans Göstergeleri Bağlamında Büyükşehir Belediyelerinde İnsan Kaynakları Uygulamaları

Öz

Kâr amacı güden özel sektör işletmelerinde benimsenen insan kaynakları kavramı son yıllarda kamu kurumları tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. Yerel halka sunulan kamusal hizmetlerin kalitesinin iyileştirilmesinde insan kaynaklarının verimliliği ön plana çıkmaktadır. İnsan kaynakları yönetimi anlayışının büyükşehir belediyeleri özelinde kamu kurumlarına ne düzeyde yansıdığına performans göstergeleri üzerinden değerlendirilmesi araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Araştırma verileri 30 adet büyükşehir belediyesinin 2021 yılı faaliyet raporlarından elde edilmiştir. Araştırma kapsamında büyükşehir belediyelerinin 2021 yılı faaliyet raporlarında yer alan 5998 adet performans göstergesinin 190 tanesinin insan kaynakları fonksiyonları ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Performans göstergeleri içerisinde en çok kullanılan insan kaynakları fonksiyonu % 47 (90 adet) oranında eğitim ve geliştirme olmuştur. Daha sonra ise çalışanların motivasyonu, mentörlük (% 20; 38 adet) gibi konulara yer verildiği anlaşılmaktadır. Seçme ve yerleştirme ve kariyer yönetimi ile ilgili sadece 1'er adet performans göstergesinin olduğu tespit edilmiştir. İnsan kaynakları ile ilgili performans göstergelerinin sınırlı düzeyde olması, büyükşehir belediyelerinin içerik olarak personel yönetiminden insan kaynakları yönetimine tam olarak geçiş yapmadığı izlenimini oluşturmaktadır.

To cite this document: Tiyek, R., Bilge, E. (2023). Human Resources Practices in Metropolitan Municipalities in Context of Performance Indicators. BILTURK, The Journal of Economics and Related Studies, 5(2), 139-153. doi: 10.47103/bilturk.1247548.

1. Giriş

Örgütlerde insan kaynağının öneminin fark edilmesi, insan kaynakları yönetimi alanında hızlı gelişmelere ve kavram değişikliğine neden olmuştur. Öncelikle personel yönetimi anlayışından vazgeçilmiş, daha dinamik bir süreci ifade eden insan kaynakları yönetimi kavramı ve anlayışı tercih edilmiştir. Rekabet koşulları içerisinde kârlılığın temel amaç olarak belirlendiği özel sektörde insan kaynağının etkin ve verimli kullanılması gerekmektedir. Bunun için doğru insanı, doğru zamanda ve doğru yerde istihdam etmek ve bunun sürekliliğini sağlamak özel sektör işletmeleri için ayakta kalmanın temel kriterlerinden birisi olmuştur.

Çalışanların organizasyonel yapılar için önemi anlaşıldıktan sonra özel sektörde kullanılan insan kaynakları yönetimi anlayışı kamu yönetimleri tarafından da tercih edilir duruma gelmeye başlamıştır. Özellikle yeni kamu yönetimi anlayışı ile birlikte kamu kurumlarının şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri doğrultusunda hareket etmeye başlaması insan kaynaklarının verimliliğini önemli hale getirmiştir. Kamu kurumlarında kâr etme düşüncesi birincil öncelik olarak değerlendirilmese de sunulan kamusal hizmetlerin kalitesinin iyileştirilmesinde insan kaynaklarının verimliliğine ihtiyaç duyulmaktadır.

Çalışmada özerk yapıda bir kamu kurumu olan büyükşehir belediyelerinin insan kaynaklarına verdiği önemin performans göstergeleri üzerinden değerlendirilmesine yer verilmiştir. Kurumların kendilerine belirli hedefleri oluşturmaları ve bunları gerçekleştirmek için çaba harcamaları açısından kritik düzeyde etkili olan performans göstergeleri, stratejik yönetimin temel yapı taşlarından bir tanesidir. Araştırma kapsamında incelenen 30 büyükşehir belediyesinde yer alan toplam 5998 adet performans göstergesinin sadece 190 adeti insan kaynakları uygulamaları ile ilgilidir.

2. İnsan Kaynakları Yönetimi Kavramı

Üretim faktörlerinden emeğin sahibi olan insanın, üretim sürecinde öneminin giderek artması ile 20.yy'ın son çeyreğinden itibaren insan kaynakları yönetimi kavramı literatürde sıklıkla yer almaya başlamıştır.

İnsan kaynakları yönetimi kavramı genel olarak insan gücünü etkin ve verimli biçimde çalıştırmak (Sabuncuoğlu, 2012:5) için gerekli olan, örgütün amaçlarına ulaşmasını sağlayan kişilerin etkili bireysel katkıları en iyi şekilde destekleyen ve bunu mümkün kılan uygulamalar (Çetin, vd. 2018:15) olarak tanımlandığı gibi, bir kuruluşun en değerli varlık olarak gördüğü ve örgütün amaçlarına ulaşmada bireysel ve toplu olarak katkıda bulunan çalışanlarının yönetimine dair stratejik ve tutarlı bir yaklaşım olarak da ifade edilmektedir (Armstrong, 2001:4). Bir başka tanımda ise çalışanlar açısından değerlendirilen insan kaynakları yönetimi, şirket çalışanları için güvenli, etik ve adil bir çalışma ortamı oluşturmak için gerekli politikalar (Desler, 2004) olarak belirtilmiştir. İnsan kaynakları ürün ya da hizmet üretimi için gerekli olan diğer tüm kaynakları sağlar, planlar, organize eder ve yönetir. Diğer üretim faktörleri üzerinde sahip olduğu kontrol gücünden dolayı hayati derecede öneme sahiptir (Sabuncuoğlu, 2005:2).

İnsan kaynakları yönetiminin belirtilen tanımlarından anlaşılacağı üzere bir uygulama süreci, yaklaşım ve politika bütünü olarak ele alındığı görülmektedir. Bu politikaların işe alım, eğitim, ödüllendirme ve değerlendirme gibi uygulamaları içerdiğini belirten Desler'in yanında, günümüzde örgütlerin amaçlarına ulaşmak için insan kaynakları yönetimi politikalarını, fonksiyonlarını oldukça genişlettiği görülmektedir. İnsan kaynakları fonksiyonlarının çalışanların motive edilmeleri ve becerilerinin artırılarak rekabet avantajı sağlayacak duruma getirilmesinde önemli etkisi bulunmaktadır (Delery ve Roumpi, 2017: 1). Rekabet koşullarında üstünlüğün sırrı olarak değerlendirilen insan kaynaklarının fonksiyonları şunlardır (Çetin vd, 2018, Sabuncuoğlu, 2012, Tunçer, 2011):

- İş Analizi ve İş Tasarımı
- İnsan Kaynakları Planlaması
- İnsan Kaynakları Seçme ve Yerleştirme
- Eğitim ve Geliştirme
- Kariyer Yönetimi
- Performans Yönetimi
- İş Değerleme ve Ücret Yönetimi
- Özlük İşleri
- İş Sağlığı ve Güvenliği
- İnsan Kaynakları Bilgi Sistemi

Bunların dışında son dönemde çalışanların motivasyonunu artırmak, örgütsel aidiyetlerini sağlamak, örgüt kültürünü pekiştirmek adına toplu veya bireysel olarak çalışanlara yönelik çalışmalar ve etkinlikler ayrı bir insan kaynakları fonksiyonu olarak değerlendirilmektedir.

3. Kamuda İnsan Kaynakları Yönetimi Anlayışı

Geniş anlamda, kamu kesiminde görev yapan ve farklı hukuki statülere sahip tüm personeli ifade eden kamu personeli kavramının öznesi olduğu kamu personel yönetimi anlayışı, temelde kamu yönetimi anlayışının bir uzantısı şeklinde gelişmiştir. Kamu yönetimi anlayışı insan kaynakları politikalarını doğrudan etkilemiştir (Yılmazöz, 2009:296). Bu anlayışın temelinde, devletin yürütmekle görevli olduğu kamu hizmetlerini yerine getiren kamu görevlilerinin bağlı olduğu temel kurallar ve uygulamalar yer almaktadır (Tutum, 1980). Klasik kamu yönetiminde Weber'in geleneksel bürokrasi yaklaşımı, katılık ve değişime karşı uyumsuzluk söz konusudur (Boztepe, 2018: 191). Bu anlayışın, oldukça kapsamlı olan insan kaynakları yönetimi anlayışına göre daha az kapsayıcı olduğu ortadadır. Sadece belirli kurallar ve uygulamalar bütünü olarak görülen kamu personel yönetimi anlayışı özellikle 1980'lerden sonra, öncesinde yaşanan ekonomik krizler sebebiyle kamu hizmetlerinde maliyetlerin düşürülmesine yönelik neler yapılabilir sorusunu gündeme getirmiştir. Bu bağlamda yeni kamu yönetimi yaklaşımı ve yeni

bir kamu personel yönetimi anlayışı sıkça kullanılmaya başlamıştır (Gruening, 2001: 2).

Toplumsal yapıda meydana gelen değişimler kamunun işleyişini de etkilemiştir. Yeni kamu yönetimi olarak ifade edilen yönetim şeklinde, verimlilik, etkinlik, kalite, hesap verebilirlik, yönetim, vatandaş odaklılık ve katılımcı yönetim anlayışı gibi özel sektör işletmelerinde geçerli olan performans dayalı yönetim anlayışı kamu kurumları tarafından da benimsenmiştir (Tuysuz, 2022: 110; Eroğlu, 2010: 225; Köseoğlu ve Uğur, 2018: 147). Yeni kamu yönetimi yaklaşımı gereği en az girdi ile en çok çıktının elde edilmesi için çalışılması, kaynakların tasarruf tedbirlerine uygun olacak şekilde kullanılması gerekmektedir (Karasu ve Demir, 2012: 340). Yeni kamu yönetimi anlayışının bir diğer yansıması ise bazı görevlerin merkezden yerel doğru kaydırılması olmuştur. Böylece yerel yönetimlere daha fazla sorumluluk yüklenmiştir (Çevikbaş, 2012: 9). Merkezi yönetimler için gündeme gelen performans, kalite, etkililik, verimlilik, stratejik planlama vb. konu ve kavramlar yerel yönetimler tarafından da kullanılmaya ve uygulanmaya başlanmıştır (Akçakaya, 2017: 56).

Ülkemizde üç ayrı türde yerel yönetim birimi söz konusudur. Bunlar, kentsele yörelere hizmet eden belediyeler, kırsal kesimde köyler ve il sınırları içerisindeki yerel topluluğa hizmet eden il özel idareleridir (Eryılmaz, 2008: 139; Tortop vd. 2006: 108-129). Belediyeler sahip oldukları imkân ve özelliklerinden dolayı diğer yerel yönetim birimlerinden ayrılmaktadır. İlçe belediyeleri haricinde, belde sakinlerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan belediye yönetimi ile benzer amaçları gerçekleştirmek üzere sınırları il mülki sınırları olan daha fazla nüfusa sahip büyükşehir belediyeleri önemli birer yerel yönetim birimleridir. Araştırma kapsamında büyükşehir belediyeleri performans göstergeleri değerlendirilmiştir. Türkiye’de 06.12.2012 tarihinde 6360 sayılı kanun ile yapılan düzenleme kapsamında sınırları il mülki sınırları olmak üzere 14 belediye daha büyükşehir olarak kabul edilmiş ve toplam büyükşehir belediyesi sayısı 30 olmuştur (06.12.2012 tarih ve 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun).

Büyükşehir belediyeleri insan kaynakları 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’na uygun olarak memur, sözleşmeli personel, işçi ve doğrudan hizmet alımı yoluyla istihdam edilen personelden oluşmaktadır. Özel sektör işyerleri için geçerli olan insan kaynakları fonksiyonlarının bir kısmı büyükşehir belediyeleri tarafından da kullanılmakla birlikte kamu kurumu olmalarından dolayı mevcut durumdaki yasal düzenlemelere uygun hareket edilmesi gerekmektedir. Seçme ve yerleştirme sürecinde memur personel KPSS sonuçlarına göre merkezi olarak istihdam edilirken, sözleşmeli ve işçi personelin bazı durumlarda istihdamında büyükşehir belediyesi insan kaynaklarının tercihleri etkili olabilmektedir. 5216 sayılı kanunda belediye başkanının görevlerinden bir tanesinin de ‘çalışanların performanslarının değerlendirilmesi’ olduğu dikkate alındığında belirli şartları sağlayan değerlendirme kriterleri ile insan kaynaklarının performansının değerlendirilebileceği görülmektedir. Hizmet içi eğitim uygulamaları ile eğitim ve geliştirme faaliyetleri

yerine getirilmektedir. İnsan kaynakları açısından önemli olan bir diğer fonksiyon ise kariyer yönetimi ile ilgili olup, kariyer kavramı 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda "Devlet memurlarına, yaptıkları hizmetler için lüzumlu bilgilere ve yetiştirme şartlarına uygun şekilde, sınıfları içinde en yüksek derecelere kadar ilerleme imkanını sağlamaktır" şeklinde ifade edilmiştir (Tiyek, 2020: 77-79; 23.07.2004 tarih ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu; 23.07.1965 tarih ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu). Görüldüğü üzere faaliyet ve projeleri yerine getirirken uyulması zorunlu olan birçok yasal düzenleme insan kaynakları ile ilgili kapsamlı çalışmaların yapılmasını engellemekle birlikte teşvik edici durumdadır. Özel sektör işletmeleri için geçerli insan kaynakları uygulamaları yasal düzenlemelere uygun yapıldığı takdirde yerine getirilebilmektedir. İnsan kaynakları fonksiyonlarının hedeflenen düzeyde uygulanabilmesi için hem çalışanların hem de yöneticilerin etkinlik ve verimliliği dikkate alarak çalışmaları gerekmektedir. Bu durum kamu yönetiminde anlayış farklılığına gitmeyi zorunlu hale getirmektedir

4. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

İnsan kaynakları yönetimi anlayışının büyükşehir belediyeleri özelinde kamu kurumlarına ne düzeyde yansıdığı performans göstergeleri üzerinden değerlendirilmesi araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Araştırma verileri, büyükşehir belediyelerinin açıklamış oldukları 2021 Yılı Faaliyet Raporlarından elde edilmiştir. Bu kapsamda yıllık faaliyet raporlarındaki insan kaynakları ile ilgili performans göstergeleri değerlendirilmiştir. Büyükşehir Belediyelerinin yayınladığı 2021 faaliyet raporlarında toplam 5998 performans göstergesi yer almaktadır. Bunlardan 190 adeti (% 3,14) insan kaynakları ile ilgili performans göstergelerinden oluşmaktadır.

Belediyeler 10.12.2003 tarihli ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun 41. Maddesine dayanılarak "Kamu İdarelerince Hazırlanacak Faaliyet Raporları Hakkında Yönetmelik" kapsamında yıllık faaliyet raporları hazırlamak zorundadırlar (Köse, 2015: 52). Faaliyet ve projelerin maliyeti ile verimliliğin önemsendiği yıllık faaliyet raporları performans esaslı bütçelemenin bir sonucudur (Karasu ve Demir, 2012: 340). Stratejik planlamaya dayalı performans ölçümleri, faaliyet raporlarına dayalı hesap verme sorumluluğu ilkesinin somut olarak yerine getirilmesidir (Steccolini, 2004: 327; Köseoğlu ve Şen, 2014: 126). Stratejik yönetim anlayışının bir yansıması olan faaliyet raporunda finansal durum ve diğer hedeflerin yerine getirilmesinin yanında insan kaynakları ile ilgili açıklayıcı bilgilere de yer verilmesi gerekmektedir (22.04.2021 tarih ve 31462 sayılı Kamu İdarelerince Stratejik Planlar ve Performans Programları ile Faaliyet Raporlarına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik).

5. Araştırmanın Bulguları

Performans göstergeleri, büyükşehir belediyelerinin kendilerine hedef belirlemeleri ve onları gerçekleştirmek için oluşturdukları somut, ölçülebilir unsurlardır. Araştırma kapsamında 30 büyükşehir belediyesinin 2021 yılı performans programında insan kaynakları ile ilgili yer alan performans göstergeleri aşağıda yer almaktadır.

5.1.1. Büyükşehir Belediyelerinin Toplam Performans Göstergesi Sayıları ve İnsan Kaynakları Yönetimine Ait Performans Göstergeleri

Stratejik yönetim ilkesinin gereği olarak 30 büyükşehir belediyesi tarafından oluşturulan 5998 adet performans göstergesi Tablo 1’de sunulmuştur. Tablo 1 incelendiğinde, Bursa Büyükşehir Belediyesi’nin 629 adet ile en fazla; Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi’nin 78 adet ile en az performans göstergesine sahip olduğu ve tüm büyükşehir belediyelerinin ortalama 200 adet performans göstergesine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Büyükşehir Belediyelerinin açıkladıkları faaliyet raporlarında yer alan performans gösterge sayıları oldukça fazla olmasına rağmen, insan kaynakları yönetimine ait performans gösterge sayılarının az olduğu görülmüştür. Toplam 5998 performans göstergesi yer alırken, insan kaynakları yönetimine ait performans göstergesinin sadece 190 (% 3,14) olduğu görülmektedir. Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi ile Van Büyükşehir Belediyelerinin 2021 yılı faaliyet raporlarında insan kaynakları yönetimine ait herhangi bir performans göstergesi bulunmamaktadır. Büyükşehir kendi performans göstergeleri içinde insan kaynakları ile ilgili belirlemiş olduğu performans göstergesinin en yoğun olduğu il % 10,1 ile Malatya Büyükşehir Belediyesi olmuştur.

Bir büyükşehir belediyesine ait performans hedeflerinin ne kadarının insan kaynakları ile ilgili olacağı konusunda herkes tarafından kabul edilen net bir istatistiki bilgi olmamakla birlikte hizmet kalitesinin iyileştirilmesi açısından yeterli düzeyde olması gerekmektedir. Yapılan başka bir çalışmada 2021 yılı faaliyet raporlarında yer alan verilere göre büyükşehir belediyelerinin ortalama personel gideri, genel bütçenin % 9,38’ini oluşturmaktadır (Tiyek, 2022: 222). Genel bütçe içerisinde % 10 civarında maliyet oluşturan insan kaynaklarının verimliliğinin sağlanabilmesi için daha fazla performans göstergesi ile faaliyet ve projelerin yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu durum, her ne kadar büyükşehir belediyelerinin birçoğunda ‘personel yönetimi’ ifadesi yerine ‘insan kaynakları yönetimi’ ifadesi kullanmaya başlamış olsa da içerik olarak çok fazla değişiklik olmadığını göstermektedir.

Performans göstergeleri üzerinden başarı faktörleri belirlenerek kurumun gelişimi izlenmektedir (Karaarslan, 2015: 89). İnsan kaynakları yönetimi anlayışı organizasyonel yapıların rekabet gücünün artırılmasında önem taşımaktadır.

Tablo 1: Büyükşehir Belediyelerinin İKY'ne ait Performans Göstergelerinin Toplam Performans Göstergelerine Oranı

Büyükşehir Belediyeleri	Toplam Performans Gösterge Sayıları	İKY ile İlgili Performans Gösterge Sayıları	Oran (%)
Adana	480	8	1,7
Ankara	275	5	1,8
Antalya	184	5	2,7
Aydın	131	2	1,5
Balıkesir	222	7	3,2
Bursa	629	17	2,7
Denizli	103	4	3,9
Diyarbakır	104	2	1,9
Erzurum	352	18	5,1
Eskişehir	84	2	2,4
Gaziantep	251	20	8
Hatay	168	6	3,6
İstanbul	265	16	6
İzmir	375	4	1,1
Kahramanmaraş	94	0	0
Kayseri	197	4	2
Kocaeli	367	17	4,6
Konya	98	2	2
Malatya	158	16	10,1
Manisa	120	4	3,3
Mardin	168	4	2,4
Mersin	96	6	6,2
Muğla	160	8	5
Ordu	118	2	1,7
Sakarya	154	1	0,6
Samsun	191	1	0,5
Şanlıurfa	98	3	3,1
Tekirdağ	78	3	3,8
Trabzon	86	3	3,4
Van	192	0	0
Toplam	5998	190	3,14

Çalışanların verimliliklerinin artırılarak üretim güçlerinin geliştirilmesi ilgili kurumların hizmet kalitesinin iyileştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu durum insan kaynakları fonksiyonlarının işlevsel hale getirilmesi ile anlamlı olacaktır (Çetinel, 2003: 177).

5.1.2. İnsan Kaynakları Yönetimine Ait Performans Göstergelerinin İnsan Kaynakları Fonksiyonlarına Göre Dağılımı

Yapılan araştırmada insan kaynakları yönetimine ait sırasıyla şu fonksiyonlar aranmıştır: Planlama, iş analizi, seçme ve yerleştirme, eğitim ve geliştirme, kariyer yönetimi, performans yönetimi, iş değerlendirme ve ücret yönetimi, özlük işleri, iş sağlığı ve güvenliği, personel bilgi sistemi ve diğer (motivasyon, örgüt kültürü, mentorluk vb). Özellikle son yıllarda mevcut insan kaynağını örgütte tutma ve verimliliğini artırma çabalarını kapsayan motivasyon çalışmaları, örgüt kültürüne bağlılığı artırmaya yönelik çabalar bir fonksiyon olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu çabaların kamuda da bir karşılığı olabileceği düşüncesiyle var olan diğer fonksiyonlara eklenmiştir.

Uzun vadeli amaç ve hedefler, performans programı olarak bilinen yıllık hedeflerle uygulamaya konulmaktadır. Bu kapsamda belirlenmiş olan gösterge hedeflerinin ölçülebilir durumda olması gerekir (Karaarslan, 2015: 92). Tablo 2 incelendiğinde kamuda yer verilen insan kaynakları yönetimine ait performans göstergelerinin tüm fonksiyonlar arasında dengeli bir şekilde dağılmadığını bazı fonksiyonlara ait performans göstergelerinin daha fazla olduğu görülmektedir.

Toplam 11 adet fonksiyonun yer aldığı tabloda çeşitlilik açısından en fazla fonksiyona ait göstergenin yer aldığı Büyükşehir Belediyelerinin Erzurum (6), Gaziantep (6) ve İstanbul (6) olduğu görülmüştür. Bu aynı zamanda 30 Büyükşehir Belediyesi içinde toplam fonksiyonların en az yarısına performans göstergelerinde yer veren belediye sayısının da 3 olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Aydın, İzmir, Mardin, Samsun, Sakarya ve Trabzon Büyükşehir Belediyelerinin 11 fonksiyondan sadece tek bir insan kaynakları fonksiyonuna performans göstergelerinde yer verdiği tespit edilmiştir. İnsan kaynakları fonksiyonlarına performans göstergelerinde yer verilmesi, çalışanlara verilen değer somut bir göstergesidir. Yöneticilerin işlerini yaparken çalışanlarını motive etmeleri gerekmektedir (Bölükbaşı ve Yıldirtan, 2010: 230). Performans göstergelerinde yer alan ölçülebilir hedeflerin yerine getirilmesi için çalışanların motivasyonu ve iş tatmini açısından olumlu katkılar sunacaktır. Bu da kurumun toplam verimliliğini artıracaktır. Büyükşehir belediyelerinin insan kaynakları fonksiyonları içerisinde 'eğitim ve geliştirme' çalışmalarına önemli oranda ağırlık verdikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Büyükşehir Belediyelerinin İKY'ye Ait Performans Göstergelerinin İKY Fonksiyonlarına Göre Dağılımı

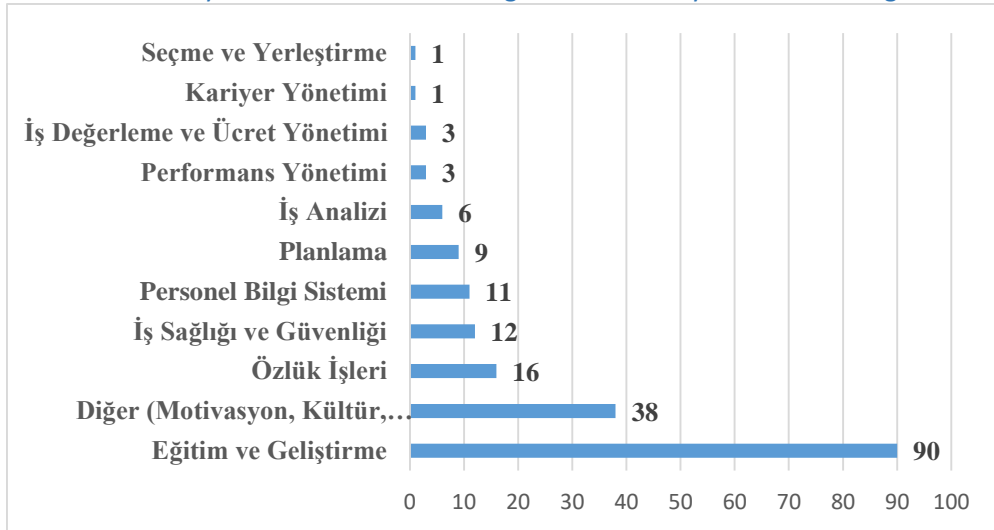
Büyükşehir Belediyeleri	İKY ile İlgili Performans	Planlama	İş Analizi	Seçme ve Yerleştirme	Eğitim ve Geliştirme	Kariyer Yönetimi	Performans Yönetimi	İş Değerleme ve Ücret Yönetimi	Özlük İşleri	İş Sağlığı ve Güvenliği	Personel Bilgi Sistemi	Diğer (Motivasyon,
Adana	8				6						1	1
Ankara	5				3				1	1		
Antalya	5		1		3							1
Aydın	2				2							
Balıkesir	7	1			5							1
Bursa	17				9			1	6		1	
Denizli	4						2			1	1	
Diyarbakır	2				1				1			
Erzurum	18	1			8	1			1	3		4
Eskişehir	2				1							1
Gaziantep	20	4			4				2	1	5	4
Hatay	6				5		1					
İstanbul	16	2	2		4					2	2	4
İzmir	4				4							
Kahramanmaraş	0											
Kayseri	4				2				2			
Kocaeli	17		3	1	8							5
Konya	2				1							1
Malatya	16				5			2	3			6
Manisa	4				3						1	
Mardin	4				4							
Mersin	6	1			3							2
Muğla	8				4					4		
Ordu	2				1							1
Sakarya	1											1
Samsun	1				1							
Şanlıurfa	3				2							2
Tekirdağ	3				1							1
Trabzon	3											3
Van	0											
Toplam	190	9	6	1	90	1	3	3	16	12	11	38

İnsan Kaynaklarına ait fonksiyonların toplam insan kaynakları yönetimi performans göstergeleri içindeki dağılımına (Grafik 1) bakıldığında en yüksek oranla (90 adet; % 47,36) 'eğitim ve geliştirme' faaliyetlerinin yer aldığı görülmektedir. Sonrasında sırasıyla 'çalışanların motivasyonu, kurum kültürüne uyumu' (38 adet; % 20) ve 'özlük işleri' (26 adet; % 8,42) gelmektedir. Bu durum kamuda insan kaynakları yönetimi anlayışında eğitimin yerini ve önemini göstermektedir. Eğitim ve Geliştirme fonksiyonunun etkin olarak kullanılması, seçme ve yerleştirme yada

diğer insan kaynakları fonksiyonlarındaki açıkların eğitim yoluyla kapatılmasının amaçlandığı şeklinde değerlendirilebilir.

Özel sektör insan kaynakları yönetimi açısından en önemli fonksiyonlar olarak bilinen 'seçme ve yerleştirme' ile 'performans değerlendirme' fonksiyonlarının kamuda en alt sıralarda olduğu görülmektedir. 'Seçme ve yerleştirme' fonksiyonuna ait tek göstergenin Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'nde taşeron işçi alımı ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 2). Büyükşehir belediyelerinde çalışan memur personel merkezi bir sınav sistemi ile atanmakla birlikte 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 49. Maddesine göre istihdam edilen sözleşmeli personel alımlarında verimliliği sağlayabilecek doğru insan kaynakları seçiminde modern yöntemler tercih edilebilir.

Grafik 1: İKY'ye Ait Performans Göstergelerinin Fonksiyonlara Göre Dağılımı

İnsan Kaynakları Yönetimi anlayışı çerçevesinde önemli olan fonksiyonlardan biri de 'performans değerlendirme'dir. Başarılı çalışanların ödüllendirildiği, başarısız çalışanların başarılı olabilmeleri için motive edildiği performans değerlendirme, ödül ve ceza uygulamalarını kendi içinde barındırmaktadır (Whipp, 1991: 166). Kurumsal hedeflerin gerçekleştirilmesine katkı sağlayacak şekilde motive olmuş insan kaynakları daha fazla karlılık, düşük çalışan devri, yüksek ürün ya da hizmet kalitesi, daha düşük üretim maliyeti ve kurumsal stratejinin daha hızlı kabulü anlamalarına gelmektedir (Schuler ve MacMillan, 1984: 242). Kamu personel rejiminin de özel sektörden farklı olması ve iş güvencesinin oldukça yüksek olmasının dolayısıyla işten çıkarmaların yasaya göre ve oldukça zor olmasının kamu personelinin performansına da yansıdığı bilinen bir gerçektir. Çalışanların özlük hakları ile ilgili güvencelerinin olması verimli çalışmalarına engel olmamalıdır. Performans değerlendirme ve verimli çalışmanın kendisi bir kültür olarak benimsenerek hayata geçirilmelidir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Rekabetin oldukça yüksek olduğu özel sektörde, mevcut değişikliklere ayak uydurarak sürekli rekabetin içinde yer almanın ana hedef olması personel politikalarına da yansımış ve insan kaynakları yönetimi anlayışı egemen olmuştur. Kâr amacı ile değil de üstlendikleri kamusal hizmetleri yerine getirmekle görevli kamu kurumlarında da insan kaynakları önemli olmaya başlamıştır. Özellikle yeni kamu yönetimi yaklaşımı ile birlikte kamu kurumlarının özel sektöre benzemeye çalıştığı ifade edilebilir.

Yöneticilerinin belirli süreliğine seçimle işbaşına geldiği büyükşehir belediyeleri, yerel halkın talep ve ihtiyaçlarını yerine getirmektedir. Gerek yöneticilerinin belirli süreliğine göreve gelmeleri gerekse de diğer özelliklerinden dolayı büyükşehir belediyeleri kamu kurumları içerisinde daha dinamik bir işleve sahiptir. Kamu kurumları için geçerli olan bürokrasi ve katılık anlayışı nispeten daha azdır. Bu durumda büyükşehir belediyeleri için insan kaynakları anlayışının içselleştirilerek benimsenmiş olması beklenmektedir. Araştırma kapsamında büyükşehir belediyelerinin insan kaynakları alanındaki çalışmaları performans göstergeleri bağlamında değerlendirilmiştir. Yapılan çalışmada, büyükşehir belediyelerinin 2021 yılında toplam 5998 performans göstergesi içinde 190 tanesinin insan kaynakları ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

İnsan kaynakları ile ilgili performans göstergelerinin çoğunluğu eğitim ve geliştirme (90 adet; % 47,36) faaliyetlerinden oluşmaktadır. Eğitim ve geliştirme çalışmaları haricinde çalışanların motivasyonu ve kurum kültürüne uyumu (38 adet; % 20), özlük işleri (16 adet; % 8,42), iş sağlığı ve güvenliği (12 adet; % 6,31) ve personel bilgi sistemi (11 adet; % 5,78) ile ilgili faaliyet ve projelerin hedeflendiği görülmektedir. İnsan kaynakları alanında sıklıkla belirtilen bu tür faaliyet ve projelerin çoğunluğu mevzuat hükümleri çerçevesinde yerine getirilen uygulamalardan oluşmaktadır. Bu durum, 'Personel Yönetimi' kavramı yerine 'İnsan Kaynakları Yönetimi' kavramının kullanılmaya başlamasının içerik olarak fazla bir değişiklik oluşturmadığı anlamına gelmektedir.

Büyükşehir belediyeleri de diğer kamu kurumları gibi görevlerini yerine getirirken belirli mevzuat hükümlerine uygun hareket etmektedir. İnsan kaynakları ile ilgili de uyulması zorunlu olan yasal düzenlemeler olmakla birlikte çalışanların verimliliğini sağlamayı teşvik eden düzenlemeler de söz konusudur. Araştırma kapsamında değerlendirilen kurumlardan sadece bir büyükşehir belediyesinin seçme ve yerleştirme ile ilgili performans göstergesi bulunmakla birlikte, memur personel haricindeki personel istihdamında büyükşehir belediyelerinin inisiyatif kullanabildiği aşamalar söz konusudur. Memur personel KPSS'ye giren adaylar arasından merkezi olarak atanırken, 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 49. Maddesine göre istihdam edilen sözleşmeli personel ile işçi personelin seçme sürecinde büyükşehir belediyesi insan kaynakları departmanı karar verici konumundadır. Çalışanların motivasyonları, eşit ve adil bir seçme süreci ile başlamaktadır.

Büyükşehir belediyelerinde çalışanların performanslarının değerlendirilmesi ile ilgili genel bir uygulama yapılmamaktadır. 2011 yılında çıkarılan 6111 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu Ve Diğer Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile 'sicil notu' uygulaması kaldırıldıktan sonra çalışanların iş performansının değerlendirilmesi ile ilgili herhangi bir ölçüt bulunmamaktadır. 6111 sayılı kanun ile birlikte 'kamu kurumlarının Devlet Personel Başkanlığı'nın onayını almak suretiyle kurumların çalışanlarını değerlendirme kriterleri' oluşturabileceklerine yönelik bir düzenleme de getirilmiştir. Sicil notu uygulamasının çağın gerekliliklerini karşılamada yetersiz olması sonrasında doğrudan performans değerlendirme ile ilgili gerekli çalışmaların yapılması ve uygulanması gerekmektedir.

Memur personelin özlük haklarının düzenlenmesinde temel kanun olan 657 sayılı Devlet Personeli Kanunu'nun temel ilkelerinden bir tanesi de 'liyakat'tir. 'Layık olma' anlamına gelen liyakat ilkesinin özellikle kariyer yönetimi ile ilgili süreçlerde uygulanması tüm çalışanların motivasyonu açısından katkı sağlayacaktır. Güven esaslı yönetici tercihlerinden ziyade işinin ehli olan çalışanların tercih edilmesi gerekir. İnsan kaynaklarının fonksiyonları ile ilgili alanlarda yapılan tercihlerin her biri sadece o karardan etkilenen kişiyi değil tüm çalışanları olumlu ya da olumsuz olacak şekilde doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla alınan karardan etkilenen diğer çalışanların motivasyonlarının sağlanmasına çalışılmalıdır.

Kaynaklar

Akçakaya, M. (2017), "Yerel Yönetimlerde Performans Yönetimi ve Karşılaşılan Sorunlar", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 52 (1), s. 56-83.

Armstrong, M. (2011). *A Handbook of Human Resource Management Practice*. Kogan Page Publishers, London and Philadelphia.

Boztepe, M. (2018), "Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı ve Geleneksel Kamu Personel Rejimi Üzerine Etkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 3, s. 191-210.

Bölükbaşı, A. ve Çakmur Yıldız, Z. (2010), "Yerel Yönetimlerde Belediyenin Başarısını ve Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Alan Araştırması", *Öneri*, Cilt: 9, Sayı: 33, s. 227-235.

Çetin, C, Dinç Elmalı, E. ve Arslan, M. (2018). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Beta Yayınları, İstanbul.

Çetinel, F. Gül (2003), "Personel Yönetiminden İnsan Kaynakları Yönetimine: Tarihsel Bir Perspektif", *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (1), s. 175-200.

Çevikbaş, R. (2012), "Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı ve Türkiye Uygulamaları", *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 9-32.

Delery, J.E. ve D. Roumpi (2017), "Strategic Human Resource Management, Human Capital and Competitive Advantage: Is The Field Going in Circles", *Human Resource Management Journal*, 27, s. 1-21.

Dessler, G. (2004). *A framework for human resource management*. Pearson Education India.

Eroğlu, H. Tuğba (2010), "Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının Türk Kamu Personeli Yönetimine Etkisi", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 12, s. 225-233.

Eryılmaz, B. (2008), *Kamu Yönetimi*, Ankara: Okutman Yayıncılık.

Gruening, G. (2001). "Origin and theoretical basis of New Public Management", *International Public Management Journal* 4, s. 1-25.

Karaarslan, H. (2015), "Yerel Yönetimlerde Performans Ölçümü ve Göstergeler", *Strategic Public Management Jorunal*, Sayı: 2, s. 88-107.

Karasu, Y. A. Ve Demir, D. (2012). *Stratejik Planlama, Performans Esaslı Bütçeleme Ve Büyükşehir Belediyelerindeki Uygulamalar*. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17 (3), 339-349.

Köse, H. (2015), "Belediyelerde Faaliyet Raporu Hazırlama Süreci ve Ortaya Çıkan Sorunlar", *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 37, s. 51-66.

Köseoğlu, D. Ve Uğur, A. (2018), “Belediyelerde İnsan Kaynakları Yönetimine Geçiş ve Karşılaşılan Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1, s. 147-178.

Köseoğlu, Ö. Ve Şen, M. (2014), “Kamu Sektöründe Performans Yönetimi: Politikalar, Uygulamalar ve Sorunlar”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, s. 113-136.

Sabuncuoğlu, Z. (2005), *İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalı*, Ankara: Nobel Yayınları.

Sabuncuoğlu, Z. (2012). *Uygulama Örnekleriyle İnsan Kaynakları Yönetimi*, Beta Yayınları, İstanbul.

Schuler, Randall S. ve Ian C. MacMillan (1984), “Gaining Competitive Advantage Through Human Resource Management Practices”, *Human Resource Management*, Cilt: 23, Sayı: 3, s. 241-255.

Steccolini, I. (2004), “Is The Annual Report An Accountability Medium? An Empirical Investigation Into Italian Local Governments”, *Financial Accountability&Management*, 20 (3), s. 327-350.

Tiyek, R. (2020), “Yerel Yönetimlerde İnsan Kaynakları Yönetimi ve Endüstri İlişkiler, (Editör: Burak Hamza Eryiğit), *Yerel Yönetimler Teori, Uygulama ve Yeni Yaklaşımlar*, Ankara: Nobel Yayınları, s. 61-80.

Tiyek, R. (2022), “Büyükşehir Belediyeleri İnsan Kaynakları Yapısı”, (Editör: Şahin Karabulut), *Tüm Yönleriyle Yönetim ve Strateji*, s. 213-225, Bursa: Ekin Yayınevi.

Tortop, N. Aykaç, B. Yayman, H. ve Özer, M.A. (2006), *Mahalli İdareler*, Ankara: Nobel Yayınları.

Tunçer, P. (2011), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Ekin Yayınları, Bursa.

Tutum, C. (1980), “Türk Personel Sisteminin Sorunlarına Genel Bir Yaklaşım”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 3, 95-107.

Tuysuz, M. (2022), “Belediyelerde Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi”, (Editör: Ramazan Tiyek ve Burak Hamza Eryiğit), *Yerel Yönetimler Üzerine Sosyo-Politik-Yönetimsel-Kültürel-Teknolojik ve Tarihi Perspektiften Güncel Tartışmalar*, Bursa: Ekin Yayınları, s. 109-122.

Whipp, R. (1991), “Human Resource Management, Strategic Change and Competition: The Role of Learning”, *International Journal of Human Resource Management*, 2 (2), 165-192.

Yılmazöz, M. (2009). “Türkiye’de Kamu Personel Yönetimi Sorunu”, *Maliye Dergisi*, Sayı 157, Temmuz-Aralık, s. 293-302.

Kanunlar

23.07.2004 tarih ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu

23.07.1965 tarih ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu

25.02.2011 tarih ve 6111 sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu Ve Diğer Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun

06.12.2012 tarih ve 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

22.04.2021 tarih ve 31462 sayılı Kamu İdarelerince Stratejik Planlar ve Performans Programları ile Faaliyet Raporlarına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik